ALFRED JENSEN

SLAVERNA
OCH VÄRLDSKRIGET

RESEMINNEN OCH INTRYCK

FRÅN KARPATERNA TILL BALKAN 1915—16

STOCKHOLM. ALBERT BONNIERS FÖRLAG

168
£2,-

Hradschin och Karlsbron i Prag.

ALFRED JENSEN

SLAVERNA
OCH VÄRLDSKRIGET

RESEMINNEN OCH INTRYCK

FRÅN KARPATERNA TILL BALKAN 1915—16

STOCKHOLM. ALBERT BONNIERS FÖRLAG

D
550
J4

STOCKHOLM
ALB. BONNIERS BOKTRYCKERI 1916

»Vad skall komma av detta blod? Vad som än må komma därav, är det nog, att i denna brand av vanvettig yrsel, hämnd, split och vedergällning den värld förgås, som pressar den nya människan, hindrar henne att leva och bygga upp för framtiden. Men även detta är härligt och därför — leve kaos och förstörelse! *Vive la mort!* Plats för framtidens byggnad!»

Alexander Herzen.

Föreliggande arbete utgör närmast frukten av två resor, som företogos till Österrike-Ungern hösten 1915 och våren 1916 och av vilka den senare utsträcktes till Serbien och Bulgarien. Ehuru dessa resor i främsta rummet hade litteraturhistoriska syften, gåvo de mig naturligtvis även rikliga tillfällen att studera den slaviska världen under världskriget ur politiska synpunkter. Åtskilligt material har jag ock fått från slaviska emigranter i utlandet, liksom ock en del tryckskrifter, som varit oåtkomliga eller okända på det tyska språket. Då jag under dessa krigsår dessutom har förmedlat hundratals brev från krigsfångar i Ryssland till Österrike-Ungern eller vice versa, får man även på denna väg en liten inblick i folkens och individernas själsliv under denna förfärliga prövotid. Åtskilliga intryck förskriva sig också från en sydslavisk resa, som företogs omedelbart efter Balkankrigen, så att verket i somliga stycken blir en komplettering av mina i åtskilligt naturligtvis föråldrade »Slavia» och »Habsburg».

Under det att den tyska pressen i Österrike-Ungern har gett oss utförliga och i väsentliga drag helt visst sanna redogörelser för de yttre tilldragelserna (vilka centralmakterna hittills ha haft mindre anledning att hemlighålla än den ententevänliga publiciteten), ha vi däremot varit mycket knapphändigt underrättade om det inre tillståndet i den habsburgska dubbelmonarkien, som alltjämt står i förgrunden av det politiska intresset, och vars många komplicerade problem måste söka sin lösning vid och efter den en gång kommande fredskongressen. Detta arbete kommer huvudsakligen att behandla väst- och sydslavernas ställning till tyskheten under världskriget, och huru mycket än redan har skrivits om detta »världskrig», bör detta nya bidrag sålunda kunna bringa något nytt i ett eller annat avseende.

Ryssland beröres i detta verk endast medelbart i samband med de polska och ukrainska frågorna, och några färska personliga intryck lämnas icke från detta land, som jag sista gången besökte våren 1914, d. v. s. nästan omedelbart före krigets utbrott.

Jag har icke besökt någon front och vet knappt, huru en skyttegrav ser ut i verkligheten. Ej heller har jag fått njuta av det »hemska, men storslaget praktfulla skådespel, som den av alla brinnande byar kraftigt upplysta himlen företedde», såsom en s. k. krigskorrespondent uttryckte sig. Men jag har färdats i nejder, där kriget nyss rasat, och jag har på nära håll sett krigets verkningar i olika riktningar. Jag har icke varit officiellt inbjuden av någon krigförande stats regering att skåda, vad vederbörande önskat visa mig, men jag har fått se, vad jag själv önskat se, utan någon genom kriget förutfattad sympati för den ena eller andra parten, och överallt har jag från både militära och civila myndigheters sida rönt synnerligt tillmötesgående. Redan inled-

ningsvis anser jag mig kunna uttala som ett totalomdöme, att Österrike-Ungerns yttre framgångar hittills ha varit så mycket mer överraskande och glänsande, som dubbelmonarkien har haft och ännu har att bekämpa och oskadliggöra kanske lika farliga fiender inom egna gränser.

Att lämna en fullt objektiv framställning av samtida tilldragelser är naturligtvis omöjligt — jag har med flit valt den subjektiva underrubriken »intryck» — och »världskrigets» litteratur kräver mer än andra stoff den historiska forskningens kritiska och långsamt mognande prövning. Efter bästa förmåga har jag dock sökt sovra mitt ganska rika material och varit så reserverad som möjligt i mina omdömen. Att oväldigt »skipa rätt» mellan germaner och slaver är för resten en lika svår som otacksam uppgift. En slavist betraktas gärna med en viss förutfattad misstro av tyskarna, och jag vet av egen erfarenhet, vilken vansklig ställning en utlänning har, den där lidelsefritt uttalar sig om de söndrade slavernas inbördes förhållanden.

Om denna bok skulle få läsare i den tyska och slaviska världen, men från intetdera hållet mottagas med odelad sympati, skall detta styrka mig i tron, att jag verkligen har hållit den gyllene medelvägen och sökt komma den historiska sanningen så nära som möjligt.

Stockholm, aug. 1916.

A—d J.

Stämningsbilder från Berlin, Wien och Budapest.

Om en svensk i dessa tider vill eller nödgas göra en resa till Tyskland, Österrike eller Ryssland, skall han redan i Sassnitz, Tetschen och Torneå lätteligen kunna göra intressanta iakttagelser av de olika nationallynnena, sådana de avspegla sig i de olika ländernas byråkratiska formaliteter. Den tyske, enkannerligen preussiske gränsväktaren är rigoröst sträng i sin grundliga undersökning av resenärens tillhörigheter, men där är på samma gång en ordning och en jämlikhet i behandlingen av olika samhällsklasser, som tilltvingar sig både respekt och förtroende. Den österrikiska revisionen i Tetschen är mestadels också mycket samvetsgrann, men nordtyskens mer barska, kommenderande ton dämpas här av en viss urban älskvärdhet, som sällan förnekar sig hos österrikaren, särskilt wienaren med sin äldre kultur. Eller man jämföre passformaliteterna i Berlin och i Wien! På det förra stället blir man ögonblickligt expedierad av vederbörande ämbetsman med militärisk precision; i Wien kan man irra länge nog i polispresidiets labyrinter, innan det enkla ärendet har fått sin slutliga behandling, men trots alla små motigheter hinner man dock aldrig förarga sig riktigt, därför att ämbetsmännen dölja sitt byråkratiska pedanteri i de älskvärdaste och förbindligaste former. I Ryssland — de starka mot-

satsernas land — slungas man från den ena ytterligheten till den andra: än är det ett brutalt översitteri, än mötes man av en slapp godmodighet, som visserligen inte inger förtroende och ej heller utesluter misstanken om falhet, men i allt fall gör bekantskapen med tjinovniken mer än dräglig.

Den turist, som i dessa tider tycker, att Berlins och Wiens yttre fysionomi i det stora hela är oförändrad, talar antingen mot bättre vetande eller har aldrig studerat dessa städer i fredligt vardagslag. Och förändringen röjer sig icke blott i det folktommare gatulivet, i bristen på automobiler och droskor, utan framför allt i den allvarsamma, något dämpade sinnesstämningen hos stadsborna. Och huru vore något annat möjligt under den oerhört spännande prövning, som hela det tyska folket nu genomgår? Kvinnornas sorgdräkter äro i ögonen fallande, även om de ej äro så talrika, som man kunde ha anledning förmoda; inskränkningen i livsmedelsförsäljningen med de obligatoriska korten vittnar om den ytterst stränga hushållning, som samhället måste underkasta sig för att kunna genomgå den ekonomiska krisen, och användningen av kvinnokraft i jordbruk, industri och samfärdsel tyder på sociala rubbningar, som världskriget måste framkalla.

Man behöver endast företa ett litet strövtåg i de förut tämligen tvetydiga kvarteren närmast Stettiner Bahnhof i Berlin för att övertyga sig om, huru mycket den tyska rikshuvudstaden har förändrats till sin yttre karaktär. Det bullersamma skränet har förstummats, tonen är mindre högljudd, gatubelysningen inskränkt, och det offentliga nöjeslivet minimalt (utom teatrar och biografer). Vid de otrevliga gatorna med de filosofiska och poetiska namnen Tieck, Novalis, Eichendorff etc. ha de ruskiga kaféerna med de kulörta lyktorna nästan totalt försvunnit och delvis ersatts med serveringslokaler

för soldater och sårade; nattkaféerna föra ett tynande liv, och vid den larmande Elsasser-strasse gör en och annan varieté misslyckade försök att med patriotiska och krigiska slagdängor hålla den gamla stampubliken kvar.

Men dess mer gripes turisten av det djupa, målmedvetna allvar, som i dessa tider tyckes besjäla hela det tyska folket. Man märker, att folket verkligen känner, att det är en kamp, som avgör Tysklands vara eller icke-vara som europeisk stormakt av första rang, och ehuru nöden i själva verket torde vara ännu större än tidningarna vilja erkänna, märktes ingenstädes öppet knot eller veklig klagan. Härutinnan visar Tyskland en moralisk styrka, som är den första betingelsen för att det skall kunna genomgå det oerhörda provet med heder. Men jag tvivlar icke på att samma anda besjälar det franska folket, kanske ock det ryska.

På den andra utresan mötte mig våren i Sachsen med vita och skära blommor på träden, och på grönskande fält lekte barnen. Men på hedarna exercerade de yngsta årsklasserna för att fylla luckorna vid Verdun och vid Weichsel; Rödakorståg foro tungt förbi, och i det »sachsiska Schweiz» tittade takgluggarna med sina sömniga ögonlock dystert ut. I Dresden bodde jag på ett »familjehotell» i hörnet av Praterstrasse, d. v. s. vid den livligaste stråkvägen. Jag var den ende gästen, och uppassningen ombesörjdes av värden själv med familj. Hans ene son hade redan stupat, och den enda dottern hade nyligen mistat sin trolovade, en flygare. Den hederlige sachsaren klagade över de dåliga tiderna och sörjde förlusten av sina anhöriga, men tålmodigt och synbart lugnt fördrog han ändå sitt öde. Och så ser det nog ut i de flesta tyska hem nu för tiden.

Annorlunda syntes mig däremot stämningen i Österrike och Ungern. Här var det besinningsfulla allvaret

mångenstädes undanträngt av trötthet, missmod, oro och missnöje, eller ock skyldes det under ett tunnt skal av en viss sorglöshet, som ligger i det sydländska blodet. Men allvaret låg där på bottnen och lurade. Där var en politisk förstämning, lätt förklarlig med hänsyn till Habsburgska monarkiens egenartade sammansättning, och där rådde ekonomisk depression. Nöden var kanske icke större där än i Tyskland, men den gjorde sig mer märkbar. Det industriella Österrike och det agrariskt rika Ungern borde kunna ha samma materiella styrka som Tyskland att möta dyrtiden, men om detta icke har varit fallet, torde det bero på vissa bristfälligheter i hela det österrikisk-ungerska förvaltningssystemet med dess tungrodda byråkratiska apparat. Wien, som av gammalt gällt för de levnadsglada läckergommarnas stad par excellence, har allt mer och mer blivit den småborgerliga sparsamhetens härd, och Schiller skulle nu helt visst om den njutningslystna staden »an der schönen, blauen (?) Donau» icke sjunga:

»Mich umwohnet mit glänzendem Aug' das Volk der
Fajaken,
Immer ist's Sonntag; es dreht immer am Herd sich der
Spiess.»

Det var en rätt egendomlig syn att i Wiens eleganta kaféer, där stamgästerna alltjämt sitta eftermiddagarna i ända vid sina vattenglas och av brist på sin kära »Jause», d. v. s. Milchkafé, nöja sig med te eller kaffe utan grädde, skåda, huru den grova limpskivan mot framvisande av brödkortet utdelas åt en finsmakare, som förut kanske föraktligt ratat en »Kipfel». Det var rörande att åse, huru välklädda människor på enklare spisställen samlade upp brödsmulor i papperspåsar — sockerbitarna äro ändå för knappt tilltagna — och det var gripande att höra, hur hungriga pojkar fåfängt tiggde

mig om ett brödkort för att få stilla den värsta hungern. Utan denna papperslapp hjälper ju ej ens den största slant i bagarboden. Den ekonomiska krigslagstiftningen stadgar som bekant vissa »fastedagar», då åtskilliga livsmedel, särskilt kött, icke få försäljas. I praktiken har detta påbud för många familjer varit alldeles överflödigt, av det enkla skälet att de icke ens till söndagen ha råd att betala de höga köttpriserna. Där står stekspettet alltid tomt.

Världskriget har ju bland annat visat, huru människorna relativt fort kunna anpassa sig efter nya tvångsförhållanden, och surrogaten hava genom prisdyrheten eller bristen på livsförnödenheter fått en stor betydelse i hushållningen. Även om befolkningen under dessa fruktansvärda år med ovanlig uthållighet bestått provet och icke i bokstavlig mening uthungrats, har dock tiden varit högeligen bekymmersam, och många wienare motsågo med fasa möjligheten av ett nytt vinterfälttåg. Man behöver blott kasta en blick på de stora köer, som redan kl. 4 på morgonen under polisens kontroll bildas utanför livsmedelsbodarna, för att få en föreställning om, huru djupt världskriget ingriper i småfolkets ekonomi. Och om det är svårt i den bördiga Donaudalen, huru skall det då icke vara i de avlägsnare alpnejderna, som mer direkt beröras av kriget — att nu icke tala om Galizien, där kriget anställt så fruktansvärda förödelser!

Däremot gjorde sig dyrtiden mindre synbar i Budapest, och detta kommer sig nog icke blott av Ungerns större tillgång på lantmannaprodukter, utan ock av magyarernas medfödda sorglöshet och lättsinne. En kvällspromenad på den myllrande Rákóczygatan låter alls icke förmoda, att det brinner i de ungerska knutarna både i norr och öster och söder. Brödkortsystemet kände man i höstas varken i Budapest eller Agram,

men väl mjölkort. Men ju mer jag avlägsnade mig från Budapest österut, dess mer tycktes torftigheten växa, och på små järnvägsstationer eller i byarna kunde knappt ett rågbrödsstycke uppbringas för pengar.

En generell iakttagelse har jag tyckt mig göra med avseende på krigets psykiska verkningar. Om det å ena sidan alstrat nervositet och förtvivlan, har det å andra sidan genom sin långvarighet verkat apatiskt slöande, och just den oerhörda mängden av katastrofer och massmord har gjort en del människor — jag tänker nu icke på de samvetslösa jobbarna och »gulaschbaronerna»! — okänsliga för olyckan. Ja, ju gräsligare verkligheten ter sig för människan, dess mer tyckes hennes njutningsdrift ock stegras. Det är som om man i fantasiens lek ville hålla sig skadeslös för livets grymma allvar eller åtminstone till det allra sista njuta livets estetiska eller materiella goda, liksom Boccaccios landsmän under pestepidemien i Florens flydde till den lantliga villan för att njuta av slippriga historier. Biograferna (»kino») voro överallt överfulla; varhelst en zigenarfiol lät höra sig, kunde den påräkna de tacksammaste åhörare av banala dansmelodier (de offentliga balsalongerna ha i regeln varit stängda), och teatrarna spelade i allmänhet för goda hus. Ja, i Budapest lär säsongen för lätta operetter ha varit rent av lysande. Även i det fredliga Sverige torde man ej ha något att beklaga sig över i den vägen. Men dessa fenomen höra dock till undantagen. Verkligheten är förfärande hård, och jag kunde bara önska, att de svenskar, som i dessa tider av den obetydligaste anledning vräka sig med dyrbara festmiddagar, företoge en resa över Östersjön för att lära sig, huru man där lever under nuvarande förhållanden.

Vad som först och sist fallit mig i ögonen under mina resor är naturligtvis militarismen, soldaterna,

uniformerna. Överallt ser man dem — på järnvägar, i värdshus och på gator, väpnade och halvt civila, ja, i skolor och universitetssalar, förvandlade till sjukhus, förplägningsanstalter eller exercislokaler. Här får lekmannen kanske bäst en föreställning om, huru djupt den moderna militarismen ingriper i hela samhällslivet och vilket oerhört kombinerat och sinnrikt maskineri den är. Det krälar av de »fältgråa» som myror i en stack; de tyckas röra sig på måfå hit och dit, och ändå har var och en av dem sin bestämda uppgift i denna jättemekanism.

Jag har sett och hört för mycket av krigets skuggsidor för att kunna elda upp mig till någon lovsång över dess förmenta nödvändighet och ljusare sidor. Men oavsett den ordning, som militärväsendet, i stort sett, upprätthåller under krigets kaotiska skeden, har det utan tvivel en viss demokratiserande verkan, n. b. inom militären själv — icke gentemot det borgerliga samhället, som i denna tid spelar en blygsammare roll. Inför döden försvinner den pedantiska rangskillnaden mellan över- och underbefäl, och huru skicklig en fältherre än må vara, vet han dock, att han icke vinner slaget utan de djupa ledens individuella plikttrohet och förtroende. Stororđigheten och skrytsamheten slipas bort under fältlivet, och jag misstänker, att de, som göra sig själva intressanta genom hårresande skildringar av batalj- och skräckscener, ha minst luktat krutrök. De soldater, som skulle kunna ha mest att tälja om kriget, sådant det verkligen är, äro ofta de minst meddelsamma, när de komma hem till de sina, och den, som verkligen stått ansikte mot ansikte inför döden, blir lätt otillgänglig eller likgiltig för den vardagliga omgivningen. Jag har hört och läst vilda krigshistorier av hysteriska kvinnor och sensationslystna män, enkannerligen vissa utländska smarta krigskorrespondenter, men dessa vittnesbörd äro

sällan fullt vederhäftiga. Verkligheten är nog gräslig ändå, utan dagspressens starka färgläggning.

De soldater, jag träffat på mellan Karpaterna och Balkan — och de äro i sanning legio — ha förefallit mig hurtiga, nyktra, ofta barnsligt godmodiga eller naivt uppsluppna. I sistnämnda fallet gäller det företrädesvis nybildade regementen, som med de långa, långa tågen transporterades i höstas till den östra eller den södra krigsskådeplatsen. Vagnarna voro smyckade med fanor och grönt, det doftade inbjudande från köksvagnen, kring vilken soldaterna trängdes med sina soppskålar, och tyska soldater med blomsterprydda mössor hälsade fryntligt sina ungerska och bulgariska vapenbröder. Slänger man från kupéfönstret ut några cigarretter eller tidningar, är det en lust och glädje att åse, huru de fältgråa gemytligt kivas om dessa läckerbitar som flugor kring en nypa socker. Jag fortsätter längre österut i Ungern och möter ett galiziskt militärtåg. Tsjechiska och polska rekryter förbrödras i hast, ty de språkliga hindren övervinnas lätt i krigstid. De militärer, som fått plats i de civila tågen, ha naturligtvis sina väninnor med sig. Kupén fylles av cigarrettrök och muntert glam, och en skrovlig baskör stämmer in, när en baryton sjunger på polska:

»Från Warschau till Petersburg vi gå.
Framåt marsch! Ryssen skola vi klå.»

Men när kvällsmörkret bryter in, blir stämningen allvarsam, och sångarna tystna. Och inte blir sinnet gladare, när man i nattens långa timmar måste sitta eller stå på en järnvägsperrong, stirrande in i mörkret och grubblande över det ohyggliga öde, som bidar mången kanske redan i morgon. Som svarta skuggor smyga präster och sjuksköterskor ljudlöst omkring. Äntligen rasslar ett tåg in på bangården; det är försett

med Röda korsets tecken. Bleka ansikten skymta dunkelt bakom fönsterrutorna, och bårar med sårade flyttas in eller ut...

Lika plikttrogna, lugna och hyggliga återfann jag soldaterna i våras. Men den glättiga hurtigheten och segervissheten, som jag i höstas tyckt mig läsa i mångens uppsyn, märkte jag nu ej längre. Och huru skulle detta kunna vara möjligt efter den långa krigsvintern? Ett uttänjt krig måste slutligen väcka samma leda, som tog sig uttryck i en inskrift på en mur av en svensk officer vid slutet av det trettioåriga kriget: »Pax bello potior. Sequor trahentia fata» (Fred är att föredraga framför krig. Jag följer dock ödet, dit det driver mig.) Samma fredsönskan besjälar helt visst alla krigförande staters soldater i denna stund, även om också de härda ut i en fatalistisk pliktkänsla. Jag tillbragte påskaftonen i den välbekanta staden Przemysl, men trots den stundande helgen låg det apatisk trötthet över soldaterna. Men så var här också en särskild orsak till tråkighet: det fanns inte en enda cigarr eller cigarrett till salu i hela staden, ty ryssarna hade bränt de galiziska tobaksfabrikerna, och rekvirerat lager hade ej hunnit anlända. Jag tror slutligen, att ombytet från det rörliga och spännande livet i fält till fredlig verksamhet eller längre permission måste framkalla en reaktion, som närmast yttrar sig i apatisk trötthet.

I Galizien och Serbien har jag sett färska spår av krigsmördandets förödande framfart, men det är icke dessa ruiner, träkors och grushögar, som gripit mig mest. Jag har fått en hemskare inblick i krigets elände, då jag kommit till de utrymda kojorna i en avlägsen by, där armodet redan förut var daglig gäst och där ej ett enda föremål nu vittnade om att här funnits

mänskliga varelser, som ha haft ett hem, änskönt den husliga trevnaden kanske även då varit ringa.

Eller lyssna till avskedsscener vid bangårdar! I Tyskland tycktes mig sorgen vid skilsmässan mellan moder och son behärskad och dämpad av fast beslutsamhet. I Dresden betraktade jag en ung kvinna, som på bangården tog farväl av sin hjärtevän. Hennes kinder voro likbleka, men inga tårar bröto fram. Först när tåget satte sig i gång, vände hon sig bort för att dölja den överväldigande smärtan. I södern åter tar sig sorgen uttryck i häftiga utbrott, snyftningar och paroxysmer. Under en nattresa i Ungern hade jag sällskap med en äldre fru, som skulle uppsöka sin döende, kanske redan döde son på ett sjukhus. Hela natten kom ej en blund i hennes förgråtna ögon, och läpparna framstammade oupphörligt avbrutna, obegripliga meningar. Men den allra största sorgen är ordlös. Jag glömmer aldrig en liten scen på den galiziska landsbygden. På krönet av en långsamt stigande ås, som skarpt avtecknade sig mot den blekblåa bakgrunden i en folktom nejd, reste sig ett naket träkors mot himlen, och vid dess fot låg en bondkvinna på knä...

Och huru grymt, huru ohyggligt meningslöst kastar ej slumpen boll med människoöden i dessa tider, då nationaliteterna brytas med och blandas om varandra och då eljest friska, starka unga män som fångar eller invalider släpa sig fram i främmande nejder! Till krymplingarnas och krigsfångarnas beröm må sägas, att de aldrig tiggde eller sökte göra sig »intressanta» genom sina lyten. Blevo de bjudna på en cigarr eller ett glas öl, tackade de hövligt, togo mot gåvan och stultade lugnt vidare. En morgonmässa i Wiens Augustinerkyrka är mig oförgätlig. Det vackra templet var till god del besökt av knäböjande, svartklädda kvinnor; orgeln spelade som koral Haydns härliga kejsarhymn,

och längst bort vid porten stod en ung, ståtlig karl — på träben. Men hans blick var stadigt riktad på altartavlan och sökte ingens medlidande.

De kaotiska folkvandringar i smått, som kriget framkallat, avspeglade sig kanske kraftigast på den stora centralbangården i Budapest, som icke var avspärrad. Dygnet i ända voro väntsalarna fullpackade med människor, som om det varit folkmöten, och i gångarna trängdes diverse nationaliteter om varandra: magyarer, polacker, slovaker, ukrainare, rumäner, bosnjaker, zigenare etc. Det blev en grotesk totalbild av alla dessa pälsar, smutsiga nationaldräkter, trasiga uniformer och slitna sängkläder, vari dessa män, kvinnor och barn voro inhöljda. Nattetid uppsteg från dessa jättebylten en dov snarkkör, och luften fylldes av allehanda dunster, bland vilka löken och paprikan gjorde sig minst oangenämt påminda. Men bakom detta elände döljer sig ett ännu hemskare — det är krigets oförskylda offer, som nödgats fly från skövlade hem, men ännu icke hunnit få tak över huvudet, mödrar utan söner, kvinnor utan män och föräldralösa barn. Här skall man söka krigets olyckligaste martyrer — icke i sjukhus eller fångläger. De sjuka behandlas i regeln väl, sedan de en gång kommit till sjuksalen, och fångarna ha det drägligt nog, även om kosten stundom är si och så. På lediga stunder ha de kortlapparna och kunna förströ sig med teaterföreställningar och biografer. I Ungern och Bulgarien såg jag ofta ryska krigsfångar, som gingo omkring utan minsta bevakning; på flykt var ej att tänka, och mången förde rent av en sorglösare tillvaro här än i sin avlägsna hemby, ty här slapp han åtminstone byfogden och behövde ej se sina barn svälta. Men illa känner man slaverna, om man inbillar sig, att de icke bekajades av en tungsint hemlängtan till den egna steppen.

*

Jag sitter i en järnvägsvagn, som från Budapest för mig hän mot det nordöstra Ungerns bergsluttningar. Långa äro uppehållen vid större stationer, där militärtågen måste fram. Ändlös utbreder sig den ungerska pusztan med sädesåkrar, majsfält och betesmarker, här och var skuggade av popplar och akacior. Nötkreaturen beta i stora flockar, men det är ont om hästar, och de resliga herdarna i vita slängkappor ha utbytts mot gamla gubbar eller små pojkar. Vid plogen gå kvinnor — den synen möter oss redan på Rügen — men frånsett de »fältgråas» legioner tyckas stora landsträckor som utdöda. Csárdan — det magyariska värdshuset — står nästan övergivet, och den vissnade solrosen hänger dystert ned över den på det förbrända trädgårdslandet kvarglömda pumpan. Inga zigenarkapell liva de tunga sinnena med sina än vemodigt släpande, än lidelsefullt sprittande csárdás, och till herdepojkens pipa lyssna blott några ryska krigsfångar, som längs järnvägarna lojt förrätta sitt tvångsarbete.

Och lika melankolisk var tavlan i Kroatien, där den politiska atmosfären är tryckande och där man redan känner närheten av det »trängre» krigsgebitet. Jämte ångbåtsfärden från Wien till Budapest blev dock resan till Kroatien mitt lugnaste reseminne, icke minst därför att jag som lycklig ägare av fribiljett första klass på de ungerska statsbanorna slapp nästan all visitation och militärkontroll. Dessutom råkade jag på ett lantgods få vara med om den ljuva vinskörden — det var i början av okt. 1915. Men så heter stället ej för ro skull Zelengaj = Gröna lund. Från de zagoriska bergsbyarna hade kvinnor i sina vackra, rödvita nationaldräkter mobiliserats för att skära de dignande klasarna och pressa dem i de stora karen. På kvällen intogo vi en frugal måltid i det fria, medan bondkvinnorna i sin gemensamma stuga sjöngo folkliga visor i mollklingande ton-

arter — vemodiga icke minst nu, när deras längtan och saknad efter de frånvarande var buren av äkta känsla. Från den stjärnklara himlen göt månen sitt skimmer över Zagoriens blåsvarta kullar och Saves slätter, och allt var så fridfullt, så lugnt.

Så kändes det ju ock för den unge krigaren, som i Lermontovs dikt »Valerik» utandades sin sista suck i en storslagen natur:

— — — »Himlen var så skön,
naturen blomstrande och grön;
på jorden finns nog rum för alla...»

Men i dessa tider tyckes jorden ej ha rum för sina dåraktiga barn. »Varför talar du med mig om Gud?» säger Pankracy i Krasinskis sociala drama »Den ogudomliga komedien». — »Här är jorden slipprig av människoblod.»

Intryck från Böhmen.

Från Quaderberg vid den österrikiska gränsstaden Tetschen ser jag, så långt blicken når, gråblå berg, täta skogar och gulgröna åkersluttningar med fläckar av gles småskog — »Böhmens bruna dalar», som det heter i ett poem av Levertin. Byar och industrisamhällen ligga insvepta i höstens soldis och fabriksrök, och Elbes s-formiga slingor glittra fram. Det är ett typiskt nordbömiskt landskap.

Typisk är ock den österrikiska gemytligheten i det lilla värdshuset med dess demokratiska hjärtlighet och dess ändå något ceremoniösa umgängesformer. Här har man ingen direkt känning av tidens ondska, ehuru Tetschen är den enda järnvägspunkt, som förmedlar passagerartrafiken mellan Tyskland och Österrike, alldenstund Bodenbach och övriga linjer äro uteslutande reserverade för militärtransporter eller avspärrade.

Turistsäsongen är naturligtvis flau, det är ont om resande, ont om pengar och ont om mat, och den reselystna publiken är som bortblåst. Det ligger något kvalmigt och oroligt i luften; kunderna äro mindre högljudda och öppenhjärtiga i samtal, allra helst med utlänningar, och stora plakat varna för spioner. Man får ju icke ens skicka harmlösa vykort till utrikes ort, och den för många oumbärlige Bædeker betraktas som kontraband. I värdshuset passa värden och värdinnan själva upp, ty de ha ej råd att hålla sig med en kypare,

om en sådan eljest behövdes. Vid ett bord spelas kort av en familj: två kvinnor och två barn. Männen äro långt borta och spela kanske kort i någon skyttegrav, om de ännu äro i livet. De enda varelser, som tyckas oberörda av kriget, äro åtskilliga svartögda barnungar, som tala ett romanskt tungomål och med munvig gladlynthet tigga en slant eller en brödbit. Det är också några av dessa otaliga människoöden, som ryckts bort från hemtorvan och nu likt snart slocknande gnistor irra kring i den stora världsbranden. Det är italienska familjer, som ha fastnat här, sedan d'Annunzios Italien kastade sin slamrande sabel i den redan förut nog tunga vågskålen eller — som det parodiskt hette i en tysk tidning:

»Ich sei, gewährt mir die Schande,
der Neunte in eurer Bande...»

*

Den rörlighet och gemytlighet, som trots allt i det längsta kännetecknar det yttre livet i Wien, har jag saknat i Prag under mina båda senaste besök i den bömiska huvudstaden. Dystert höjer Hradschin sina väldiga stenmassor över Moldau, och mot himlen sträcker S:t Veitkatedralen — näst Stefan i Wien Österrikes ståtligaste tempelbyggnad — liksom bedjande sina torn och spiror. Den storslagna tavlan är död, ty där saknas anden, det verkliga livet.

Jämförelsevis stilla och tomt är det ock på Prags gator och i dess kaféer. Plakaten vid husknutar tala om nya krigslån och rekrytutskrivningar, om allehanda förbud och om nya reglementen för handel och vandel. Det ena kompaniet efter det andra skrider fram mellan de fromma bildstoderna på Karlsbron, och man kan vara tämligen viss om att det inte är tsjechiska rege-

menten, utan tyska eller ungerska soldater. Stämningen är tryckt och tonen dämpad, ty det vimlar överallt av spioner och angivare. Passtvånget är mycket skärpt, den fria samfärdseln är betydligt hämmad, och lantdagshuset står öde. Handeln ligger nere, och vid bröd- och köttbodar bildas långa köer av gummor, tjänsteflickor och barn, som med sin korg eller påse i ena handen och nickelslantarna i den andra vänta på att få de mest trängande behoven avhjälpta. Prag tyckes vara försatt i ett slags belägringstillstånd.

Det tsjechiska folket, som i Böhmen uppgår till 4 millioner och i Mähren till 2 millioner, är i avgjord majoritet, ty tyskarna utgöra endast 37 procent av Böhmens totalsiffra och 27 procent av Mährens. Räknar man härtill de närbesläktade slovakernas 2 millioner (företrädesvis i Ungern) och emigranterna i Amerika, kan den stortsjechiska folkmängden anslås till bortåt tio millioner. Ensamt i Wien lär det numer finnas 400,000 tsjecher, så att Österrikes huvudstad i viss mening är det största tsjechiska stadssamhället. Dessa tsjecher — huvudsakligen tjänstefolk, hantverkare och småhandlare — förtyskas visserligen ganska fort, men genom denna ständiga inflyttning uppstår dock småningom en rasblandning, som återverkar på tyskarna själva och ger Wien dess säregna tysk-slaviska karaktär.

Och denna tsjechiska jord, som alltifrån hussitfejdernas och trettioåriga krigets dagar låtit tala om sig i Europas historia och frambragt sådana andar som Hus, den tolstojanske religionsfilosofen Chelčický, folkuppfostraren Komenský (Commenius), språksnillet Dobrovský och politikern Palacký, har i sin mylla omplanterat stora idéer alltifrån den medeltida kristendomens protest mot påvedömet till den franska revolutionens demokratiska idéer. Böhmen har varit en ständig revolutionshärd mot andligt och världsligt förtryck,

och dess slaviska folk har även i det bekymmerfullaste läge vetat att bevara sin slaviska individualitet, på samma gång som det just genom inflytandet av den tyska kulturen och under ständig konkurrens med den tyska näringsfliten har nått en högre kulturnivå än andra slaviska nationer. Den tsjechiska nationalteatern vid Moldau, efter en brand åter uppbyggd genom enskilda medel, bär med rätta inskriften N á r o d s o b ĕ (»Folket åt sig själv»). Böhmen är utan tvivel det rikaste och viktigaste kronlandet i den cisleithanska rikshalvan, och utan Böhmen-Mähren är ett Österrike otänkbart. Habsburg skulle kunna mista Galizien och förblir ändå, vad det varit; men utan Böhmen kan det ej reda sig.

Det tsjechiska folkets bildning måste ock betecknas som ovanligt hög, ty den slavo-nationella agitationen har motverkat det klerikala inflytandet, som för övrigt gör sig tungt kännbart i Österrikes arvländer, icke minst bland slovenerna. Ehuru landets officiella statskyrka är den romersk-katolska alltifrån slaget på Vita berget (1620), förblir tsjechen dock i själ och hjärta en oförfalskad protestant, och Týn-(Tein-)katedralen står snarare som ett historiskt monument över den tsjechiska medeltiden än som en katolsk kateder i nutiden. Kyrkobesökare saknas visserligen icke i Prag, men här röjer sig intet av det bigotteri eller den katolska mystik och troshänförelse, som möter oss i t. ex. Krakaus Mariakatedral.

I samband med denna protestantiska anda står den tsjechiska läslusten. Enligt en statistisk beräkning finns det ej mer än 6 % analfabeter i Böhmen, och även här har den enskilda företagsamheten plöjt väg. År 1880 grundades en privat folkskoleförening, U s t ř e d n í M a t i c e š k o l s k á, som vid krigsutbrottet hade 15,000 elever med en årsbudget av halvannan million kronen,

och den populära föreläsningsverksamheten från universitetet har fått ökad spridning.

När världskriget utbröt, blev detta på samma gång signalen till en mycket skärpt, latent kamp mellan tyskheten och det slaviska Böhmen. Tsjecherna fruktade icke utan skäl, att en avgjord seger för centralmakterna skulle försämra deras nationella läge och göra Böhmen isolerat i ett alltyskt framtidsrike; i hemlighet, stundom även oförtäckt, önskade de ententemakterna all framgång och stegrade sina platoniska sympatier för Ryssland, dit deras slaviska håg känt sig dragen, alltsedan Rieger och andra tsjechiska partihövdingar på 1860-talet vallfärdade till det heliga Moskva. Österrike-Ungerns krigsförklaring mot Serbien upptogs av tsjecherna med uppenbar ovilja, och i Mähren, där den tsjechiska nationalkaraktären är ännu renare och mer oberörd av tyskheten än i det kulturellt högre stående Böhmen, gjorde man sig till och med förhoppningar om att få hälsa de ryska trupperna som »befriande» segrare. Bönderna gömde undan spannmål och mjöl för de militära myndigheterna, och på sina ställen väntade man redan moskoviterna med fanor och blommor. Dubbelmonarkiens första militära motigheter i Serbien och Galizien voro i sin mån ock ägnade att sprida det rebelliska giftet bland stora samhällslager, och än i denna dag äro många tsjecher fullt övertygade om ententemakternas slutliga seger.

De österrikiska myndigheterna och den allsmäktiga militärdiktaturen voro å sin sida icke sena att företaga energiska motåtgärder för att kväva de uppstudsiga andarna. Redan vid krigsförklaringen blevo 500 personer häktade i Mähren, och sedan dess har det oupphörligt duggat häktningar och politiska processer. Man har — uppgiften är dock ännu omöjlig att kontrollera — anslagit antalet dödsdomar i Böhmen-Mähren till in-

emot 1,000, även om en del sedan förvandlats till längre eller kortare fängelsestraff, och senast i maj 1915 dömdes i Mähren sex personer till döden, däribland två nittonåriga flickor.

Ett av de kraftigaste medlen att behärska den allmänna opinionen blev naturligtvis att utöva en sträng censur. Alla tidningar tvungos att intaga notiser från den officiella korrespondensbyrån; ensamt i östra Böhmen blevo 20 tidningar av 34 indragna, och »realisternas» oppositionella dagblad »Čas» i Prag måste upphöra. Den 15 jan. 1915 utfärdades av ståthållaren ett cirkulär, varigenom tyskan förklarades som det enda officiella språket »med hänsyn till den allmänna säkerheten», och till samtliga blad utsändes följande rundskrivelse från polispresidiet:

»1:o) Det sätt, varpå de tsjechiska tidningarna omförmäla krigsnyheterna, är ägnat att oroa allmänheten och att väcka fientlighet mot regeringen.

2:o) Pressen bör eftertryckligt och öppet lägga ådaga sina känslor av lojalitet och patriotism.

3:o) Arméns dagorder och andra kungörelser av de militära myndigheterna och av regeringen böra publiceras främst i tidningen samt med stora stilar, lämpliga att ådraga sig uppmärksamhet. Det som har passerat i fråga om arméns dagordning av den 18 aug. 1915 (rörande kejsarens födelsedag), vilket tidningarna icke ha behandlat med tillräcklig vördnad, får icke upprepas.

Om dessa föreskrifter icke iakttagas, bliva tidningarna omedelbart undertryckta.»

Även på mångahanda andra sätt har det fria ordet i Böhmen blivit klavbundet. Försändelser av tryckalster från Böhmen till utlandet ha i hög grad försvårats, och jag känner av egen erfarenhet fall, då postverket i

Prag vägrat att befordra korsband, vilkas innehåll ej hade det allra minsta att skaffa med politiken eller krigshändelserna. Tsjechernas främste satiriker J. S. Machar, en personligt synnerligen älskvärd och oförvitlig man, anställd vid Bodencreditgesellschaft i Wien, fick sin senaste diktsamling konfiskerad och har på sistone själv blivit inburad — den närmaste anledningen till häktningen lär ha varit en i en tsjechisk-amerikansk tidning införd dikt, vari Machar skulle ha gisslat Österrikes politik, samt ett hos Kramař funnet brev av komprometterande innehåll, skrivet redan — 1893. Viktor Dyk, en känd novellist och komediförfattare, häktades för en artikel i Brünn-tidningen »Lidové Noviny», och en annan författare vid namn Ulehla dömdes till två års fängelse för sina alltför högljudda serbiska sympatier. Den i Wien bosatte tsjechiske skriftställaren, d:r Jozef Karásek, som dog i juli detta år, hade även haft påhälsning av den politiska polisen, och många liknande fall skulle lätt kunna framdragas. Vykort med tsjechiska emblem äro förbjudna. Man har lagt beslag på Havlíčeks redan 1851 tryckta, mot germanismen riktade broschyr »Duch narodních novin» (den nationella tidningens ande) och på den nyligen avlidne litteraturhistorikern Fr. de Lützows »History of Bohemia», som på det engelska originalspråket trycktes 1896 och utkom i tsjechisk översättning redan 1910, förmodligen därför att den är försedd med en inledning av den franske professorn Ernest Denis, en grundlig kännare av den bömiska hussitperioden och numer utgivare av den mot centralmakterna riktade veckotidskriften »La nation tchèque» i Paris. Ja, icke ens musikverk ha skonats. Efter den 16 maj 1915 förbjöds utförandet av Smetanas symfoniska cykel »Má vlast» (Mitt fosterland) i nationalteatern för att hindra alltför patriotiska känsloutbrott.

Även i skolväsendet uppenbara sig verkningarna av den nya regimen. En för tsjechiska skolor avsedd tysk läsebok i två delar blev nyligen icke godkänd av höga vederbörande, och enligt vad en professor sade mig, torde skälet ej ha varit något annat än att kejsarhymnen icke stod främst och för resten saknades i den ena delen. I Kuttenberg hade en skolpojke tagit sig det orådet före att skriva en vanvördig visa, som ej ens skonade kejsarens person. Pojken fick med rätta näpst för sitt tilltag, men hela skolklassen, som varit med om visans avsjungande, blev relegerad.

År 1915 skulle i Prag firas ett halvtusenårigt jubileum, vars betydelse sträcker sig över hela den protestantiska världen och med vilket minnet av Böhmens störste son är förknippat. För fem hundra år sedan ljöt Jan Hus, den wittenbergske »svanens» föregångare, martyrdöden i Konstanz. Långt i förväg hade man gjort förberedelser att värdigt fira denna nationella högtidsdag, och till år 1901 utskrevs en pristävlan för resande av ett Husmonument i Prag. Det första priset tillerkändes den då 30-årige bildhuggaren Ladislav Šaloun i Prag, och det är hans ståtliga verk som nu pryder rådhustorget i Prag. Men någon invigningsfest i större skala fick icke komma till stånd. Avtäckningen skedde i all enkelhet, och dödsdagen ihågkoms av universitetet blott med ett akademiskt föredrag i trängre krets. Tsjechiska arbetarföreningar hade ämnat vallfärda till Konstanz, men därav blev intet. I dessa tider får man minsann ej så lätt respass från Prag.

Det är både beklämmande och genom kontrasten komiskt verkande, då man jämför denna blygsamma minnesfest i Prag med det sätt, varpå Hus ihågkoms i andra länder, som dock varken av religiösa eller politiska skäl hade särskild anledning att närmare befatta sig med Böhmens reformatoriska medeltid. I

Paris firades en minnesfest under presidium av Edouard Vaucher, dekanus i den teologisk-protestantiska fakulteten vid Sorbonne i Paris. I Moskvas universitet hölls den 4 juli 1915 ett högtidstal över Hus av professor Brandt i närvaro av generalguvernören furst Jusupov, arkimandriten Michail och polispresidenten Tjelnokov. Ja, till och med i Tokio firades dagen med tal av den japanske professorn Ken Isivirau. Om dessa hyllningar hade pressen i Prag endast små notiser att meddela.

Hus-monumentet i Prag.

Men det imposanta monumentet står emellertid orubbat på den kanske märkligaste platsen i det minnesrika Prag, och outplånligt äro i stenen den store reformatorns ord åt det tsjechiska folket inristade »Förbliven i den sanning, som I haven erkänt, och försvaren den till döden!»

Även en annan invigningsfest avlopp lika snöpligt i Prag samma år. Den 18 april skulle Riegermonumentet invigas med högtidstal av den gammaltsjechiske politikern Mattus. Men talet gick ej av stapeln.

Det politiska föreningslivet i Böhmen och Mähren har alltifrån krigsutbrottet varit lamslaget, och den 4 dec. 1915 upplöstes alla slaviska föreningar i Prag. Ett dråpslag riktades den 24 nov. samma år mot den stora nationella idrottsförening, som bär namnet Sokol, falk, så kallad därför att dess medlemmar smycka sig med en falkfjäder. Denna förening, som 1862 grundades av den 1884 avlidne patrioten Miroslav Tyrš, har spelat en mycket stor roll i Böhmens nyaste historia. Närmast bildad för gymnastiska övningar, blev den på samma gång ett nationellt uppfostrings- och agitationsmedel med samslavisk tendens, ty efter mönstret av Prags »falkar» bildades liknande idrottsföreningar i andra slaviska länder, Ryssland, Polen, Kroatien, Serbien och Bulgarien. År 1882 hölls en bömisk Sokol-kongress i Prag av 1,600 ombud för 76 föreningar, fördelade på 24 kretsar i Böhmen och 12 i Mähren-Schlesien. Föreningen har ett stort bibliotek med många fackblad och räknade 1914 mer än hundra tusen medlemmar, därav 20,000 kvinnor.

Anledningen till Sokol-föreningens upplösning var naturligtvis den politiska propaganda, som den indirekt bedrev och som länge varit misshaglig för regeringen. Icke nog med att den fraterniserade med »slaviska bröder» i utlandet visade den ock oroväckande sympatier för fransmännen, vilket måste uppfattas som en demonstration mot tyskheten. Tsjechiska sokolister hade uppträtt på idrottsfester i Paris 1889 och i Nancy 1892, och de hade hälsat franska gäster vid idrottstävlingarna i Prag 1907 och 1912.

Nu ligger den politiska gymnastiken i Böhmen totalt nere, och den nyutkomna nionde upplagan av sokolisternas nationella sångbok är strängeligen förbjuden.

I viss mån kan man fatta strängheten i dessa åt-

gärder, och i krigstider måste de borgerliga lagarna maka åt sig för vissa militära och statsbevarande hänsyn. I detta fall var strängheten kanske så mycket mer motiverad som upplösningssymptom tydligen uppenbarade sig inom de tsjechiska trupperna. Det har redan påpekats, att den anti-tyska och entente- eller ryssvänliga stämningen i Böhmen-Mähren var ganska stark vid krigsutbrottet, och det göts olja på den farliga lågan, när den ryska härens generalissimus, storfursten Nikolaj Nikolajevitj, i augusti 1914 utfärdade sitt på alla Österrike-Ungerns språk avfattade manifest, som ohöljt uppfordrade dubbelmonarkiens slaver till avfall. Detta svassande dokument, som i Böhmen kom mycket ont åstad, var av följande lydelse:

»Österrikisk-ungerska folk!

Regeringen i Wien har förklarat Ryssland krig därför att Ryssland, troget sin historiska mission, hade förbundit sig gentemot Serbien att icke låta detta land kuvas utan motstånd. I det ögonblick, då jag har glädjen att i spetsen för de ryska härarna överskrida Österrike-Ungerns gränser, förkunnar jag för er i den store ryske tsarens namn, att Ryssland, som så många gånger har gjutit sitt blod för folkens befrielse, icke åstundar något annat än att återställa edra rättigheter och att skaffa edra nationer den rätt, som de förtjäna. Åt er, österrisk-ungerska folk, bringar Ryssland i dag friheten och förverkligandet av edra nationella strävanden. I sekler har den österrisk-ungerska regeringen bland er utsått split och hat. Genom förhatliga medel har den upprätthållit sin makt. Ryssland önskar blott ett: det vill, att varje folk utvecklar sig fritt, att det bevarar sina förfäders dyrbara arv, deras språk och tro, på det att det, återförenat med

sina rasbröder, måtte få leva i lojal endräkt med sina grannar utan att göra deras säregna karaktär något förnär. Övertygade om att I av alla krafter skolen hjälpa oss att nå detta mål, inbjuda vi er att emottaga våra ryska härars soldater som bröder, som befriare, kämpande för ert ideal.»

Och denna draksådd blev ej utan sina frukter. Blotta innehavandet av ett sådant flygblad var nog att åsamka en person anklagelse för högförräderi, och i febr. 1915 dömdes i Prag flera personer, däribland stadsfullmäktigen Matějovský, till mångårigt fängelse för att de hade spritt tsarmanifestet. Allra betänkligast var det naturligtvis, då till och med de tsjechiska soldaterna började svika. Om omfånget av detta högförrädiska myteri föreligger ännu icke något fullt autentiskt material, så länge handlingarna hållas hemliga, men tydligt är, att den rebelliska rörelsen hotade att få en ganska stor utbredning. Redan från och med den första mobiliseringsdagen förekommo flerestädes antimilitäriska demonstrationer, t. ex. i trakten av Pilsen, och många häktningar företogos. I mitten av augusti 1914, då soldaterna skulle rycka ut ur Prags kaserner, smyckade de sina mössor med de tsjechiska färgerna (= den franska trikoloren), sjöngo nationella sånger på gatorna och visade på många sätt sin olust att draga i fält mot ryssar och serber. I sept. samma år kom det i Prag till blodiga gatukravaller, då det 8:de Landwehrregementet, rekryterat från huvudstadens omgivningar, skulle tåga österut. Rekryter vägrade rent av att inta sina platser i tåget, svarade överbefälet uppstudsigt, och vederbörande måste få handräckning av det 75:te tyska regementet för att med våld tvinga de tredskande in i järnvägsvagnarna.

Inför dessa betänkliga symptom såg sig krigs-

ministeriet föranlåtet att tillgripa utomordentliga åtgärder. Soldaterna förbjödos strängeligen att bära flaggor eller band med trikoloren och det tsjechiska lejonet; de fingo icke sjunga tsjechiska visor på gatorna, och så fort några nya trupper skulle skickas till fronten, blevo de under bevakning ledsagade av tyska eller ungerska soldater. Men när de en gång blivit instuvade i vagnarna, togo de skadan igen genom att hurra eller skriva på väggarna: »Leve Serbien! Hälsning från Prag till Petrograd!» o. s. v.

Ännu betänkligare blev det naturligtvis, när dessa yttringar av uppstudsighet uppenbarade sig under själva fälttåget. Det 11:te tsjechiska regementet (från Písek), som vägrade att tåga mot Valjevo i Serbien, blev delvis upplöst, och resten utsattes för de serbiska kanonernas mest mördande eld, så att den blev nästan förintad. Några sårade tsjechiska soldater från det 102:dra regementet (staden Benešov), som i nov. 1914 återkommit från Potioreks misslyckade offensiv, berättade för de hemmavarande, att hans regemente delvis givit sig åt serberna och att tsjechiska och serbiska soldater gemytligt fraterniserade i skyttegravarna.

Om Jungbunzlaus (Mladá Boleslavs) 36:te regemente förtäljes det, att det gjorde myteri i kasernen; det 88:de regementet blev på grund av sitt vankelmod utsatt för en mördande eld i Karpaterna från preussiska gardet och magyariska honvedtrupper; det 35:te regementet (från Pilsen) sökte desertera till ryssarna, och under Hindenburgs attack mot Ivangorod och Warschau märktes liknande tendenser av tsjechiska rekryter; likaså vid Przemysl. Många tsjechiska truppstyrkor måste förflyttas till tjänstgöring i Ungern och Tyskland för att hållas avlägsnade från själva krigsskådeplatsen. Bedrövligt är särskilt fallet med det 28:de Pragerregementet, som i början av april 1915 gav sig

åt ryssarna i Karpaterna med bagage, musikkår och allt. Inemot 2,000 män övergingo till de ryska leden och förklarade sig till och med redobogna att bära sina vapen mot tyskarna. Många av dem förflyttades till Kiev, där de rönte »ett entusiastiskt mottagande». Huru allvarsamt detta fall måste ha varit, framgår bäst av den dagorder, som den 28 april 1915 utfärdades från det österrikisk-ungerska högkvarteret i kejsarens namn:

> »Soldater! Den 3 april 1915 har det 28:de linjeregementet, nästan helt och hållet, givit sig utan kamp för en enda fientlig bataljon. Denna skändliga handling har med ett enda slag fläckat äran av detta regementes beundransvärda hjältebragder, varöver hela vår här med rätta var så stolt. Denna ovärdiga handlings nesa har totalt utplånat detta regementes militära anseende. De unga reservisterna, som skulle komplettera regementet, ha kommit från sina hemorter alldeles fördärvade i fråga om moralen. Den illvilliga propagandan av dessa individer, som ställt sig i våra fienders tjänst, har grumlat det sunda förnuftet hos vår militära ungdom. Hos de gamla soldaterna har plikttroheten och hängivenheten till Österrike oupphörligt ökats intill döden och förvärvat deras regemente och bataljoner aktning och ära. Men så fort de unga reservisterna efter kort utbildning inställt sig i sina regementen, har man genast iakttagit den dåliga inverkan av deras närvaro på andan i regementet. Det ovärdiga och nesliga beteendet den 3 april 1915 icke blott utplånar detta regementes anseende, utan har ock till följd, att dess namn skall utstrykas ur våra härrullor, ända tills nya vapenbragder bringa dess felsteg i glömska. Hans apostoliska majestät den högste krigsbefälhavaren

har genom sitt höga dekret av den 17 april 1915 anbefallt den provisoriska upplösningen av det 28:de linjeregementet och fanans förflyttning till krigsmuseet. Fyllda av blygsel och smärta, skolen I, soldater, barn av samma land, lova att med ert blod försona och utplåna detta regementes förfärliga och skamliga dåd. Vår fiende, som icke tvekar att begagna sig av de nedrigaste medel för att skaffa sina vapen framgång, måste lära sig, att det i detta land ännu finns många soldater, som förbliva sin kejsare och konung trogna.»

Av lika högförrädisk art var det upprop, som tsjecher i utlandet sökte sätta i omlopp bland sina landsmän, som efter den italienska krigsförklaringen kommenderades till den sydvästra krigsskådeplatsen. Denna flygskrift hade följande lydelse:

»Tsjechiska soldater! Given er! Kämpen icke för Österrike! Dess sak är hopplös. Striden icke mot edra befriares trupper! Italien har ställt sig på Frankrikes, Rysslands, Englands och Serbiens sida för att befria Österrike-Ungerns slaver. Italien bekämpar icke tsjecherna, utan tyskarna och magyarerna, som mörda edra fäder och bröder. Ett tjog av våra folkrepresentanter ha blivit kastade i Wiens fängelsehålor. Tusentals av våra landsmän ha blivit avrättade, de tappraste av de våra ha stupat. Men den österrikisk-ungerska örnens vilda skrik är förgäves. Tyskarna och österrike-ungrarna äro omringade på alla sidor. Hela världen önskar de allierades seger. Italien i förbund med Serbien och Ryssland söker endast påskynda upplösningen av monarkien, vars upprätthållande blott kan bringa nya lidanden åt vårt folk. Österrike-

Ungern är förlorat. Given er, förlängen icke det onödiga slaktandet! Given er! Edra familjer vänta på detta tecken. Sedan skolen I snart få återvända från fångenskapen till edra fria tsjechiska länder. Ju mer talrikt I lämnen de österrikisk-ungerska lederna, dess drägligare skall edra familjers och ert fosterlands öde bliva. Mer än 200,000 tsjechiska soldater leva som fångar fritt i Ryssland och Serbien. En armékår av tsjechiska frivilliga kämpar vid ryssarnas sida för vårt folks oberoende. Hundratals frivilliga stå under de franska fanorna. Hundratals andra söka i England bli inskrivna i den engelska härens rullor. Given er! I skonen edra liv för vår egen framtidskamp. Tänken på edra fäder och mödrar, söner och döttrar, systrar och trolovade! Hava de icke besvurit er: Skjuten icke! Hela vårt folk tillropar er: Skjuten icke! Vi tsjecher i utlandet höja vår stämma för att upprepa: Given er i ert eget och vårt kära fosterlands intresse och skjuten icke på edra befriare! Kommen ihåg vår nations ärofulla förflutna och söken förbereda dess lyckliga framtid!»

Man kan näppeligen förtänka Österrikes tyskar, att de på ett möte i Wien gjorde tsjecherna ansvariga för de motgångar, som de österrikiska vapnen rönt i början av kriget, och repressalierna för det upplösta Pragerregementets högförrädiska brott uteblevo icke. Hösten 1915 bildades en ny bataljon av det 28:de regementet (1,000 man), och dessa soldater, huvudsakligen 20-åringar, skickades till den mest hotade Izonzofronten för att »med blod försona och utplåna regementets förfärliga och skamliga dåd». Av dessa lär ett par tjog ha sluppit undan med livet, resten stannade på valplatsen, och nu först förkunnade en ny dagorder från

högkvarteret, att det 28:de regementet (som i själva verket icke längre fanns till) hade »utplånat sin skamfläck och fått upprättelse».

Följderna av dessa sorgliga företeelser visade sig också i det stora antalet tsjechiska krigsfångar. Det tsjechiska elementet i den österrikiska hären anslås till en halv million, och det har uppgivits för mig, att av dem 30,000 kommo i serbisk fångenskap och åtminstone 100,000 i rysk. Storfursten Nikolaj Nikolajevitj tillät de tsjechiska fångarna att inskriva sig i de ryska rullorna, och ofantligt många begagnade sig verkligen av detta nesliga anbud. Ryska kommunikéer av den 11 sept. 1915, den 2 febr. 1916 och 16 mars 1916 prisade öppet »de dyrbara tjänster, som dessa tappra krigare gjort de allierades sak». Många av de tsjechiska soldaterna i ryska armén erhöllo Georgskorset och andra tapperhetsmedaljer, och i den sistnämnda dagordern heter det ordagrant: »Tsjecherna ha lämnat våra trupper ett bistånd, som kan givas endast av utomordentligt tappra och duktiga män, de där i sitt hjärta hysa en brinnande kärlek till sitt olyckliga, förtryckta fosterland och äro beslutna att förskaffa det dess frihet åter, till och med med uppoffring av sitt liv. Hell eder, kära tsjecher! Divisionen skall aldrig glömma edra mödosamma tjänster, ert blod, gjutet vid sidan av ryskt blod. Edra offer skola ej vara fruktlösa, de skola bilda ett frö, som skall spira upp i en lysande framtid för ert fosterland. Leve det fria Böhmen! Na zdar (Hell)!»

Liknande symptom röjde sig ock på den västra krigsskådeplatsen. Så fort kriget utbröt, anmälde sig många tsjecher i Frankrike som frivilliga under de franska fanorna, och i slutet av okt. 1914 voro de redan i skyttegravarna i Champagne. I maj 1915 togo dessa tsjechiska legionärer det i offensiven vid Neuville S:t

Slovakiska dräkter.

Vaast och i striderna vid Souchez i juni. Många fingo tapperhetsmedaljer, och själva den ryske tsaren underlät icke att med ordensdekorationer hedra dessa slaviska allierade på fransk botten. Slutligen fingo många tsjechiska volontärer följa med den franska expeditionen till Salonichi.

Liknande företeelser yppade sig i norra Ungern, där det fattiga slovakiska bergs- och herdefolket i dubbel måtto måste pröva krigets förfärliga hemsökelse. Dels

hade de en omedelbar känning av kriget i Karpaterna (Tatra), dels kändes nu det magyariska oket ännu mer tryckande. Vid krigsutbrottet företogos många häktningar bland den slovakiska befolkningen, som allt ifrån Kollárs, Šafáriks och Šturs dagar har svärmat för en romantisk panslavism och i smyg kastat smäktande blickar till den vite tsaren i Ryssland. Den förnämste slovakiske novellisten Hurban Vajanský ställdes under

Slovakisk linberedning.

polisuppsikt, och andra publicister skickades som soldater till södra Ungern. Alla vapenföra stuckos genast in i tysk-ungerska led eller användes på annat sätt och andra orter i militäriskt syfte. Den största tidningen »Slovenský dennik» indrogs, sedan den i sitt påsknummer 1915 gjorde en antydan om att ryssarnas seger vore ett förebud för en bättre tid, då det slovakiska folket skulle uppstå som en Fenix. Däremot har slovakernas enda litterära tidskrift »Slovanské Pohl'ady» obehindrat

Dr Karel Kramář.

fått utkomma, eftersom den avhållit sig från allt politiserande. Magyariseringen har under kriget skjutit ny fart. Slovakiska barn ha förts till magyariska byar; slovakiska språket har blivit förbjudet på vissa orter, och den för slovakiska jordbrukare avsedda banken i Zvolen stängdes, för att den nationella rörelsen skulle kvävas även på ekonomisk väg. När ryssarna ryckte fram över Karpaterna, blevo ett 100-tal slovaker arkebuserade för högförräderi, och det slovakiska landet har, i stort sett, blivit avfolkat genom kriget. Vi få kanske erfara detta även i Sverige genom en ny utvandring av dessa hemlösa, svartstripiga korgmakare och försäljare av pipor, flöjter, råttfällor och borstar m. m., vilka redan förut ha gjort påhälsning i vårt land, då den stränga vintern på Tatra och den karga jorden vid Waag ej kunnat livnära detta för mig sympatiska herdefolk.

*

Äro dessa sorgliga företeelser på det militära området ägnade att i sin mån belysa de oerhörda svårigheter, varmed den österrikiska krigsledningen haft att kämpa, särskilt i början av kriget, ha ock de inre politiska förhållandena i Böhmen varit allt annat än hugnesamma, och den ententevänliga stämningen inom vissa tongivande parlamentariska kretsar var sådan, att regeringen ansåg sig föranlåten att »kasta i Wiens fängelsehålor» — såsom det tsjechiska flygbladet uttryckte sig — många tsjechiska folkrepresentanter. På försommaren 1915 häktades flera medlemmar av det österrikiska riksrådet och den tsjechiska lantdagen: Kramář, Rašin, utgivaren av »Národní listy», det största tsjechiska dagbladet, Scheiner och Václav Klofač, samtliga anklagade för högförrädiska stämplingar, den sistnämnde för hem-

liga förbindelser med Serbien och Ryssland. Dessutom fängslades M. Červinka, redaktör av »Národní listy», och tidningen »Čas'» redaktörer Dušek och Hajek, av vilka den förre ådömdes sex månaders fängelse.

Största uppseendet väckte Kramářs häktning, enär denne rike fabrikant som ledare av det ungtsjechiska partiet spelat en framstående roll i Böhmens nyaste historia. Redan vid den neoslaviska kongressen i Prag 1908 var han mindre väl sedd på högsta ort på grund av sin starkt markerade ryssvänlighet; vid krigsutbrottet misstänktes han för illojala förbindelser med främmande makter och anklagades för att genom tsjechiska krigsfångar i Ryssland ha fått högförrädiska anbud. Den 6 april 1915 skrev Kramář i »Národní listy»: »Världskriget skall bana väg för de små staternas inträde bland stormakterna och förskaffa dem en bättre lott. Blivom vårt program trogna och vi skola ej behöva frukta framtiden, huru den än må gestalta sig.» Den 21 maj arresterades han och fördes till Wien, där processen för högförräderi begynte den 6 dec. 1915. Handlingarna i målet, som fördes inom slutna dörrar, upptogo 300 sidor, och 160 vittnen voro inkallade. Kramář själv talade i tre dagar, och hans försvarsadvokat Koerner lär ha hållit på en hel vecka!

Domen avkunnades den 3 juni 1916 och lydde på dödsstraff för Kramář, Alois Rašin, Červinka och Zamasal, »Národní listys» ekonomidirektör. Domen är dock, då detta skrives, ännu icke fastställd, och sannolikhet är väl, att straffet mildras till fängelse på ett visst antal år.

Genom frivillig landsflykt, som dock icke förestavades av personlig feghet, räddade sig från en säker dödsdom en av Böhmens främste vetenskapsmän och självständigaste patrioter, den ryktbare Tomáš Masaryk. Född den 7 mars 1850 i slovakisk språknejd i

Mähren, blev han 1876 filosofi doktor i Wien på en avhandling om odödlighetsläran hos Plato och studerade sedan i Leipzig, där han i en amerikanska fann en bildad och intelligent maka, vilkens tillnamn Garrigue han upptog i sitt eget namn. År 1882 kallades han till e. o. professor i filosofi vid Prags tsjechiska universitet och gjorde sig tidigt bemärkt som omtyckt föreläsare på grund av sin gedigna lärdom, det klara framställningssättet och den oförfärade självständigheten i uppfattningen, på samma gång som han genom sin politiska opposition blev misshaglig i de akademiska myndigheternas ögon. Mer än en gång anklagades han för »irrlärighet» — särskilt genom sin skoningslösa kamp med påvedömet och den katolska kyrkan, ur vilken han formligt utträtt redan 1880 — och först 1896 utnämndes han till ordinarie universitetsprofessor i filosofi.

Men Masaryks verksamhet inskränkte sig ingalunda till den akademiska verksamheten. Som utgivare av ett par tidskrifter blev han banbrytare för den moderna tsjechiska litteraturkritiken på social grund, och som grundare av dagbladet »Čas» deltog han livligt i det politiska livet. I början anslöt han sig till det ungtsjechiska partiet, men tröttnade snart på dess förflackande liberalism och trångsynta nationalism och grundade 1900 det tsjechiska folkpartiet, som 1905 förvandlades till det s. k. framstegspartiet, i dagligt tal kallat »realisterna». År 1891 invaldes han i riksrådet, men nedlade mandatet 1893 samtidigt med sitt utträde ur det ungtsjechiska partiet. År 1907 blev han dock åter österrikisk riksdagsman och har vid flera tillfällen — särskilt i de österrikisk-ungerska legationerna — med synnerlig skärpa kritiserat Österrikes inre och yttre politik. Än bröt han en lans för den religiösa toleransen, t. ex. i två sorgligt ryktbara processer om »judiska ritualmord», än uppträdde han som en Zola, då det

gällde att avslöja oegentligheter och fel i den österrikiska diplomatien, t. ex. i den på sin tid mycket omtalade rättegången Friedjung—Vasitj rörande förfalskade handlingar i det österrikisk-ungerska legationskansliet i Belgrad. Personligen en utomordentligt fängslande och gedigen personlighet, oförvitlig i sitt leverne och försynt i sitt yttre uppträdande, är Masaryk en äkta son av det land, som alstrat blodsvittnet Hus och den landsflyktige Commenius, och förkroppsligar i sitt väsen den gammaltsjechiska Brödraförsamlingens sedliga humanitetsideal. Hans bildning och vetenskapliga metod äro alltigenom västerländska, men hans naturell är äktslavisk, och hans religiösa åskådning är något befryndad med de ryska samhällstänkarnas, ehuru fri från all österländsk mystik. »Vi få icke» — säger han i sin skrift »Humanitetsidealen» — »vänta oss någon ny uppenbarelse, någon slutgiltig lösning på världsfrågorna (han opponerar sig lika kraftigt mot marxismens ekonomiska materialism som mot nietzscheanismens estetiserande egoism). Utan att täras av ofruktbara tvivel måste vi tro på en personlig Gud, själens odödlighet och livets evighet, skaffa oss en verklig övertygelse genom självständig kritik och lära oss älska arbetet.»

Innan Masaryk i slutet av 1914 begav sig till Schweiz och för alltid lämnade Österrike, hade han ett längre politiskt samtal med den dåvarande ståthållaren av Böhmen, greve Leo Thun, vilken hade deltagit i det österrikiska kronrådet före krigsförklaringen mot Serbien och då lär ha uttalat sig mot densamma, i likhet med förutvarande utrikesministern Berchtold. Som fallet är med åtskilliga andra medlemmar av den österrikiska högadeln är Thun en lojal anhängare av de gamla habsburgska traditionerna, lär ej vara beundrare av das Hohenzollerntum och tillhör den riktning, som tagit sig uttryck i den nya tidskriften »Das neue Oesterreich».

Masaryk uttalade då oförbehållsamt sin mening om den politiska situationen i Böhmen och om det enligt hans förmenande brottsliga lättsinne, varmed de militära kretsarna, hovkamarillan och de kristligt-sociala hade störtat Österrike i ett krig, som kunde medföra en europeisk katastrof. Han kritiserade skarpt den högsta krigsledningen, som icke ens kunnat vidtaga nödiga förberedelser för det fälttåg, som den nu satt i gång, och han dolde icke, att tsjecherna hyste slaviska sympatier och att de omöjligt kunde entusiasmera sig för att gjuta sitt blod enkom för att realisera några pangermanska aspirationer. »Om de tsjechiska soldaterna,» yttrade Masaryk, »massvis övergå till ryssarna, sker detta icke blott därför att de sakna sympati för preussarna, utan ock därför att de dymedelst vilja protestera mot en regim, som icke erkänner deras mest elementära rättigheter, men avtvingar dem de tyngsta offer till förmån för deras motståndare. Om den österrikiska regeringen vill undvika de olycksdigraste följderna av denna politik, bör den icke ytterligare förbittra den tsjechiska befolkningen, som redan är mycket upprörd. Den får icke tillgripa dumma och gagnlösa förföljelser mot tsjecherna som det sista argumentet, ty eljest skall ni få se, att Österrike tränges in i en återvändsgränd och tvingas att underkasta sig det preussiska oket.»

Enligt min sagesman lära dessa ord ha gjort ett starkt intryck på den österrikiske statsmannen, vilken ej tövade att sätta regeringen i Wien i kännedom om Masaryks uttalande. Han lär ock ha tillrått både ministerpresidenten greve Stürgh och inrikesministern baron Heinold att icke använda för stränga medel mot det tsjechiska folket och därigenom framkalla inre oroligheter, som kunde ha en dålig inverkan på Österrikes prestige i utlandets ögon. Thun, vilken under sin ämbetstid dämpat flera revolutionära rörelser i Böhmen,

t. ex. omladinan, de tsjechiska studenternas tämligen ofarliga revolt, motsatte sig på det bestämdaste Böhmens försättande i belägringstillstånd och en alltför intim anslutning till Hohenzollern. För en liten

Professor Masaryk.

tid tycktes också Masaryks råd ha gjort någon effekt. Men krigshändelserna, jäsningen inom de tsjechiska trupperna och det starka trycket från Berlin påskyndade snart utvecklingen i en helt annan riktning.

Från Schweiz begav sig Masaryk till London, där

han blev anställd som professor vid det den 19 okt. 1915 högtidligt invigda slaviska institutet, en ny ämnesgrupp i King's College. Bland hans kolleger på dessa slaviska lärostolar i England märkas Michal Trofimov för rysk historia, Sergej Tutsjitj för serbisk och Seton Watson * för västslavisk historia. Masaryks mycket uppmärksammade inträdestal behandlade »de små nationernas problem i den europeiska krisen». Han yttrade därvid bland annat följande, som även engelsmännen kunde ha gott av att höra: »En stor nation har ej rätt att begagna sig av sina små grannar som verktyg för sina imperialistiska drömmar och överdrivna maktkrav. Å andra sidan böra de små nationerna ej söka imitera de stora; de böra fritt följa den väg, som deras anlag och historiska traditioner utpeka.»

Vid den fest, som den tsjechiska kolonien i London höll med anledning av Masaryks utnämning till professor vid King's College, kastade han öppet stridshandsken mot sitt fädernesland, i det han på Sýkoras tal svarade: »Österrike-Ungern har visat, att det är ur stånd att vara en stat, där civilisationens och humanitetens lagar respekteras. Kejsar Franz Josef har förklarat, att det är vapnen, som avgöra, på vilken sida rätten är. Österrike-Ungerns sak, besegrad av Ryssland och till och med av Serbien, är hädanefter förtvivlad. Vi ha i dag vissheten om att kunna förverkliga vårt oberoende och upphöra att vara österrikiska undersåtar. De allierades segrar på slagfälten skola bestämma omfattningen av detta oberoende. Tyskland och dess bundsförvanter kämpa för en dålig, på förhand förlorad sak. För min del har jag alltid stått i opposition mot den österrikiska regeringen och kan ej annat. Det

* Som publicist känd under märket *Scotus Viator,* förf. av "The Problem of the Races in Hungary" och "The yogoslave Question and the Monarchy of the Hapsburgs."

var mig omöjligt att utveckla mitt program där hemma i Böhmen, och därför har jag begivit mig till utlandet för att med det tsjechiska nationalförbundets bistånd arbeta på att återerövra våra rättigheter. Vi skola snart publicera ett manifest till utlandet. Om varje tsjech gör sin plikt och pålägger sig de nödiga offren, skola vi segra. I Böhmen finns det ej längre olika partier. Vi tåga alla mot samma mål, besjälade av samma tanke. Vi tsjecher och slovaker ha alltid kämpat för den slaviska idén, och vi skola fortsätta därmed, till och med under de svåraste omständigheter.»

Det är beklagligt att en så förnäm tänkare som Masaryk låtit hänföra sig till så hätska uttalanden om sitt egentliga fosterland, oavsett att hans ord om Österrikes nederlag i Serbien helt visst voro ett tal i fåvitsko. Men ännu beklagligare är, att han är oåterkalleligt förlorad för sitt hemland. »Kommer Masaryk över den österrikiska gränsen igen, så blir han hängd,» sade mig kort och gott en framstående tysk professor i Wien. Med Masaryks grundliga insikter som religionsfilosof, sociolog och litteraturhistoriker samt med hans språkkunskaper står honom visserligen världen öppen, vare sig han väljer Amerika eller Ryssland som sitt nya verkningsfält. Men Österrike har näppeligen råd att undvara sådana gedigna vetenskapsmän som en Masaryk, och ej heller har Böhmen överflöd på sådana äkta patrioter som han. Ty man må ingalunda tro, att Masaryk är en »tyskhatare» — därtill är han för mycket kulturmänniska och känner sin tacksamhetsskuld till den tyska vetenskapen, vars språk han gärna begagnar i sina skrifter. Det var just Masaryk som i en skrift till den tsjechiska ungdomen framhöll vikten av att de studerande tsjecherna lärde sig andra språk, först och främst tyska, för att den andliga synkretsen ej skulle bliva för trång, och som varnade för överskatt-

ning av det egna landets litteratur. Och det var samme Masaryk, som rådde studenterna i Prag att ej befatta sig med det partipolitiska kannstöperiet. »Den politiska verksamheten är ej den fruktbaraste för folket, ty politiken avgör ej mänsklighetens öden — det göra idéerna, känslorna. Bildningen måste tjäna upphöjda sedliga ideal, åt vilka politiken sedan må giva praktiska uttryck. Napoleon var ej möjlig utan det adertonde århundradets filosofi, ej heller Bismarck utan Schiller, Lessing, Kant och Hegel.»

Och beklagligt är slutligen Masaryks personliga öde. Den 17 mars 1915 publicerades i Prags officiella tidning konfiskeringen av hans ägodelar och hans strykning ur universitetsmatrikeln. Själv är han nyligen uppstigen från en svår sjukbädd. Hans ende son, en talangfull målare, dog kort före krigsutbrottet, och hans enda dotter Alice, som var lärarinna vid ett lyceum i Prag och livligt intresserade sig för socialt arbete, häktades den 5 nov. 1915 och befinner sig ännu i fängsligt förvar, ehuru Masaryk i ett brev till »Times» på det bestämdaste förklarat, att hans dotter icke har begått någon politisk förbrytelse och ej haft några hemliga förbindelser med de tsjechiska emigranterna. — Jag har hunnit få en inblick i många sådana familjetragedier under denna bedrövliga tid.

Masaryks biltoga lott dela många av hans landsmän, för vilka vägen till hemlandet är spärrad eller som själva rivit upp broarna bakom sig. Dessa tsjechiska emigranter hava naturligtvis i främsta rummet valt det ryssvänliga Frankrike och England till sitt nya, provisoriska fosterland, och från London utgår en mot Habsburg mycket hätsk tsjechisk rörelse, som anslutit sig till den sydslaviska agitationen. År 1914 bildades i London och Paris en tsjechisk allians, som skulle verka för

den tsjecho-slovakiska separatismen och till sitt organ fått det 1915 grundade veckobladet »La nation tchèque», avsett att i västerlandet sprida ljus över den slaviska världen, närmast den slavo-bömiska. Denna publikation är i somliga stycken väl underrättad och naturligtvis i stånd att meddela mycket, som den tysk-österrikiska censuren undanhåller allmänheten; men det behöver å andra sidan icke framhållas, att tidskriften är ensidigt tendentiös och att dess värde som historiskt dokument grumlas genom den onödigt hätska polemiska tonen.

Samma oförsonliga anda genomgår ock det manifest, som den tsjechiska emigrantkommittén i London utfärdade den 14 nov. 1914 och som undertecknats av tolv bemärkta personer, däribland Masaryk och J. Durich, f. d. medlem av det österrikiska riksrådet. Denna krigsförklaring, i vilken även den tsjechiska socialistklubben »Égalité» i Paris instämt, är så karaktäristisk för den tsjechiska oppositionen, att den må anföras in extenso:

»Österrike har upphört att existera. Krossat av Ryssland, besegrat av Serbien, har det ej funnit annat medel att förlänga sin dödskamp än att antaga Berlins överhöghet. Habsburg är endast Hohenzollerns dräng. Kaiserns generaler kommendera de österrikiska härarna. Kaiserns kansli dikterar de österrikiska diplomaternas åtgöranden. Tyskarna utplåna det sista spåret av vårt oberoende, och vårt språk försvinner ur det offentliga livet. Franz Josef har icke ens avvaktat slutet på fientligheterna för att förkunna vår träldom. Men den yttersta förödmjukelse, som han bereder oss, skola vi icke pålägga oss. Österrike har själv proklamerat sin tronavsägelse, och de verkliga arvtagarna äro den avlidna monarkiens folk. Den skulle kunnat spela jämviktens och fredens roll i världen, om den hade respekterat sina olika nationers rättigheter och grupperat folken kring sig i en fri federation. Vi ha försökt att hålla

monarkien tillbaka på det ödesdigra sluttande plan, varpå den så snabbt glidit ut; vi ha lojalt förberett dynastien på de faror, som den löpte. Men allt har varit gagnlöst. Habsburgarna, gripna av vanvett, ha dömt sig själva. Det nuvarande kriget har för alla, som så länge vägrat att öppna ögonen för sanningen, bevisat, att det hädanefter är omöjligt att rycka Österrike ur den germanska fångenskapen. Under formen av en dualistisk monarki har Österrike som sitt enda medel det förtryckets vapen, som en brottslig storhetsmani lagt i tyskarnas och magyarernas händer. Det har motsatt sig allt framåtskridande; det har under den tredubbla tyngden av en bigott aristokrati, en servil byråkrati och en antinationell armé kvävt frihetens och oberoendets idéer; det har blivit det ärelystna Tysklands tjänstepiga och dess medbrottsling. Det har förnedrat sig genom regelbunden användning av dokumentförfalskare, agents provocateurs och pliktförgätna domare; det har förfört de omgivande mindre staternas suveräner och betalat en Ferdinand av Koburg för lönnmordet på hans folk.»

»I alla epoker har Österrike varit ett verktyg för ruin, korruption och död. Liksom Ferdinand II:s fanatism bragte det trettioåriga kriget till utbrott, har hans svage efterträdare genom sin senila äregirighet framkallat det nuvarande kriget. Det skall en gång få sota för detta namnlösa brott, som det har begått och för vilket ingen benådning är möjlig, och i sitt fall skall det draga med sig det imperialistiska Tyskland, som har skärpt och tillgodogjort sig dess dumma och brottsliga anspråk. Kriget må räcka längre eller kortare tid, utgången är i alla fall viss. Men för att världen efter så förfärliga prövningar slutligen måtte få njuta fredens välgärningar, hela sina sår och återtaga sin marsch framåt, måste den återupprättas på nya grundvalar;

det är nödvändigt att alla nationer, omsider frigjorda, fritt få ägna sina ansträngningar åt det nyttiga och fruktbärande arbetet.»

»Åt Ryssland, den stora slaviska nationen, åt England, som först uppställde principen om nationernas självstyrelse, åt Cavours, Mazzinis och Ferreros Italien samt åt revolutionens Frankrike anförtror Böhmen sitt öde. Tack vare de allierade skall det oberoende Böhmen i förening med det från ungerskt hot definitivt befriade Serbien bliva en garanti för världsfreden och en gagnelig arbetare i mänsklighetens stora verkstad.»

Jag har ordagrant anfört detta dokument, vilket ändå bär en Masaryks underskrift, närmast för att giva ett prov på den hätskhet, som under världskriget kännetecknar den antiösterrikiska stämningen i utlandet. Man behöver icke överdriva den reella betydelsen av denna slaviska agitation inom och utom Österrike-Ungerns gränser, ty den är i själva verket alls icke ny; men den har under och genom världskriget fått en särskilt akut karaktär och bör å andra sidan ej heller underskattas och ihjältigas.

Det talas och skrives i dessa dagar mycket om det s. k. »österrikiska undret», d. v. s. världskrigets underbara förmåga att eliminera de nationella motsatserna och förena de olika folkslagen i Donaumonarkien till ett kompakt helt i värnet för det stora, gemensamma fosterlandet och den åldrade, hårt prövade monarken. Men detta under har, med förlov sagt, ännu icke timat. Vad vi hittills bevittnat, visar endast, att Österrike-Ungern hittills med heder har bestått det krigiska provet, och troligen skulle inte ens detta ha varit möjligt utan tyskarnas utomordentligt kraftiga handräckning. Utan den pansrade näven från Spree hade Galizien kanske aldrig blivit rensat från ryssarna,

och kung Petar av Serbien hade sannolikt i okvald ro fått bo kvar i slottet i Belgrad och lugnt tittat på kanonerna i Semlin. Häri ligger alls intet klander mot den österrikisk-ungerska härledningen — det rent militära är mig för resten totalt främmande och jag avhåller mig därvidlag från alla omdömen — och den har ju fått de bästa vitsord från kompetentaste håll. Och själv har jag som lekman idel fördelaktiga intryck av de österrikiska officerarnas och soldaternas duglighet, pliktrohet och vänlighet. Men ensamma voro de tydligen för svaga eller oförberedda att hämma den ryska störtfloden, och vägen genom Serbien krävde en grundlig rensning av de många fientliga inre element, som från Riesengebirge ned till Save sökte spärra denna väg.

Nej, det där österrikiska undret skall först efter kriget kunna konstateras, då det offentliga ordet åter blir fritt och då det österrikiska riksrådet — det enda parlament i de krigförande staterna, vilket icke har samlats under den långa krigstiden! — samt de olika kronländernas lantdagar åter sammanträda. Då först skall det visa sig, huruvida Österrikes många nationaliteter — de äro inalles lika många som den forntida vishetens mör, om man medräknar de icke fåtaliga judarna — viribus unitis äro redo att erkänna det stora, gemensamma fosterlandet, och om ett samarbete mellan germaner och slaver är möjligt utan militarismens undantagslagar. Stämningen i tsjechiska och sydslaviska nejder — och utan dem är Österrike numer otänkbart som ett av Tyskland oavhängigt rike — har varit och är ännu så upphetsad och »högförrädisk», att det kräves den största besinningsfullhet, diplomatiska takt och även eftergivenhet för dessa folks nationella önskemål, för att det yttre kriget skall kunna bliva avlöst av en varaktig inre fred.

Gång efter annan har jag både i Wien och i Buda-

pest hört sådana yttranden som: »Efter kriget skola vi ta itu med tsjecherna!» Ja, helt visst har deras beteende varit brottsligt ur österrikisk synpunkt, ty brottsligt är det i sanning att svika fanan, då fosterlandet är i verklig fara, och att tubba till desertering under pågående kamp, även om detta »icke-motstånd mot det onda» förlåtes av den store fridsförsten Tolstoj, vilkens profetiska stämma man nu saknar i stridsvimlet. Men de mest komprometterade ha redan fått sin lön — därom vittna de många avrättningarna, häktningarna och processerna — och må de makthavande i Österrike-Ungern för Österrikes egen skull akta sig att spänna repressaliernas båge för högt! Om ententemakterna slutligen avginge med segern, kunde det tänkas, att repressalierna ginge i en alldeles motsatt riktning. Ett bakslag kan och måste i alla fall komma, huru än världskriget avlöper. Det tsjechiska folket, som överlevt hussitfejderna och ett trettioårigt krig, vars fred de köpte sig på bekostnad av sin politiska och religiösa frihet, skall rida ut även denna storm, och det är ett stort misstag, om tyskarna tro, att de genom blotta vapensegrar och negativa tvångsåtgärder kunna bemästra detta sega folk, som med slavernas lättrörda temperament förenar tyskarnas praktiska energi. Den tsjechiska anden är lika stark som den tyska, och den tsjechiska kulturen har djupa rötter i medeltiden, alltsedan Kyrills och Metods lärjungar införde den ortodoxa kristendomen i Mähren.

Världskriget har bland andra beklagliga följder haft även den sorgliga verkan att för lång tid försvåra det fredliga samarbetet mellan Österrikes tyskar och slaver. Det har dock funnits en tid, då en Goethe lämnade bidrag till det bömiska museet, då det ännu existerande k. bömiska vetenskapssamfundet i Prag var i bästa mening dubbelspråkigt, då en Herder förkunnade natio-

nernas humanitära brödraskap, då tsjechiska språket och litteraturen omhuldades vid Wiens universitet, och då tyskbömaren Moritz Hartmann skrev om tsjecherna:

»Verkannt ist alles, was dir blieb,
verkannt ist deine Rache,
verkannt dein Hass und deine Lieb',
verkannt ist deine Sprache.»

Liksom det nu pågående fransk-tyska kriget har upprivit det sår, som av vissa tecken att döma ändå höll på att läkas i Elsass-Lothringen, skall den inre kampen i Böhmen-Mähren efter världskriget åter blossa upp. Och dock hade det omedelbart före krigsutbrottet icke saknats försonliga röster, som på kulturell väg sökte åstadkomma ett fredligt närmande mellan de båda folken. I okt. 1911 grundades i Wien av skriftställaren Fritz Telmann en tysk-tsjechisk allians med litterär och social tendens, och den rönte livlig anslutning från båda hållen. Nu är dess arbete tills vidare förspillt.

Och huru mycket tsjecherna än må ha förgått sig, vore det orättvist att på dem kasta hela skuldbördan. Tyskarna ha å sin sida begått lika stora dumheter och överträdelsesynder. Intet icke-slaviskt folk har mer än tyskarna verkat för slavernas kulturella höjande och för spridandet av deras otillgängliga litteratur genom utmärkta översättningar och studier, men den överlägsna ton, varmed de ofta behandla den slaviska världen, har icke alltid varit på sin plats, allra minst då det gäller tsjecher och polacker med deras gamla, delvis direkt från den romerska världen härstammande kultur. Tyskarna hava begått ett stort felsteg, då de negligerat det tsjechiska språket i Böhmen-Mähren, eftersom detta tungomål kantänka inte var ett »världsspråk», ty detta negligerande har blott haft till följd, att tyskarna, vid besättande av ämbeten, starkt måste undanträngas av

tsjecherna, som behärskat båda landsspråken. Det var sålunda ingen »tyskfientlighet», då regeringen stundom såg sig nödsakad att vid viktigare posters besättande giva företräde åt tsjecherna framför tyska ämbetsmän. Österrikes tyskar uppfylla dåligt sin historiska mission, om de söka germanisera Österrike i preussisk anda; deras värv måste vara att på de yngre slaverna överflytta den germanska kulturen, icke därför att den är germansk, utan därför att den vilar på de principer, enligt vilka den europeiska civilisationen framskrider. Om tyskarna begära, att Österrikes slaver uppgiva sin nationella individualitet, är detta icke blott omöjligt, utan vore ock till stor skada för Österrike, ty en växelverkan länder båda parterna till gagn, och vad tyskarna kunde vinna kvantitativt genom våldsamt hämmande av den slaviska utvecklingen, skulle de förlora kvalitativt. De båda folken b e h ö v a varandra.

Å andra sidan är det lika nödvändigt, att tsjecherna — och det gäller ännu mer om sydslaverna, liksom ock om magyarerna — frigöra sig från en viss självöverskattning, som icke står i rimlig proportion till deras faktiska styrka och deras hittills presterade insats i det världshistoriska arbetet, och att de avsvärja en chauvinism, från vilken för resten ingen krigförande nation i nutiden kan fritagas. Chauvinismen är en urartning av en falskt uppskruvad patriotism, ledande till bestialitet och råa lidelser; det är den krassa egoismen och härsklystnaden, vars lösen är: »Icke jag o c h du, utan jag e l l e r du.» Vilka gräsliga orgier har chauvinismen med alla dess lögner, all dess smutskastning mot andra folk, alla dess ihåligt skramlande fraser om »döden på ärans fält» icke firat just under detta »världskrig»! I motsats härtill skulle jag vilja anföra Havlíčeks sats: »Annorstädes dogo hjältar för äran, för sitt folks väl. Vi tsjecher måste för samma syfte leva och kämpa.» Mot

tsjechernas chauvinism skulle jag också vilja anföra deras landsman Machars ord om fosterlandskärleken, då han skildrar ett typiskt bömiskt landskap vid Elbe: en vid horisont med mörka skogar och kullar, landsvägar med alléer av plommonträd, ett gammalt slott med park och en stad med katedral. Detta landskap är honom kärt, därför att det är hans barndomsnejd vid Brandeis.

»Det är mitt land. Ej mer. Jag har ej lärt
att dyrka geografiska begrepp,
som hala diplomater listat ut
i sina kabinett och professorer
på kartan ritat upp. Ett stycke jord,
som krymper eller vidgas ut en smula,
allt eftersom på stridens valplats segern
åt ena eller andra sidan lutar.

— — — — — — — — — — — — —

Mitt fosterland, mitt Böhmen är en del
utav mitt eget liv, och jag det älskar
ej skrytsamt, ej fanatiskt, utan endast
av medfödd plikt. Mitt hemland är inom mig;
det låter ej sig leda på kommando
och skiftar icke efter dagens färger.
Det kan ej tagas från mig; det skall leva,
när gräset redan på min gravhög växer,
allt jämt i andra själar...»

Man kan förstå tsjechernas sympatier för det olyckliga Polen och för det förblödande Serbien, men deras ständiga trånad till moskoviterna är mig obegriplig. Tsjechernas blod må vara aldrig så obesmittat av det tyska (vilket det ju långt ifrån är, lika litet som preussarna äro rena germaner), så tillhöra de dock genom sin historiska uppfostran, sin tankegång och sina etiska värdesättningar den västerländska kulturen. Det tsjechiska språket är ett ursprungligt slaviskt, men tsjechens

sätt att tänka är tyskt, och efter detta tänkesätt bildar han sina formella meningar. Professor Alex. Brückner, den utmärkt kunnige, men mycket temperamentfulle polske professorn vid Berlins universitet, har odisputabelt rätt, då han i »Polnische Blätter» skrev: »Det tsjechiska folket begår ett brott mot sig själv, när det uppställer den drömda panslavismens reciprocitet som sitt främsta mål.» I sin kamp för autonomi inom egna språkgränser önskar jag tsjecherna all framgång, och den dag då kejsaren av Österrike på Prags Hradschin åter låter kröna sig som konung av Böhmen och Mähren, reser jag dit för att instämma i jublet, om jag hinner leva så länge. Men om de förhålla sig halsstarrigt avvisande mot den österrikiska statstanken, må de skylla sig själva.

Herders sats, att nationen är en naturlig lem av mänskligheten, har allt fortfarande sitt berättigande. Och det kan förtydligas med Šafáriks vackra ord: »Det rent mänskliga kan ernås endast genom det nationella. Modersmål och nationalitet äro medel för ernående av de högsta och heligaste livsmål, andlig och sedlig fullkomning.»

Jag hade anledning att erinra mig dessa ord, då jag under dessa hatets krigsår fick göra närmare bekantskap med en skollärare vid namn Václav Jebavý, bosatt nära Wien i den lilla märiska staden Jaroměřice. Känd för ett fåtal litteraturvänner under namnet Otakar Březina har denne folkskollärare på det tsjechiska språket skrivit underbart försonliga dikter om livet och döden och mitt under alla språkstrider och fejder, fjärran från stridsvimlet, behållit hoppet om en kommande frid på jorden och den profetiska aningen om en ny världsbefriare.

Universitetet i Krakau.

Genom Galizien.

Lokomotivet har lämnat bakom sig den stora gränsstationen Oderberg, där järnvägslinjerna Berlin—Budapest och Wien—Warschau korsa varandra. De schlesiska fabriksdistrikten med rykande skorstenar och slamrande verkstäder avlösas av galiziska byar med grönskande sädesfält, och skogklädda höjder antyda närheten av det natursköna Zakopanes karpatiska utlöpare. Plötsligt framskymta vid den östra synranden flera tornspiror över en på slätten utbredd stad, och på en kulle reser sig en ålderdomlig katedral. Det är Krakau, den forna polska residens- och kröningsstaden.

Krakaus historia är ock det gamla, stora Polens. Här var härden för den polska bildningen, och här hade Europa en kulturell utpost mot det moskovitiska barbariet. Det jagiellonska hovet var på sin tid det mest

glänsande i det östra Europa, och från Wawels kungaslott utbredde sig ett stort välde från Östersjön till Svarta havet. Men i och med att Gustav Vasas sonson Sigismund flyttade residenset till Warschau, var det förbi med Krakaus storhet, och det politiska förfallet tog sin början. Men ännu efter Polens tre delningar behöll det forna vojvodskapet Krakau något av nationell självständighet; Krakau blev efter Napoleons krig en fristat, som respekterades ända till 1846, och än i dag läses på en slottsportal inskriften: Senatus populusque cracoviensis.

Det gamla kungaslottet på Wawel vid Weichsel, det ståtligaste minnesmärket från den jagiellonska storhetstiden, har undergått växlande öden; en liten tid har det till och med tjänat som fattighus och länge använts som ett slags militärkasern. Först på sista tiden har man underkastat de illa medfarna våningarna en välbehövlig restauration, och när borgen en gång återfår sitt värdiga skick, är det nog många polackers innersta önskan, att den ock skall bliva kröningsplatsen för Polens nye konung, vare sig denne bär den habsburgska kejsarkronan eller icke.

Med själva slottet är slottskyrkan sammanbyggd som ett organiskt helt, och i denna arkitektur ligger helt visst något symboliskt. Den polska staten och den katolska kyrkan ha varit oskiljaktigt förenade, och häri har man att söka en av orsakerna både till Polens svaghet och till dess styrka. Detta rike med sin förstelning och sina ståndsskrankor var icke mäktig en inre reformering förr än det var för sent; men det var dock den katolska andan med dess mystiska troshänförelse (gentemot den ryska ortodoxien och den preussiska rationalismen), som gav det polska folket kraft att överleva de yttre nederlagen och även efter den politiska döden bevara sin livskraft, och i detta stri-

dande och lidande tecken har den polska vitterheten skurit sina största lagrar. Ingenstädes i den katolska världen har jag sett kyrkorna mer besökta än i de polska, och ej heller har jag i något annat land funnit kvinnorna så hänförda och hänförande i sin religiösa patriotism som polska mödrar och hustrur — även i Sverige ha vi fått en livlig föreställning om denna polska trosglöd genom vår bekantskap med grevinnan Ledóchowska. När Polen en gång blir fritt, bör ej heller hennes namn förgätas; men hon står icke ensam i denna polska kvinnorörelse.

Under påskveckan 1916 i Galizien hade jag förnyat tillfälle att studera polackernas — även rutenernas — kyrkliga nit. En mångtusenstämmig klockeklang strömmade ut från alla katedraler, bykyrkor och kloster, som voro till trängsel fyllda av allmoge och soldater. Förgråtna bondgummor hasa sig på knäna fram till de guldstrålande krucifixen. Små barnungar titta nyfiket på granna pappersblommor, smyckande de grottor, som skola föreställa begravningskyrkan i Jerusalem, och gubbar i slitna fårskinnspälsar stirra oavvänt åt högaltaret till, där prästerna mumla sina evinnerliga böner över den hemlighetsfullt skylda kalken. I undangömdare delar av Krakaus ålderdomliga Mariakyrka ligga unga, svartklädda kvinnor på knä framför helgonbilden — här är för visso ett heligt rum, och på den ljusa, sköna marmorsarkofagen som innesluter drottning Jadwigas (Hedvigs) stoft i slottskatedralen, nedlägga pilgrimer sina blomstergärder av vårens förstlingar bland minnesvårdar över polska konungar och krigare. Men konungakryptan under stengolvet gömmer icke blott förmultnade lämningar av jagiellonska furstar, utan ock två män av låg frälsebörd, vilka under och efter Polens politiska dödskamp väckte det borgerliga samhället ur dvalan och de förtryckta bönderna till nytt liv: T a d e u s z

Kościuszko och Adam Mickiewicz. Båda dogo i frivillig landsflykt på fjärran jord — den förre i Schweiz, den senare i Konstantinopel, men deras stoft återbördades åt Krakau, och deras ande lever starkare än någonsin förut. Påsken är uppståndelsens högtid, och zmartwychwstanie, resurrectio (uppståndelsen från de döda) är den bärande kraften i Polens historia och diktning under hela det sista århundradet.

Men utanför Krakaus kyrkor och kapell vimlar det av tiggare, krymplingar och soldater. Krakau ligger endast ett par tiotal kilometer från den forna ryska gränsen; det är en starkt besatt fästningsstad, och den av jord från alla polska länder uppförda kullen, som bär Kościuszkos namn, är i dessa tider en viktig länk i de försvarsverk, som i en stor krets omgiva staden. Redan vid ankomsten till bangården märker man, att man har kommit till ett militäriskt samhälle. Utan anvisning från järnvägskommandot blir en resande avvisad från varje hotell, plånboken må vara aldrig så späckad med kronensedlar, och på gatorna ströva militära vaktposter.

Ryssarna voro i sitt första anlopp ej långt borta från Krakau och hade hunnit ända fram till den närliggande byn Wieliczkas berömda saltgruva, där — efter vad polacker förtalde mig icke utan en viss humor — några preussiska soldater skulle ha drunknat i en underjordisk sjö. Men själva staden förblev oskadd och har nu förskonats från en våldgästning, liknande den som Karl X Gustavs trupper på sin tid utövade. Verkningarna av kriget äro dock även här mycket märkbara. All privat telegrafering och telefonering var nu förbjuden och prisdyrheten mycket kännbar. Det var ont om bröd och socker, kött och fett, även den oumbärliga tobaken, och läderpriserna hade stegrats enormt. Ett

par goda stövlar betingade ett pris av ända till 120 kronen (= 60 kr.), och i det ryska Polen lär man få betala samma summa i rubel för denna vara.

Men även under den mest kritiska tiden, då skolor och teatrar voro stängda och många borgare hade flytt från den hotade staden, fortlevde ännu det vetenskapliga livet. Just under krigsåren har den polska vetenskapsakademien, skenbart oberörd av tidens ondska, utgivit två monumentala verk, som bära ståtliga vittnesbörd om Polens andliga livskraft. Det ena är början av en polsk encyklopedi i 25 band, inrymmande allt, som rör Polens kultur, historia och språk. Härav hava redan publicerats de delar, som behandla Polens fysiska geografi och dess språk jämte dialekter. Det andra jätteverket är den allenastående polska bibliografi, som grundats av Karol Estreicher och nu fullföljes av hans son, vilken med bokstaven R hunnit fram till det 25:te bandet. Dessutom har akademien gjort förberedelser till en gammalpolsk ordbok (en komplettering av prof. Nehrings grundläggande ordbok 1886), utgivit nya band av Arkiv till Polens äldre litteratur och kultur, grekiska kyrkofäder i det 4:de århundradet, det tredje bandet av Monumenta Poloniæ Vaticana, nya delar av »Polska skriftställares bibliotek» o. s. v. Nej, Polen har sannerligen icke gått under!

Innan jag lämnade Krakau denna gång, kunde jag ej underlåta att göra ett besök på dess stora, vackra kyrkogård, där gravvårdarna stå i mäktiga rader. Icke äro de av sällsynt konstnärligt värde, men ingenstädes har jag sett så massiva, solida stenblock och granitkamrar som här. De flesta äro försedda med den ursprungligen hedniska inskriften D. (omino) O. (ptimo) M. (aximo). Men de tre initialerna bilda ock det slaviska ordet d o m (lat. d o m u s). Ja, här ha dessa polacker verkligen funnit ett h e m, som icke ens världs-

kriget kan skövla. Här bevaras åt eftervärlden namnen på dem, som — för att citera Rydels vackra ord i det lyriska sorgspelet »För alltid» —

»stannade och plöjde jorden,
vår polska jord, som bonde, och jag tror,
att denna plikt är icke mindre stor.
Må Herren döma, vem som är den bäste?»

Men huru många polacker sakna icke den sista vilostadens D. O. M.? Ho täljer namnen på de hemlösa martyrerna bortom Ural? Ho räknar antalet av de polacker, som »i kampen för bröd» uppslukats av den nya världen eller som Sienkiewicz' fyrvaktare på Aspinwall likt en liten spillra av ett skeppsvrak slungats upp på stranden av en holme i oceanen? Och nu senast det ohyggliga världskrigets skuldlösa offer! Jag fick sedan en stark föreställning därom, då jag färdades fram mellan träkorsen på de galiziska dödsåkrarna. De gråtande änkorna och de svältande faderlösa skola minnas de namnlösa offren på Polens slätter krigsåren 1914—19...

*

Det järnvägståg, som över Krakau direkt förenar Wien med Lemberg, har namn, heder och värdighet av snälltåg, men hastigheten är lyckligtvis icke större än att man från kupéfönstren hinner bekvämt överskåda det omgivande landskapet och göra sig en föreställning om krigets framfart. Mellan Krakau och Przemysl är tavlan i denna idylliska vårdräkt alltigenom fredlig, och själva staden Przemysl bär inga spår av den fruktansvärda belägring, som denna starka fästning utstått och som så gripande skildrats av en österrikisk läkares fru.* Przemysl har ett mycket vackert

* I. von Michaelsburg, Im belagerten Przemysl, Leipzig 1915.

läge vid San och på Karpaternas skogiga utlöpare, och när jag på påskaftonen vandrade på dess backiga gator, hade stadslivet en alltigenom gemytlig prägel; på borggården på den höga slottskullen hade den polska Fredroföreningen fortfarande sitt dramatiska kansli, på kaféerna fraterniserade tyska officerare med polska, och polska, ruteniska, tyska och judiska samspråk surrade om varandra. Men redan bortom järnvägsstationen med dess kaserner, baracker och förrådsmagasin skvallrade rämnade murar om projektilernas verkningar; över San hängde ännu ena halvan av en sprängd järnvägsbro i luften, och inom den vidsträckta fästningsrayonen antydde ett tjog gråaktiga fläckar, att där förut hade funnits byar.

När man har lämnat Przemysl bakom sig och närmar sig Lemberg, dess talrikare bli de hemska vittnesbörden om kriget. Hela sträckor äro dödsåkrar, där små träkors antyda de fallnas sista vilorum. På ett ställe är marken alldeles uppbökad, som om en hjord vildgaltar här tumlat om, på ett annat är ungskogen totalt nedhuggen. De små vita, halmtäckta och mosslupna ruteniska bondkojorna ha längs järnvägslinjen mestadels blivit skonade av granaterna, men förnämligare byggnader ha varit så mycket tacksammare skotttavlor. Här spöka de nakna yttermurarna av ett stenhus utan tak, där reser sig den höga skorstenen av en grusad fabrik. Vid varje flod och bäck sticker skelettet av en sprängd järnvägsbro upp ur vattnet. Någon enstaka gång kretsar i luften en underligt surrande jättehumla med vitt utspända vingar — det är en tysk flygare på spaningsfärd österut, där kriget ännu rasar. Förbisusande tåg med hemförlovade soldater, sårade och krigsfångar bära bud från Bukowina, och vid ankomsten till en större station finner man rastande godståg med hästar, kärror, foder, kanoner, ståltråd o. s. v.

Tåget stannar en god stund vid stationen Medyka, där blodiga slaktningar utkämpades hösten 1914 och sommaren 1915. Det är som om en polsk skald med nästan profetisk aning förutsagt, att Medyka skulle bliva skådeplatsen för en avgörande drabbning, ty år 1851 skrev den polsk-galiziske skalden Kornel Ujejski, författaren av hämndecykeln »Bibliska melodier»*, en gripande dikt »Medykas äng», under vars grönskande torva

Från det ödelagda Galizien.

han önskade bliva begraven en gång. Och varför? Jo, »det är valplatsen för en kamp, som en gång skall stånda här — månne stunden är nära? Tusende liar skola blixtra fram på detta skördefält. Det skall bliva en drabbning, vars make man i sekler ej skådat. För liken finns ej plats nog, och San flyter med blodiga vågor. I forna duvors bröst rasar tigerns vildhet, och på allas läppar är samma lösen: nu eller aldrig! De må stå eller falla — alla äro dock hjältar. Barn springa kring och uppsamla ännu heta kulor för att giva dem åt den

* Översatt i min antologi »Polska skalder» I (1896).

förtvivlade artilleristen. Kvinnor två de sårade med sina dyrbaraste dukar, och ett rop tröstar de döende: För våra hyddor haven I utkämpat kampen segerrikt! Med en djup suck av lättnad andas krigarna ut och med gråt och löje göra de sin himlafärd i segerns tecken. De, som stupa, dö som helgon, och de, som med uttömda krafter vältra sig på marken och kvida — åt dem sänder Gud den rena, klara daggen för att två deras

Från det ödelagda Galizien.

nakna, blodhöljda fötter. Solnedgången färgar himlen med en glättig rodnad. Men när detta skall tima, då står jag upp ur graven...»

Det var vid solnedgången som jag själv strövade kring på Medykas äng. Bykyrkan var nästan totalt härjad av lågor och kulor — den hade kantänka haft någon stor strategisk betydelse för artilleriet! Men eljest syntes nu inga färska spår av de båda svåra drabbningarna. Ty fastän människorna äro onda, är himlen nådig och den moderliga naturen god. Vårregnet har längesedan sköljt bort alla fläckar av blod,

den saftiga grönskan skyler förvittrade ben, och blommor spira upp ur igenskottade skyttegravar.

På kyrkogården sprungo några barn omkring bland sönderbrutna kors och bräckta stenar. Barnen kunde åter leka, ty de behövde åtminstone ej längre frysa. Försommarsolen färgade en smula deras bleka kinder och livade deras lemmar. Ja, leken, barn, så länge I kunnen, men skynden er att växa upp! Fosterlandet behöver er! Österrike behöver ert liv, för att Tyskland skall få behålla Elsass-Lothringen, och Ungern kräver ert blod för att behålla sitt övertag över slaverna...

Men vill man se det galiziska eländet i dess ohöljda nakenhet, bör man icke stanna i dessa bördiga nejder, där järnvägen går fram, utan uppsöka avlägsnare städer och byar i de karpatiska bergstrakterna, att särskilt nämna det vid floden Ropa belägna Gorlice. Av stadens 600 hus äro knappt ett par beboeliga. Av kyrkan stå endast några brustna valvbågar kvar, och orgelpiporna ligga söndertrasade och brustna. Att nu icke tala om ödeläggelserna på de ofantliga sträckorna i det ryska Polen, där ensamt 2,400 kyrkor ha förstörts! Här kan man väl tillämpa de sköna ord, som Krasinski i epilogen till det religiösa idédramat »Irydion» låter ängeln säga till den ur seklernas sömn uppväckte hjälten, vilkens beslut att kräva blodig hämnd på förtryckarna svek i det avgörande ögonblicket:

»Gack till norden i Kristi namn! Gå och stanna icke förr än du kommer till gravarnas och korsens jord! Du skall känna igen henne på männens tigande och på de små barnens sorg, på de fattigas nedbrända kojor och på de landsförvisades palats. Du skall känna igen henne på suckarna av mina änglar, som sväva däröver i natten.»

*

Mitt egentliga besök i Galizien gällde dess huvudstad Lemberg (Lwów, Lviv), ryktbar i den östra krigsskådeplatsens krönika, härden för det ryska spioneringsoch undermineringsarbetet och tummelplatsen för två nationaliteters inbördes kamp, den polska och den ruteniska. Denna dualism ger Lemberg dess säregna, halvt österländska karaktär, som ytterligare ökas genom det här starkt framträdande judiska elementet. En del av den inre staden har en modern storstadsprägel, men riktar man sina steg till det gamla torget med dess ålderdomliga rådhus och den katolska katedralen, kan man tro sig försatt till den tid, då Karl XII huserade här, och förirrar man sig till avlägsnare stadsdelar, är man inne i en främmande värld, som påminner om forna dagars ghetto och Sacher-Masochs »Halb-Asien».

Staden har utan tvivel lidit mycket genom den krigiska invasionen, men därav synes numer intet i det yttre, om man undantar den något avlägsna järnvägsstationens närmaste omgivning. Folklivet är åter lika rörligt som förr på Karl Ludvigs breda »ring», den förnämsta pulsådern, med dess hotell och kaféer; militärer skocka sig på den öppna platsen, där »järnmannen» (»Der eiserne Wehrmann») står à la Hindenburg i Berlin och med orubbligt jämnmod fördrar alla fosterländska spikar, som till olika metallvärde slås in i hans kropp, och från en hög piedestal blickar Mickiewicz ned på detta brokiga liv. Jag hade icke trott, att så smaklösa konstverk kunde alstras i vår tid som Mickiewiczmonumentet i Lemberg. Den höga pelaren avslutas med ett slags ofullbordad byggnadsställning, som vid närmare efterforskning befinnes vara en fyrfotad glödpanna, varur något klumpigt stiger upp. Detta skall naturligtvis föreställa hjärtats tackoffer, skaldeinspirationens heliga eld. På piedestalen står skalden själv lutad mot pelaren, med en pose som om han uppläste ett stycke ur Twar-

dowskis rimkrönika om Czenstochowa-klostrets belägring av svenskarna. Ned mot hans utsträckta hand flyger en örn — nej, en genie med örnvingar och

Mickiewicz-monumentet i Lemberg.

räcker något, som förmodligen skall vara en lagerkrans eller kanske ett doktorsdiplom. På avstånd ser det hela ut, som om en karl klivit upp på piedestalen för att mata duvor eller som om Lembergborna velat symbolisera Polens öde i skepnad av den vid klippan fjättrade

Prometevs och den hackande gamen. — Både Krakau och framför allt Warschau ha med sina stora, men enkla bilder av människan och siaren Adam Mickiewicz bättre förstått att hedra Polens störste skald, och ingen äreskrift kan vara vackrare och sannare än inskriptionen: »Han älskade folket.»

Då ryssarna lämnade Lemberg, medtogo de till Kiev stadens borgmästare d:r Tadeusz Rutowski, vilken självmant erbjöd sig som gisslan för att undanröja misstankarna om att stadsmyndigheterna spelat under täcket med österrikarna. Med honom följde i fångenskapen vice borgmästarna Stahl och Schleicher. Då ryssarna anmodade Rutowski att illuminera i Lemberg med anledning av att Przemysl hade fallit, svarade han: »Staden är i sorg och har ingen orsak att kläda sig i festdräkt.» En gång skall väl även Rutowskis bild i brons pryda en av Lembergs offentliga platser, och när han definitivt har nedlagt sin förtroendepost, väntar honom säkerligen utnämningen till hedersborgare. Denna utmärkelse skall då komma lägligare än när Wiens borgmästare, d:r Weisskirchner, Luegers efterträdare och tvivelsutan en mycket duktig karl, nyligen lät välja sig till hedersborgare av Wien och detta under en krigsperiod, då en del av befolkningen svälter och trots att en ej obetydlig minoritet av Wiens stadsfullmäktige principiellt motsatte sig sådana hyllningar under vederbörandes ämbetstid.

Efter Rutowski sköttes Lembergs stadsangelägenheter av professor Chlamacz, tills denne avlöstes av Adam Grabowski, vilken länge verkat som Bezirkshauptmann i det nära ryska gränsen belägna Sokal och under krigets första månader hade en ytterst krävande post. Efter stormningen av Przemysl blev han regeringskommissarie därstädes, och hans rika erfarenheter från denna hårt prövade stad komma nu Lemberg till godo.

En av Grabowskis första åtgärder var att reglera livsmedelspriserna och marknaden. I den första månaden fastställdes ett maximumpris av 2 kr. 60 heller (= 1 : 30 svenskt) för 1 kilo oxkött, men då det visade sig, att tillförseln totalt uteblev, höjdes maximumpriset till 4, slutligen till 5 kr. 20 heller, och staden upprättade egna saluhallar. Brödkorten infördes i sept. 1915 à 210 gram per dag, och koltillförseln från Schlesien och det ryska Dombrawa-distriktet ordnades. För den nödlidande befolkningen anslogs en summa av mer än två och en halv million kronen, och månatligen utdelades 5—8,000 middagsmål gratis. För vatten och nödig belysning blevo utskylderna efterskänkta, eller det fick anstå med inbetalningen. För att kväva de farsoter, som uppstått genom den ryska invasionen, särskilt kolera, införlivades med staden nya förorter, där ljusa, isolerade sjukhus inrättades, tvångsvaccination beslöts, och redan i maj detta år kunde hälsotillståndet i Lemberg betecknas som relativt mycket tillfredsställande. För att främja den kommunala utvecklingen bestämdes slutligen, att alla icke totalt utblottade stadsbor, som lämnat staden, före den 15 april skulle återkomma för att icke undandraga sig sina medborgerliga skyldigheter.

Men en ännu grundligare rensning av politisk art hade dessförinnan måst undanstökas. Galizien har av gammalt varit en härd för ett ryskt underminerings-arbete, som skickligt underblåste missämjan mellan polacker och rutener* (ukrainare eller »lillryssar»), vilka senare till ett antal av c:a 4 millioner bebo det östra Galizien. Efter den s. k. neoslaviska kongressen i Prag 1908 och greve Vladimir Bobrinskijs återresa till Ryssland genom Galizien och Bukowina organiserades

* *Rutenicus,* egentl. *rödryss.* Detta icke officiellt godkända namn begagnas vanligen som beteckning för ukrainarna eller lill-ryssarna i Österrike-Ungern.

den ryska propagandan genom det av Bobrinskij i Petersburg grundade Rysk-galiziska välgörenhetssällskapet, som hade filialer i Moskva, Kiev, Odessa och flerestädes, och förryskningen gjorde i själva verket stora framsteg i Galizien både på polsk och rutenisk sida.

I dec. 1914 hade Peter Struve, ledaren av den demokratiska »liberalismen» i Ryssland, skrivit i sin tidskrift »Russkaja mysl»: »Framför allt måste Ryssland åter sammanknyta och förena alla delar av den ryska nationen med kejsardömet. Härav följer som en historisk nödvändighet d e t r y s k a G a l i z i e n s f ö r e n i n g m e d k e j s a r d ö m e t. Denna förening är nödvändig för Rysslands inre tillfrisknande, enär befintligheten av den lillryska folkstammen i Österrike hos oss har fött och underhållit den vidunderliga s. k. ukrainska frågan. Vidare har Ryssland som uppgift att pånyttföda Polen inom de ena eller andra gränserna.» Och Rysslands egentliga avsikt med det karpatiska fälttåget blottades ohöljt i det ryska samlingsverket »Vad väntar Ryssland av kriget?» av kadettpartiets ledare Miljukov, som på programmet om Rysslands territoriala erövringar bland annat uppställde de båda punkterna: erövring av Östgalizien och det ungerska rutenlandet samt erövring av Västgalizien och provinsen Posen under den ryske tsarens spira, med förbehåll att Polens östra gräns skulle förbliva »Rysslands inre angelägenhet». Och dessa ord nådde även den galiziska jorden, där de satte frö. Särskilt lade ryssarna an på att locka den galiziska ungdomen till ryska skolor och vinna anhängare för den ryska ortodoxien i Galiziens unierade*

* Uniater kallas i östra Europa de, som efter unionen i Lublin 1569 erkände påvens överhöghet, men använde den slaviska ritualen, tilläto prästernas giftermål och anammade nattvarden sub utraque specie. Denna kompromissande trosbekännelse, som av den ryska ortodoxien betraktades med misstro, hade särskilt i Ukraina fått stor utbredning. Bland Galiziens rutener är den förhärskande.

församlingar. Om omfånget och arten av detta ryska mullvadsarbete vittna flera rättegångar rörande högförräderi, av vilka en utagerades i Lemberg 1914. Fyra medlemmar av det rysk-nationella partiet, samtliga bördiga från Galizien och två tillhörande det andliga ståndet, anklagades för att driva en högförrädisk agitation, som gick ut på att rycka Galizien från Österrike och införliva det med Ryssland. Processen »Bendasiuk», som räckte i tre månader, slutade med att samtliga anklagade frikändes av den av polacker och polska judar sammansatta juryn, och det hela avslöjades som ett tämligen plumpt försök från ryssarnas sida att göra rutenerna misshagliga i Österrikes ögon och utöva påtryckning på de ruteniska bönderna. I den andra processen (i den ungerska staden Marmaros-Sziget) blev en av de anklagade verkligen dömd, men den tredje rättegången fullföljdes aldrig, därför att de anklagade, tre bröder Gerowskij, lyckades fly ur rannsakningshäktet till Ryssland.

När ryssarna hade satt sig i besittning av Lemberg, utfärdade de ryssvänliga polackerna ett manifest den 10 nov. 1914, i vilket de förklarade, att »kampen mot Ryssland strider mot polackernas sanna intresse». Detta egendomliga dokument var undertecknat av den f. d. ståthållaren av Galizien, greve Leon Pininski, ledare av den s. k. Podoliska gruppen, d. v. s. russofila »grossgrundbesitzer». Pininskis ryssförsonliga politik hade ock fortsatts av hans efterträdare greve Andrzej Potocki, som fick att bekämpa den ruteniska bondestrejken och oroligheterna vid de första allmänna riksrådsvalen i Galizien. Denne Potocki blev som bekant mördad den 12 aug. 1908 av en rutenisk student Miroslav Sitschynskyj, som dömdes till döden, men på grund av sin ungdom förskonades med 20 års fängelse. Efter två år slapp den unge Sitschynskyj på ett högst oförklarligt

sätt ut ur fängelset och lyckades fly till utlandet. När hans biografi en gång blir skriven, skall den intressera även svenska läsare...

Som språkrör hade de »russofila» polackerna i Galizien dels månadsskriften »Zjednoczenie» (Förlikning), som ivrade för ett autonomt Polen i union med Ryssland, dels dagbladet »Slowo Polskie», som efter 1902 blev organ för Podolier-partiet och på sin tid var mycket spritt (det lär ha räknat ända till 200,000 prenumeranter, en god del dock troligen läsare, som tack vare ryska subsidier fingo tidningen gratis). Den förstnämnda publikationen redigerades av professorn i nationalekonomi vid Lembergs universitet, d:r Stanislaw Grabski, ledaren av det nationaldemokratiska partiet i Galizien. Likaså fanns det ett ryssvänligt ukrainskt parti i Galizien, bestående av s. k. gammalrutener och neoslaver, som ivrade för rysk språkundervisning i skolorna och till organ hade tidningen »Prikarpatskaja Rus».

Redan den förste ryske guvernören i Lemberg, greve Sergej Sjeremetev, visade polackerna en viss sympati och tillät till och med, att nya polska skolor öppnades i Lemberg. Det var tydligt, att Ryssland i godo hoppades få polackerna på sin sida, och vissa ansatser i den vägen skönjdes ock under krigets första skede. Under Bobrinskijs spira sköt förryskningen ännu mer fart, och han sökte särskilt få bönderna på sin sida genom att ställa i utsikt fri jord på herremännens bekostnad. För dem, som ville flytta till Ryssland, lovades fria respass och andra lättnader. Många — kanske ett par tusental — begagnade sig ock av denna tillåtelse, men de flesta fingo bittert ångra sig. På vägen togos deras kreatur från dem, de fingo blott tio kopek om dagen och kommo alldeles blottställda till gränsen.

Mot det ukrainska folkelementet åter förforo ryssarna med ohöljd brutalitet. Rutenernas önskemål ignorerades totalt, och skolväsendet »reformerades» i rysk anda. Den heliga synoden grundade femtio nya skolor i östra Galizien, men de ukrainska stängdes. Den nitiske ärkebiskopen Eulogius från Volynien skickades till Galizien för att stärka den ryska ortodoxien, och många präster avlägsnades från de till ett antal av 2,000 uppgående uniatiska församlingarna. Den ruteniske metropoliten (Lemberg är till det yttre en mycket from stad, ty där finnas tre ärkebiskopar: en romersk-katolsk, en unierad och en armenisk!), greve Andrij Sjeptytskyj, en ståtlig man, känd för sin lärdom och stora välgörenhet, fördes »som gisslan» d. 19 sept. 1914 i fångenskap till Kursk, där han ännu dväljes, och biskop Tjekovytj inspärrades i det då ryska Przemysl, där han dog.

De tyska och österrikisk-ungerska vapenframgångarna på Karpaterna och Lembergs återintagande ändrade med ens den rätt hotande situationen. Det ryska underminieringsarbetet har avstannat — tills vidare, och »Slowo Polskie» med dess anhang dunstade bort. Och med de rätt fåtaliga russofila rutenerna gjordes processen kort. I Wien blevo åtskilliga anklagade för högförräderi och dömdes till döden. Bland dem voro två riksdagsmän, advokaten Dmitrij Markov och rådmannen Vladimir Kurylowicz i Lemberg. Såvitt jag har mig bekant, har dock dödsdomen ännu icke trätt i verkställighet.

Mina personliga iakttagelser i Lemberg gåvo mig bekräftelse på den nya situationen och dess förhistoria. De polacker, jag språkat med, uttalade sig relativt hovsamt om ryssarna och deras framfart i Galizien. I själva verket märkas numer alls inga vandaliska spår därav i själva Lemberg. De offentliga byggnaderna och

samlingarna ha förblivit oskadda, och detta gäller särskilt om Lembergs största litterära skattkammare, det

Den ruteniske ärkebiskopen i Lemberg, greve A. Sjeptytskyj.

polska Ossolineum. Detta bibliotek, som grundades 1817 av en rik bokvän, greve Ossolinski, besitter 200,000

arbeten (betydligt mer än universitetsbiblioteket i Krakau) samt värdefulla handskrifter, och dessa ha icke blott räddats från plundring, utan fastmer ökats genom tillskott från andra håll. Och dock ha ryssarna av gammalt gjort sig kända för stort samlarnit, särskilt då det gällt polska klenoder. Allt sedan Katarina II från Krakau täcktes hämta de rafaelska gobelängerna, har den ena samlingen efter den andra vandrat från Weichsel till Neva — inalles minst 600,000 polska verk. Det första kapet gjordes 1795 (efter stormningen av Praga), då greve Zaluskis bibliotek (262,000 band) fördes till Petersburg, och samma år plundrades furst Radziwills slott Nieswież på sällsynta handskrifter. Ett nytt djupt grepp togs efter november-resningen 1831: då lade »moskalerna» beslag på universitetsbiblioteket i Warschau (150,000 volymer), furst Czartoryskis boksamling i Pulawy och furst Sapiehas i Grodno.

Däremot ha förlusterna varit så mycket större på den östgaliziska landsbygden, och härför har man mindre skäl att kasta skulden på de reguljära ryska trupperna än på såväl ruteniska som polska bondehopar, som med sin inrotade hätskhet mot herremännen, nogsamt beryktad allt ifrån Pugatsjevs och »hajdamakernas»* dagar, plundrade och brände åtskilliga slott. Även de inryckande ungerska honvedregementena tyckas ej ha bidragit till ordningens upprätthållande och hälsades näppeligen som enbart räddande änglar. Både från polskt och ruteniskt håll sades det mig, att det inte blev ett dugg bättre, när den ungerska landstormen ryckte fram över Karpaterna. Om t. ex. en magyarisk soldat sporde en rutenisk bonde om dennes nationalitet, svarade denne i sin enfald naturligtvis r u s s k i j (= ukrainsk, lillrysk, till skillnad från r o s s i j-

* Så kallades de rebelliska ukrainska bondehopar, som 1768 foro svårt fram mot den polska adeln och judarna vid Dnjepr.

skij, storrysk, moskovitisk), och detta uppfattades naturligtvis liktydigt med ryss. Pang — ett skott, handklovar eller galge! Ungrarna ha kämpat tappert och gjutit mycket blod under tyskt kommando. Men nog ha de ännu något av Attilas blod i sina ådror, och huru vräkigt kultiverad den ungerska »överklassen» än må förefalla med sin slösaktiga prakt- och njutningslystnad, sin gränslösa gästfrihet och en viss chevaleresk gladlynthet, är nog den ungerska kulturen ändå en mycket ömtålig fernissa. Jag förnekar på det bestämdaste, att magyarerna skulle stå på någon högre kulturnivå än t. ex. det tsjechiska folket, över vilket de vilja spela herrar, och i stort sett äro de inte bättre eller sämre än de misskrediterade sydslaverna. Men har icke hela den europeiska kulturen under detta världskrig befunnits vara ett mycket skört hölje?

Rörande omfånget av de galiziska förödelserna har jag intet annat material att bygga på än en summarisk redogörelse i den polska tidningen »Dziennik Kijowski». Enligt denna källa ha följande slott blivit plundrade och delvis nedbrända av pöbelhopar och soldatesker: slottet Swirz, grevarna Fredros Wybranówka, Kazimierz Szeptyckis Dziewiętniki, Franciszek Mycielskis Borenice (15,000 volymer förstörda), Karol Lanckoronskis Rozdól (20,000 band), Sieminskis Mazierów (stort tavelgalleri) och furst Wladyslaw Sapiehas Krasiczyn vid Przemysl.

*

Lemberg är dock icke blott ett polskt kulturcentrum, utan ock ett ukrainskt (ruteniskt), och trots alla ansträngningar har det polska elementet mycket svårt att få insteg i det östra Galizien, som under den ursprungliga benämningen Halycz ingick i Ukrainas och Litauens politiska sfär och först senare i tiden inför-

livades med Polen. Lembergs universitet, grundat 1784, var egentligen avsett att vara ett österrikiskt, d. v. s. övervägande tyskt, men samtliga lärostolar, med ett par undantag, äro numera besatta av polacker. Det är högförtjänta vetenskapsmän, som även här sprida glans över det polska namnet, men några djupare rötter har denna polska kultur icke i den östgaliziska jorden och kan ej heller ha det, därför att polskheten här är ett främmande, aristokratiskt element, som ej lätt kan förlika sig med det demokratiska ruteniska bondefolkets majoritet.

För dess andliga höjande är Lviv, som rutenerna kalla Lemberg, en bildningshärd av utomordentlig betydelse, och härifrån utgår numer den nationella rörelse, som söker förena Österrike-Ungerns ukrainare med deras landsmän vid Dnjepr. Till denna ukrainska fråga får jag tillfälle att återkomma i ett följande kapitel. Här vill jag blott i samband med mitt besök i Lemberg under påskveckan 1916 omnämna en institution, som har spelat en utomordentlig roll i rutenernas andliga liv. Det är det lärda samfund, som bär sitt namn efter Ukrainas nationalskald, den olycklige frihetsmartyren Taras Sjevtjenko* (d. 1861). Det grundades 1873, omorganiserades till en verklig akademi 1892 och fick till sin första president historieforskaren Hrusjevskyj, vilken 1894 blev professor i ukrainsk historia vid universitet i Lemberg. Ehuru samfundet ända till 1898 hade ett statsanslag av endast 5,000 kronen om året, har det genom enskilda understöd och donationer varit i stånd att utveckla en mycket mångsidig vetenskaplig och folkbildande verksamhet, räknar 60 ordinarie med-

* Om denne skald en studie i Finsk Tidskrift, b. 67 (1909). Före utgången av detta år utkommer på tyska en utförlig Sjevtjenkomonografi, för vars utarbetande jag närmast företog de båda resorna till Wien.

lemmar och hade ända till krigsutbrottet utgivit 18 olika årspublikationer.

Det var nedslående att se, huru svårt ryssarna på den korta tiden hunnit fara fram mot hela den ruteniska bildningsrörelsen. Rutenernas etnografiska museum, som innehåller mycket av arkeologiskt och kulturhistoriskt intresse, förblev visserligen oskadat, och det arkeologiska Stauropigium hade redan före kriget av russofila ukrainare förts i säkerhet till Ryssland. Men Sjevtjenkosamfundets bibliotek och arkiv hade genomsnokats och lämnats i den största oreda. Rutenernas nationshus och studenthem (Narodnyj dim) stod tillbommat och öde, och den ruteniska bokhandeln vid torget stängdes redan den 22 sept. 1914 — nu är den dock åter öppnad. Bokhandlaren Dermal fördes i rysk fångenskap till Simbirsk. Innan bokhandeln stängdes, blev dock hela förrådet av skalden Sjevtjenkos dikter slutsålt på ett par timmar, ty bland de fientliga trupperna fanns det i själva verket många lillryska soldater, som först här — på främmande mark — återfunno sitt modersmål i tryck. Rutenernas akademiska tryckeri blev delvis förstört, men användes åter i dec. för publiceringen av det ryska militärbladet »Vojennoje Slovo».

I rutenernas leder gjordes stora brescher. Barn lära med våld ha förts österut för att förryskas, och häktningar hörde till ordningen för dagen. I regeln företogos de 1—5 på natten, ty då anträffades vederbörande säkrast hemma, och ett enda oförsiktigt ord på ukrainska kunde vara nog för angivelse och arrestering. Sjevtjenkosamfundet blev faktiskt upplöst, ty dess ledamöter voro dels i krigstjänst, dels i fångenskap, dels i frivillig landsflykt — företrädesvis i Wien där der Bund für die Befreiung der Ukraina, delvis bestående av emigranter från Dnjeprlandet, har utvecklat en livlig politisk verksamhet och publicerat en mängd

skrifter, tidningar m. m. för att genom det tyska språket upplysa Europa om Ukraina och dess nationella önskemål. Bland dessa exulanter märkes d:r Tomasjevskyj, en framstående kännare av Karl XII:s lillryska historia. Hans upplevelser voro så vardagliga i dessa tider och ändå så rörande. Kort efter krigsutbrottet dog hans unga hustru — det var kanske hennes lycka, ty hon skulle näppeligen kunnat uthärda de svåra strapatserna. Med sina båda minderåriga barn gjorde d:r T. den förfärliga vintervandringen över Karpaternas snöfjäll och vistas f. n. i Wien, där han utövar en flitig vetenskaplig verksamhet som medlem av det nybildade »Institut für Kulturforschung des Ostens».

Borta var den ruteniske hövdingen Mychajlo Hrusjevskyj, vilken redan före kriget hade nedlagt den länge med heder beklädda värdigheten som president i Sjevtjenkosamfundet. Efter krigsförklaringen häktades han i Kiev, där han hade sitt andra hem, fördes i fångenskap till Simbirsk och är f. n. internerad i Kazan, där han lyckligtvis torde kunna arbeta något på sitt monumentala verk, Ukrainas historia från äldsta tider. Hans roll i det ukrainska Galizien torde numer tyvärr få anses utspelad. Ehuru han mycket nitiskt har arbetat för Ukrainas autonomi och frigörelse från det andliga oket, är han ingen oförsonlig rysshatare. Måhända är han ock för klarseende politiker för att kunna invagga sig i sangviniska förhoppningar om Ukrainas snara lösryckande från »tsardömet», om nu eljest en fullständig politisk brytning ens vore möjlig eller rent av önskvärd för båda parterna. — Borta var ock en annan rutenisk lärd, som jag gärna skulle velat återse i Lemberg; jag hade under vintern fått från honom ett livstecken i form av ett brevkort, avsänt från — guvernementet Jeniseisk i Sibirien.

Och de få kvarvarande gjorde ett tröstlöst intryck.

Sjevtjenkosamfundets sekreterare, H n j a t u k, vilken inlagt stora förtjänster om den ukrainska folk- och fornforskningen genom samlande av folksägner, folkvisor o. d., hade vid krigets utbrott flytt till en huzulisk vrå i de Karpatiska bergen, men återvänt efter Lembergs återerövring. Nu låg han fjättrad vid en halvårig sjukbädd, och hans gamla bröstlidande hade naturligt-

Ivan Franko.

vis betydligt förvärrats genom de utståndna lidandena. En ständig hosta avbröt hans matta tal, då han, sittande på sängkanten, uttryckte sin glädje över att icke vara alldeles förgäten.

Men ännu mer gripande blev återseendet med I v a n F r a n k o. Son av en fattig bysmed i östra Galizien, hade Franko ägnat hela sitt liv åt det ruteniska folket, varit en ledare för det radikala bondepartiet och ut-

vecklat en ofantligt mångsidig och rik verksamhet som publicist och folkuppfostrare. Ehuru icke synnerligen framstående som originell poet, betraktas han med rätta som det ukrainska Galiziens nationalskald och han var dock den förste ukrainske författare, som gjorde Ukraina delaktigt av den europeiska kulturen i modern mening. Sedan ett par år tillbaka lamslagen till händer och fötter, hade han stannat kvar under den ryska invasionen, och det uppgavs för mig, att de ryska officerarna icke blott lämnade den 60-årige krymplingen i fred, utan till och med gjorde en insamling åt honom. Nu satt han vid fönstret i sin bostad, där allt vittnade om stort armod, och blickade ut på den oåtkomliga parken, där fåglar sjöngo och kastanjer blommade. Han var alldeles ensam — så när som på en gammal trotjänarinna. Hans båda söner voro i fält — obekant var — och hans enda dotter tjänade på ett sjukhus i Kiev. Men hans hustru satt på dårhus, och själv satt han som i ett fängelse. Hans sinne var redan något omtöcknat och hans tal stundom osammanhängande. Jag gjorde besöket kort. Efter hemkomsten till Sverige fick jag budskap om hans död. Ivan Franko avled den 28 maj 1916. Hans sista ord lära ha varit: »Tänk, om min mor såge, huru eländig jag är...»

Mitt vackraste minne av det ruteniska Lemberg är påskdagens firande. Jag hade på förmiddagen begivit mig till den ruteniska S:t Georgskatedralen, som på den höga kullen är en av de vackraste platserna i hela Lemberg och nu var fullproppad med rutener från staden och omnejden. I sällskap hade jag en ukrainsk legionär, d:r Nazaruk, som i vintras vistades en tid i Stockholm för att göra en smula ukrainsk propaganda bland Karl XII:s landsmän. Kort förut hade Sverige ock härbärgerat en annan ukrainsk student Reviuk, som vid svensk folkhögskola lärt sig svenska mycket

bra och numer lär vara bosatt i Newyork — en mycket vinnande personlighet, som har spelat en viktig roll i Ukrainas nyaste historia.

Av Nazaruk blev jag efter gudstjänsten inbjuden till en påskfrukost i det rekonvalescenthem, som ärkebiskop Sjeptytskyj vid katedralen upprättat för ukrainska legionärer. Där fanns då ett hundratal rekonvalescenter, som återkommit från krigsskådeplatsen — idel käcka, hurtiga pojkar. Prästen läste en bön, invigde bordet med vattenstänkning, och under inmundigandet av skinka, ägg och andra i dessa tider sällsynta godbitar fuktades även struparna betydligt under tal och sång. På eftermiddagen hölls en s. k. besida, d. v. s. ett samkväm, besökt av ett par hundratal rutener med damer. Hederspresidenten vid bordet var den äldste domherrn, Tjapelskyj, som i ett särskilt tal täcktes ägna sin uppmärksamhet åt den svenske gästen. Väl medveten om nödvändigheten av att uttala sig försiktigt under krigstid i främmande land och vis av erfarenheten i Laibach, då pressen för ett par år sedan lagt i min mun befängda ord om att jag skulle ha talat mot tyskheten och mot den för mig totalt intresselöse Roseggers förmenta kandidatur till det litterära Nobelpriset, aktade jag mig nu noga för alla slags politiska anspelningar och slöt mitt svarstal med uttalande av mina välönskningar för Ukrainas kulturella strävanden, med anknytning till dagens heliga betydelse: Christos vo skres (Krist är uppstånden).

Men i det östra Galizien uppträder en främling ej ostraffat inför offentligheten utan att bliva missförstådd eller misstänkt på ena eller andra hållet. Det fick jag erfara, då jag två dagar efteråt skulle lämna staden.

Alla mina papper voro klara för avresan, biljetten till Wien redan köpt, och jag hade äntligen kommit in i

järnvägsrestaurangen — i krigsgebiten är varje bangård som en fästning, där ingen obehörig släppes in eller ut. Jag satt vid en portion gulasch av misstänkt beskaffenhet i den dystra salen, som bär talrika spår av bombardemanget. Väggarna voro kala och rämnade, genom tomma fönstergluggar kommo fåglar inflygande för att uppfånga smulor på stengolvet; den stora klockan hade stannat, och det obligata kejsarporträttet hängde på en naken mur mellan ogiltiga tågtidtabeller och plakat om lustresor till lycksalighetens öar. Bäst som jag fördjupade mig i gulaschen, slog sig en herre ned vid mitt bord, nämnde mitt namn, presenterade sig som detektiv och förklarade mig häktad. Att biljetten redan var köpt och att tåget skulle avgå om en halvtimme, halp inte. Det återstod mig endast att följa detektiven, och så bar det i väg till krigskommandot.

Här fick jag under bevakning vänta i ett förrum, tills jag inkallades till förhör. Det företogs en kroppslig visitation och jag måste till punkt och pricka redogöra för, vilka personer jag träffat i Wien, Krakau, Przemysl och Lemberg. Alla mina små, för resten harmlösa reseanteckningar måste jag ordagrant översätta, och ett pappersblad, varpå det stod några ord om ett mötande militärtåg, lades till »krigsrättens» handlingar. Så pass noga som möjligt måste jag också relatera mitt anförande i den ruteniska klubblokalen. Slutligen förklarade den förhörande officern, att jag kunde få obehindrat resa följande dag, men ansåg, att jag »hade uppträtt mycket oförsiktigt». På min fråga, varuti det oförsiktiga hade bestått, svarade han blott: »Doktorn vet nog, huru spänt förhållandet här är.» Jag vill tillägga, att han hela tiden utförde sitt värv med den största urbanitet. Men jag anför den obetydliga episoden som bevis på, huru spänt förhållandet verkligen är mellan »de båda nationerna» i Galizien, och hade det med

förlov sagt inte varit jag, d. v. s. en icke alldeles okänd person, om vilkens ankomst polska tidningar i Krakau samtidigt skrivit några vänliga ord, kan man inte så noga veta, huru det hade gått. Men nog känns det en smula bittert, att en varm polskvän och medlem av två polska nödhjälpskommittéer i Stockholm blir politiskt misstänkt av polackerna bara därför att han också gärna umgås med ukrainare och gemytligt delar deras påskalamm.

*

I samband med den galiziska nöden vill jag slutligen nämna mitt oförgätliga besök i det barackläger för husvilla flyktingar från östra Galizien och Bukowina, som av den österrikiska staten uppförts vid staden Gmünd i Niederoesterreich nära den bömiska gränsen. Detta filantropiska jätteetablissemang, som står under ledning av baron Czapka med biträde av de ruteniska doktorerna Bilinskyj och Makovskyj, upptager en areal

Ukrainska bondkvinnor i Gmünd.

av en halv million kvadratmeter med bostäder för minst 50,000 människor i 144 baracker. Där finnas naturligtvis verkstäder för hantverk och hemslöjd, och där förfärdigas smakfulla handarbeten i ukrainska mönster, som vunnit erkännande på en utställning i Wien. Där finns skolor, där icke blott ett par tusen barn få undervisning på sitt modersmål av 30 lärare, utan även äldre personer i tusental kunna gottgöra, vad de nödgats försumma i ungdomen, och där är en »unierad» kyrka, rymmande 2,500 personer och prydd med en altarbild, målad av professor Leffler. För förströelse är det ock sörjt i form av en biograf och ett kafé. För livnärande av alla dessa fattiga tillredes maten i jättekittlar — om vardagarna mestadels potatissoppa och ris, om söndagarna kött — och såvitt möjligt är, söker man tillfredsställa den nationella smaken. I den mån vägen till hembygden står öppen, sändas galizierna naturligtvis hem, och huru mycket man än sörjde för deras lekamliga välbefinnande, fick jag ändå den uppfattning, att de längtade hem till sina halvt förbrända byar.

En viktig del i denna välgörenhetsinrättning är sjukvården, som är anbragt i tio särskilda baracker med 1,500 sängplatser under ledning av 14 läkare, 20 medicinska biträden och 40 sköterskor. Under mitt besök i Gmünd funnos inemot 30,000 inhyseshjon — däribland 8,000 slovener från den italienska krigsskådeplatsen — och sjuksalarna voro i det närmaste upptagna. Här kunde även lekmannen få en åskådlig bild av krigets verkningar i form av de psykiska och fysiska lidanden, som den ruteniska befolkningen hade utstått under de förfärliga vintermånaderna på Karpaterna. Här var det icke blott krigsblessyrerna och deras sviter, utan framför allt hungerns, köldens och nödens verkningar i form av kolera, tyfus, smittkoppor, lunginflammation

och veneriska sjukdomar, som redan hade krävt så många offer, men väntade på nya. Här var det icke de kroppsliga smärtorna, som berörde mig mest, ej heller det resignerade lugn, som jag eljest tyckt mig finna hos sjuksalarnas tåliga patienter; här var det fastmer en hopplös förtvivlan, som hos mången redan övergått till idiotisk apati, till en nästan djurisk likgiltighet för hela den yttre världen.

Och detta krigets elände hämnar sig på de oskyldiga barnen, kanske i flera släktled. I den stora sjuksalen för barn lågo alla dessa kranka småttingar, som fötts till denna syndiga värld av mödrar i de karpatiska bergsbyarna eller under flykten från skövlade hem. Det var idel små magra, tärda människokroppar med stora huvuden och bleka kinder. Ej ett barnaskratt hörde jag i denna stora barnkammare, intet leende krusade dessa tunna läppar, och på mina frågor fick jag intet svar. Men alla stirrade de på främlingen med stora, tankfulla, ohyggligt tankfulla ögon.

Dessa barnablickar från Galizien förfölja mig ännu. Många av dem skola kanske tidigt slockna i Gmünds asyl, men ännu flera skola fortleva i årtionden, och den stumma förebråelse, som jag nu tyckte mig läsa däri, skall med tiden växa till en fruktansvärd anklagelse för den europeiska politikens försyndelser under de gräsliga åren 1914—1916.

Den polska frågan.

»Och stode världen som en rosengård,
där idel bäckar utav honung flöte,
han syntes dock, vanärans minnesvård,
den öde fläcken i Europas sköte.
Där gror ej strå, där är allt liv förött,
där letar fåfängt själva ulven föda.
Där har ett ädelt folk till döds sig blött.
Europa såg därpå — och lät det blöda.»

Carl Snoilsky.

Om de europeiska staterna bestämdes uteslutande efter nationaliteten och dess folkmängd, skulle Polen med sina 20 millioner (24 millioner, om emigranterna i gamla och nya världen medräknas) vara det sjunde riket i Europa, i stället för att det nu är »den öde fläcken i Europas sköte». Av dessa ha $3\frac{1}{2}$ mill. införlivats med Preussen, $4\frac{1}{2}$ mill. med Österrike och 12 mill. med Ryssland.

Det tryck, varunder polackerna stått och stå i de östpreussiska provinserna, blev ännu kännbarare efter det tyska rikets nybildande under Preussens hegemoni och genom Bismarcks häftiga »kulturkamp». Den rörelse, som efter begynnelsebokstäverna i namnen på de tre finansmännen Hansemann, Kennemann och Tiedemann fått heta hakatism, har gått ut på att utrota det polska elementet i Preussen genom expropriationer och statsunderstödd kolonisation av tyska invandrare, och sitt »Deutschland über alles» sökte hakatisterna tillämpa även på de rent polska språkområdena. Under

Caprivis kanslerstid blev de preussiska polackernas ställning visserligen en smula drägligare, men den gamla kursen återtogs snart. Och motsvarande tvångsåtgärder företogos i undervisningsväsendet; tyska språket blev obligatoriskt i de polska folkskolorna, och polska skollärare måste flerestädes förtyska sina namn. En liten inblick i detta system ger oss Sienkiewicz' gripande skiss »Ur en Posen-lärares dagbok». Ursprungligen var dess tendens riktad mot skoltvånget i det ryska Polen; men då detta icke fick framskymta av politiska skäl, förlades skådeplatsen inom den preussiska gränsen, och si, det befanns, att satiren passade lika bra in på östelbiska förhållanden.

Trots allt lever dock polskheten mycket kraftigt i Preussen och visar snarare tendens att utvidga sig. Den preussiska fästningsstaden Posen är ock ett polskt kulturcentrum med ett rikt bibliotek och ett lärt samfund, »Vetenskapsvännernas förening», inom vilken vår gamle hederlige landsman, greve L. Benzelstjerna-von Engeström, till sin död fungerade som sekreterare. Och den polska folkmängden växer konstant. Över huvud är den slaviska nativiteten större än den germanska i blandade språkområden (t. ex. i Böhmen-Mähren och Krain-Kärnthen), och det anses ju som en biologisk naturlag, att antalet födda är större hos varelser på en lägre utvecklingsgrad än på en högre. Mot hakatiströrelsen ha polackerna bildat kooperativa jordbruksföreningar, och genom sina 18 representanter i den tyska riksdagen samt 12 deputerade i den preussiska lantdagen kunna de göra sin stämma hörd i den politiska offentligheten — stundom icke utan framgång, då det gäller centrumpartiets katolska intressen.

Det måste också oförbehållsamt erkännas, att den tyska kulturen och den preussiska disciplinen haft även ett välgörande inflytande på det preussiska Polen: där

är arbetsamhet, rättslig ordning och en viss social jämvikt, om man bortser från de nationella stridigheterna. Den polske bonden i provinsen Posen är mer upplyst än bönderna vid Weichsel och i Galizien, och där ha de polska tidningarna en ojämförligt större spridning, så t. ex. utges i den västpreussiska staden Graudenz en polsk tidning i upplaga av 50,000 exemplar. Och intet polskt blad uraktlåter att med stora stilar inskärpa hos sina läsare: »Lär dina barn polska!»

Men icke kan man förtänka polackerna, om de känna en ingrodd antipati mot nordtyskarna, och att de allt ifrån Fredrik II:s tid hysa misstro till »roi de Prusse». De veta, att Hohenzollern aldrig godvilligt skall avstå sin del av det polska rovet; där ligga fästningarna Posen, Thorn m. fl., där är den kommersiellt betydelsefulla Weichselmynningen, och i dess närhet reser sig en av Tysklands allra ståtligaste borgar, Marienburg, residenset för den tyska Riddarorden, det gamla Polens och Litauens arvfiende. Och huru mycket polackerna än må frukta den ryska bajonetten och knutpiskan, se de därför icke med blida ögon på den preussiska linjalen och rottingen.

Stämningen hos Preussens polacker under kriget torde kunna betecknas som reserverad och avbidande, och jag misstänker, att mången i själ och hjärta har önskat preussarnas nederlag och en anslutning till polackerna i Ryssland — naturligtvis icke av någon längtan efter det moskovitiska tsardömet, utan blott för att genom nationell samling vinna i styrka. Om de nu ha tågat i fält utan entusiasm, kan man sannerligen icke förundra sig över detta, och såvitt jag har mig bekant, har den polska frihetslegionen ej rekryterats från Preussen; men det är redan vackert så, att de ha uppfört sig lojalt och icke följt de tsjechiska rekryternas rebelliska exempel.

Att mycket groll dock ännu gror hos Preussens polacker, därpå tror jag mig ha ett bevis i ett konfidentiellt utlåtande av en posen-veteran från åren 1870—71. Min sagesman framhåller, att den preussiska regeringen, som länge måst räkna med möjligheten av en förr eller senare inträdande brytning med Ryssland, i god tid hade bort företaga vissa åtgärder, som kunde göra den polska befolkningen mer försonligt stämd mot tyskheten, genom att släppa efter de strama tyglarna något och ej ge hakatiströrelsen fritt spelrum. Efter krigsförklaringen lät denna förening öppet förstå, att den visserligen tills vidare inställde sin verksamhet, men att den ingalunda skulle upplösas. Blott i kritiska moment ha skenbara eftergifter gjorts åt polackerna, t. ex. under det förra tysk-franska kriget, då general v. Steinmetz tillät, att den polska frihetssången »Jeszcze Polska nie zginęla» (Ännu Polen ej gått under) spelades för att med sina elektriserande toner elda en enfaldig och trög polsk Bartek (jmfr Sienkiewicz' utmärkta novell med samma namn) till dumdristig tapperhet. Ända till sista tiden har det polska språket varit förbjudet vid domstolar, järnvägar och andra offentliga institutioner, och dessa åtgärder ha sannerligen icke bidragit ad majorem Germaniæ gloriam, utan fastmer ad majorem Prussiæ invidiam. Det väckte ond blod i hela Polen, då tyskarna i Kalisz under befäl av major Preusk läto tusental oskyldiga människor umgälla för att några, förmodligen av ryssarna lejda individer hade tagit sig det orådet före att skjuta på de inryckande tyska soldaterna — sådant är icke ägnat att öka befriarnas popularitet — eller då tillåtelse gavs åt en deputation i en av tyskarna besatt ort i det f. d. ryska Polen att få öppna en skola endast på det villkor, att undervisningen skedde på tyska.

Jag har anfört några uttalanden av denne sages-

man, vilkens namn jag ej anser mig böra yppa, därför att hans framställning är hållen i en mycket måttfull ton, utan förutfattad ovilja mot tyskarna, och jag tror att han bakom sig har alla sina landsmän, då han till slut framhöll, att Preussen just nu har ett lysande tillfälle att gottgöra en stor historisk och politisk oförrätt, vari det själv tagit del, om man också ej kan begära, att Preussen skall avstå från sin tredjepart.

Helt annorlunda ställer sig förhållandet i det österrikiska Polen, d. v. s. Galizien och en del av det österrikiska Schlesien. Här ha polackerna i sin katolska religiositet funnit sig bättre till rätta än i de länder, där de hade emot sig dels den luterska protestantismen, dels den österländska ortodoxien, och den cisleithanska rikshalvans säregna sammansättning av olika nationaliteter gav polackerna en gynnsam jordmån, där de kunde relativt fritt utveckla sig. Och allt sedan konung Jan Sobieski kraftigt bidrog till Wiens befriande från den turkiska faran (1683), har det andliga sambandet mellan Habsburg och Galizien knutits allt fastare.

Galizien blev 1817 ett österrikiskt kronland och fick titeln konungarike. Så länge Österrike var en absolutistisk, väsentligen tysk stat, voro Galiziens polacker snarare fientligt stämda mot Habsburg, men efter det tysk-österrikiska kriget blev stämningen mer försonlig, och de demokratiska rörelserna i Donaumonarkien återverkade fördelaktigt även på Galizien. Det fick 1867 en vidsträckt autonomi och egen minister i den kejserliga rådskammaren. Den polska klubben i Wiens riksråd (70 medlemmar) spelar en av de första fiolerna i Österrikes parlamentariska konsert (tyvärr stundom mycket disharmonisk!) och har där ungefär samma betydelsefulla ställning som centrumpartiet i Tyskland.

Och inom egna gränser ha Galiziens polacker ända till sista tiden varit så gott som allenahärskande. De tongivande partierna äro det aristokratisk-konservativa s. k. Stanczyk*-partiet under ledning av vetenskapsakademiens president, greve Tarnowski, samt ett mer demokratiskt parti. Även socialdemokratien har gjort stora framsteg och äger i den galiziske skriftställaren Ignacy Daszynski en av Österrikes mest bemärkta politiker. Men inför den gemensamma krigsfaran ha partistriderna tills vidare bilagts, och den 16 aug. 1914 hölls i Krakau ett parlamentariskt möte, med ombud även från det ryska Polen, och man förklarade därvid sin fulla anslutning till Österrike-Ungern mot Ryssland.

Ehuru den östra hälften av Galizien, det ursprungliga lill- eller rödryska Halycz (Rus), bebos av rutenerna (ukrainarna), ha dessa först på sista tiden fått sin politiska ställning så pass förbättrad, att de genom den allmänna rösträtten kunnat sända till den galiziska lantdagen 40 representanter mot polackernas 120. Om riksdagsmännens antal verkligen vore ett adekvat uttryck för nationaliteternas numerär, borde proportionen vara ungefär 90 polacker mot 70 ukrainare.

Polackerna ha ock skaffat Österrike några av dess mest framstående statsmän på senare tid — att särskilt nämna Goluchowski, Dunajewski, Bilinski — icke minst på det finansiella området, och detta må särskilt framhållas för dem, som ännu betvivla polackernas statsbildande förmåga och som bedöma den polska nationalkaraktären efter »Tiggarstudenten» och »Polskt blod». Det är visserligen sant, att slöseri och praktlystnad ha varit framträdande drag hos den polska högadeln, och

* Så hette Sigismund I:s och Sigismund Augusts satiriske hovnarr. Hans namn lånades som beteckning för det högkonservativa partiet, sedan några adelsmän i Galizien 1869 utgivit en politisk broschyr med den satiriska titeln *Tęka Stanczyka* (T:a portfölj).

den kringirrande hemlösheten måste alstra en hel del karaktärslösa odågor »utan fäste», men i stort sett har jag den uppfattning, att polackerna snarare äro ett sparsamt folk. Vi svenskar ha i allt fall inte rätt att kasta sten på dem för deras förmenta »misswirtschaft», och åtminstone borde polackerna få tillfälle att nu visa, vad de duga till som ett självständigt folk, innan man dömer dem. Polen är ett bondeland, och den stora massan av lågadel (szlachta) var i själva verket ingenting annat än fria hemmansägare med krigstjänstskyldighet. Jag har varit i polska byar, där välmågan synes mig större än i något annat slaviskt land. Den polske godsägaren är lika mån om sitt arvegods som bonden om sin stuga, och båda äro varmt fästade vid jorden. Släkt- och familjeband kunna näppeligen vara starkare än i Polen. Att det ekonomiska och kulturella framåtskridandet i det av naturen rikt gynnade Galizien ännu lämnar så mycket övrigt att önska beror dels på landets geografiska isolering bortom Karpaterna, dels på ojämna egendomsförhållanden, dels på den polsk-ruteniska dualismen, och analfabeternas antal i Galizien är tyvärr ännu betänkligt stort (i Galizien 41 %, i Bukowina 54 %).

Men vill man studera den polska frågan, bör man först och sist gå till det ryska Polen, ty där har man att söka hennes tyngdpunkt. Det ryska Polens areal motsvarar nästan två tredjedelar av det gamla Storpolen, och dess folkmängd, fördelad på tio guvernement, uppgår till inemot hälften av den polska nationens totalsiffra i Europa.

*

Det var våren 1914, d. v. s. omedelbart före krigsutbrottet, som jag sista gången överskred den ryska gränsen. Vid Granica hade jag lämnat Galizien bakom

mig, och de ryska myndigheterna hade med vanligt nit övertygat sig om att mina »papper» voro klara och att min reselektyr ej innehöll något, som kunde anses vådligt för det »enda, odelbara Ryssland», såsom det står ristat på kosackhövdingen Chmielnitskis ryttarstaty i Kiev. Tåget glider fram genom ett bördigt landskap, där en och annan fabrik antyder närheten av det stora industridistriktet Lodz. Det ekonomiska välståndet förefaller betraktaren större här än i det österrikiska Polen, och den fredliga samfärdseln lät nu alls icke förmoda, att en väldig kraftmätning mellan tyskar och ryssar så snart skulle komma att utkämpas i dessa nejder.

Plötsligt glimmade det till vid den norra synranden över skogsbrynet — det är tornspiran av det gamla paulinerklostret på Jasna Gora (»Klarenberg») vid staden Czenstochowa, det polska Lourdes, dit millioner pilgrimer ha vallfärdat för att höja sina bönesuckar till madonnan: »Salve, Regina! Monstra te esse matrem!» Sienkiewicz har i »Syndafloden» skildrat den första anblicken av denna vallfartsort med följande ord: »Kmitsits såg en lysande punkt vid himlaranden. Den började stråla så starkt, att ögat nästan bländades, som om solen höll på att gå upp i väster. I glansen av denna jättelika stjärna strålade en kyrka fram allt klarare. Hela nejden låg vid hennes fötter, och hon blickade skyddande och värnande ned därpå.»

Staden Czenstochowa, som har klostret att tacka för sin uppblomstring, är i och för sig en ganska intresselös stad med en befolkning av tre olika bekännelser: de katolska polackernas flertal, rysk militär och byråkrati samt de naturligtvis även här mycket talrika judarna. Denna del av det ryska riket har haft mindre gott rykte om sig, ty rånmord och stölder ha varit vanliga i guvernementet Piotrków, där moskovitism, papism och det industriella och judiska proletariatet

alstrat egendomliga samhällsförhållanden, som ingalunda voro ägnade att höja den sedliga nivån. Ja, själva Czenstochowaklostret lät för några år sedan tala om sig på ett högst otrevligt sätt i fråga om munkarnas moraliska vandel. Och när främlingen vandrar på de myllrande gatorna vid den stora järnvägsstationen, har han ingen känning av att han befinner sig i omedelbar närhet av den polska världens största helgedom.

Men när jag passerat bron över Warta (Warthe) och den långa marknadsgatan, som utmynnar i en lummig allé med den heliga jungfruns namn, fick tavlan ett helt annat utseende. Det larmande gatubullret förstummas och avlöses av fågelkvitter i blommande kastanjers lummiga grenar. De judiska kaftanerna och de ryska uniformerna försvinna, och i deras ställe framskymta fredliga processioner av barhuvade bönder och sjungande kvinnor i brokig allmogedräkt. Alla hava de ett enda mål: den undergörande helgonbilden i Czenstochowas kloster.

Denna Obraz Matki Boskiej, som på ett cypressbord vart målad efter det livslevande originalet av ingen mindre än den nytestamentlige konstnären Lukas och efter jungfru Marias död gick i arv till »Zebedei söners far», undslapp Jerusalems förstöring och fördes 330 av kejsarinnan Helena till Konstantinopel, där den fick bevittna bildstormarnas framfart, men slapp undan med blotta förskräckelsen. Härpå kom den till Karl den store, fick sedan tak över huvudet i slottet Belz, där fursten av Rus residerade, och hamnade slutligen i Czenstochowa 1382 tack vare hertig Wladyslaw av Oppeln. Nästan alla polska konungar alltifrån Kazimir Jagiello ha böjt knä för denna drottning — Sigismund Wasa uraktlät det ej heller anno 1620 — och såväl Alexander I som Alexander II av Ryssland ha betygat den katolska madonnan sin högaktning.

Först när man kommer fram till själva klosterkyrkan, förstår man, huru den kunnat motstå svenskarnas långvariga belägring (från den 18 nov. till juldagen 1655), ty det är i själva verket en på krönet av en långsluttande ås belägen fästning, omgiven av djupa löpgravar och tredubbla murar samt till yttermera visso skyddad av en serie monumentala stenfigurer, framställande de olika scenerna av Kristi passionsdrama. Och på en öppen plats står Henryk Stattlers 1859 resta staty av abboten Kordetski, den bålde prästen, som vågade trotsa de »oövervinnliga» svenskarna. Dessa hade tyvärr på den tiden inga 42-cm:s-mörsare, och — till polackernas stora ledsnad och de fromma munkarnas fasa — har riksarkivarien Westrin ställt abbotens bragd i den rätta historiska belysningen, som gör hans nimbus mindre lysande. Men en duktig karl var Kordetski i alla fall, och Czenstochowas sega försvar fick för Polen samma moraliska betydelse som t. ex. Torstenssons fruktlösa belägring av Brünn och Spielberg tio år förut.

Men även här erinrades jag om att Czenstochowa då ännu låg i Ryssland, ty utanför klostermuren står en bildstod av »befriaren» Alexander II, och en rysk inskrift upplyser om att den restes av »den polska befolkningen» 1864, just det fatala år då januariresningen kvävdes i blod. Dag och natt bevakades Befriaren av en rysk soldat, som om han själv vore fången. Då jag ville taga monumentet i närmare betraktande, motade väktaren bort mig med bajonetten, och när jag under reträtten sporde, om ett närmande ej var tillåtet, fick jag ett barskt besked, att allt samtal var förbjudet.

För den svenske turisten erbjuder klostret ännu åtskilligt av historiskt intresse. De helt visst grovt okunniga munkarna visa gärna några kanonkulor, som lära förskriva sig från svenskarnas påhälsning 1655 (Sienkiewicz fick på sitt jubileum en av dessa järn-

bollar!), och i biblioteket förvaras pater Kordetskis handskrivna »Gigantomachia», den med legendariska anekdoter utpyntade latinska krönikan om klostrets försvar. I klostrets riddarsal ses en tavla med samma motiv samt allegoriska bilder av Sigismund Wasas seger över turkarna 1621 och av Johan Kazimirs över Karl X Gustav. För resten ha svenskarna även senare hemsökt klostret och hade då bättre framgång: Gyllenstjerna kom dit 1702, Rhensköld och Horn 1704 och Stromberg 1705.

Evangelisten Lukas' mästerverk fick jag tyvärr aldrig skåda, ty redan vid ingången till denna del av helgedomen var trängseln så olidlig, att jag måste uppgiva försöket att bana mig väg — av omtanke för min hälsa och min plånbok. Men ett starkt intryck fick jag dock ånyo av den brinnande religiositeten hos dessa knäfallande gubbar och gråtande kvinnor, och det är, som jag redan framhållit, denna katolska troshänförelse, som givit det polska folket kraft att överleva den politiska undergången och bevara sitt framtidshopp.

I dessa dagar har Czenstochowa kanske mer än någonsin förut blivit ett andligt fäste genom att vara tillflyktsorten för husvilla och sörjande polska familjer, som i sin förfärliga nöd anropat den heliga jungfrun om bistånd. Men för vilkendera av de båda kämpande stormakterna bedja de om seger? Den frågan törs jag inte besvara, och jag tror knappt, att de veta det själva. Då jag kort förut i Krakau hade talat med bildade polacker om möjligheten av ett östeuropeiskt krig och dess verkningar på Polen, tyckte jag mig finna föga optimism.

Och skall det stora undret nu ske? Skola alla böner, som i Czenstochowas kloster höjts till Gudsmodersbilden om ett Polonia resurrecta, också gå i fullbordan? Gällde det endast en tvistefråga mellan Tyskland och Ryssland, skulle en avgörande seger i fält-

tåget lätteligen fälla utslaget i ena eller andra riktningen. Men liksom det i den celesta mekaniken (även i det moderna äktenskapsdramat!) talas om ett kinkigt »trekropparsproblem», är ock den polska frågan så svårlöst, därför att den rör sig med tre storheter.

Men ett är redan visst: den polska adelsrepubliken skall aldrig mer stå upp från de döda. Det nutida Polen är ett föryngrat, moderniserat samhälle på demokratisk grund, och Polens andliga kraft har aldrig gått förlorad. Det är en ohistorisk fabel, att den ädle Kościuszko i nederlagets stund skulle ha deklamerat »Finis Poloniæ!», och de kosacker, som togo honom till fånga, äro dåliga vittnen, helst då det gäller latinska citat.

Polen lever — se där det stora under, som utstrålar från madonnabilden i Czenstochowa! Och skulle den polska frågan icke ens nu bliva definitivt löst, finns den polska livskraften dock kvar, och »Polens fantom» skall alltjämt skymta fram som en dyster anklagelse, som en hotande skugga.

Skuggorna av majaftonens skymning hade redan lagt sig över Czenstochowa, då jag lämnade dess kloster. Men över murar och vallar glänste ännu spiran av kyrkan, denna jättelika stjärna, som i landsflyktens mörker och försåt väglett Kmitsits och otaliga andra polska pilgrimer, legionärer och exulanter. Tåget fortsätter norrut, till Warschau, och inom kort är även Czenstochowas klosterstjärna uppslukad av nattens mörker.

*

På mig har Warszawa, Warschau* alltid gjort ett beklämmande intryck, och jag har där aldrig kunnat

* Det vore intressant att utröna, huru den vidriga formen *Varsjav* har kunnat insmugglas i den svenska historieskrivningen!

känna mig så hemmastadd som i Krakau och Lemberg. Även här saknas icke historiska minnen alltifrån den gamla stadens medeltida gränder och »ghetto» till lustslottet Lazienkis fina rokoko, och på bulevarderna rör sig ett brokigt gatuliv, som de båda andra städerna icke ha motstycke till. Men allt i Warschau talar dock genom de döda stenarna om det polska konungadömets förfall; de forna polska adelspalatsen ha förvandlats till judiska bankirhus eller ryska ämbetsverk, och här och var störes blicken grymt av guldskimrande ryska lökkupoler.

Men Warschau förblir ändå Polens andliga och industriella huvudstad. Krakau är de historiska minnenas tysta helgedom, och Lemberg verkar närmast som en polsk uppkomling i den europeiska orienten. I Warschau pulserar det polska livet friskare än annorstädes; här talas det smidiga polska språket vackrast, och här odlas rikast polsk litteratur och konst, även om Krakau på senaste tiden genom en Wyspianski och andra geniala skalder och konstnärer skapat en ny polsk skola. Andan i Warschau har förblivit äkta polsk, trots all förryskning, och mot ryskheten har det ett helt århundrade fört en framgångsrik kamp — negativt genom att bojkotta ryska varor och sedvänjor, positivt genom att främja modersmålet och den privata folkundervisningen. Warschaus universitet har visserligen varit alltigenom ryskt, och en motsvarighet till akademien i Krakau har här ej fått existera. Men det äger en enskild polsk vetenskapsförening, många andra högre bildningsanstalter, en mängd privatskolor och kostnadsfria kurser för analfabeter.

Det öde, som under krigsåren drabbat Warschau, har varit en upprepning i ännu större skala av hemsökelsen vid Polens andra och tredje delning; men själva staden ha ryssarna ej förmått förstöra, och

ett nytt Warschau har uppstått, som endast väntar på att de tyska ockupationstrupperna skola draga dädan, så att det fritt må utveckla sig enligt sina polska traditioner. I nov. 1915 invigdes det nya universitetet, som genast besöktes av 1,210 studenter (därav 70 kvinnliga), och i den nya tekniska högskolan inskrevos med ens 590 elever. Rättsväsendet har ordnats, och den värsta nöden torde vara avhjälpt. Fyra hundra nya folkskolor ha öppnats i det forna »generalguvernementet vid Weichsel», och en undervisningskommitté under ledning av furst Zdzislaw Lubomirski har infört obligatorisk skolgång, med ryskan som frivilligt ämne vid elementarläroverken. För nästa skolår skall undervisning lämnas åt 73,000 barn i Warschau (av kristen trosbekännelse) i ålder från 7 till 14 år. Utan statsanslag torde på en av de sista månaderna mer ha gjorts för folkbildningens höjande i Kongress-Polen än på tio år under det ryska skräckväldet. Detta är fakta, som icke kunna förnekas, och till detta goda resultat hava tyskarna kraftigt bidragit — både direkt och indirekt.

Enär jag ej har varit i Warschau den senaste tiden, har jag endast av referat och muntliga uttalanden kunnat göra mig en föreställning om dess nuvarande utseende. Att Warschau har blivit fritt från den ryska polisen och militären betyder redan i och för sig ofantligt mycket, och det fåtal ryssar, som ännu torde vara kvar, bör utan svårighet kunna reda sig utan de cyrilliska bodskyltarna. Flera förut strängeligen förbjudna minnesfester vittna ock om att en ny dag randas för det olyckliga landet, t. ex. när den 22 jan. 1916 det 53-åriga minnet av 1863 års resningsförsök högtidlighölls i flera kyrkor. Det måste hava varit gripande ögonblick, då en mångtusenstämmig kör smälte samman med de brusande orgeltonerna i nationalhymnen »Polens frihets-

bön» (»Boże coś Polske»)*, och säkerligen var intet öga torrt, då församlingen stämde upp den andra strofen:

»Herre, som mäktar slavars kedja bräcka,
skall till vår frihet du din hand ej räcka?
Skall du då aldrig Polen frihet sända,
att slaveriets nesa måtte ända?
Inför ditt altar höjas våra böner:
Skänk åter frihet, Gud, åt Polens söner!»

En märkessten i Polens nyaste historia är helt visst den 3 maj 1916 i Warschau, årsdagen av den polska konstitutionens antagande för 125 år sedan. Icke utan en viss tvekan lämnade de tyska myndigheterna sitt tillstånd till firandet av denna fest, och generalguvernören von Beseler hade yttrat åt festkommittén: »Polackerna göra kanske inte klart för sig, vilket stort ansvar de taga på sig den 3 maj. Då skall Polens öde avgöras, ty av den organisatoriska skicklighet, som då ådagalägges, skall Polens blivande utformning bero.» Festen hade föranstaltats av en nationalkommitté under presidium av deputeraden Lempicki, en framstående politiker, som under de sista åren vistats i Stockholm och nyligen uteslutits ur den polska dumaklubben i Petrograd på grund av sin bestämda opposition mot allt slags kompromissande med ryssarna.

Denna allenastående nationalfest, som räknade 200,000 deltagare och minst lika många åskådare, begynte med avtäckning av en minnestavla med inskriften:

»Till ärofull erinran av konstitutionen den 3 maj 1791
på 125:te årsdagen.
Warschaus pånyttfödda universitet MCMXVI.»

* Svensk översättning av Harald Wieselgren 1863. En annan tolkning i min »Slavia» (I, sid. 290).

Warschaus president* furst Lubomirski höll högtidstalet i rådhusets sal, ärkebiskop Kakowski celebrerade högmässan i katedralen, och så satte festtåget sig i rörelse. I spetsen skolungdomen, därpå prästerskapet, borgarmilisen och borgarkommittén, representanter för olika politiska partier, en mängd föreningar med fanor (däribland 18 kvinnoföreningar), bönder från omnejden i brokiga folkdräkter o. s. v. — en oöverskådlig procession, som räckte nära 4 timmar. Den upptog 5 kilometer med 16 man i bredd. Glanspunkten i det hela var väl det moment, när massorna tågade förbi den imposanta Mickiewiczstatyn, där de polska legionärerna hade fattat posto och saluterade veteranerna från 1863. I närheten står ett annat monument: bilden av Paskiewicz, Warschaus bödel 1831; men när detta ställe passerades, betäckte alla sina huvuden...

Det upprop, som samtliga tidningar då publicerade, är av den art, att det förtjänar bevaras åt eftervärlden. Det lydde:

»Polacker! I dag fira vi årsdagen av den 3 maj. Ur det förflutnas rika skattkammare väcka inga minnen, inga krigiska bragder, ingen politisk triumf så upplyftande känslor som den 3 maj 1791, och intet kan mer vederkvicka oss i klenmodiga stunder. Självständigt och i fullt medvetande bröt nationen den dagen med århundradens försyndelser och beslöt med manlig fasthet nya reformer. Det var den polska nationens största segerdag, ty det var hennes seger över sig själv. Konstitutionen av den 3 maj avskaffade valriket och gav oss en dynasti, en stark regering och en väpnad här, införde en stark, energisk förvaltning, lyfte borgerskapet,

* Så kallas i Warschau municipalrådets, »stadsfullmäktiges ordförande.

åtog sig böndernas sak med stor omsorg och skulle leda det polska livet i nya banor. Genom undergången av den polska staten kom detta stora verk icke till utförande. Men konstitutionen står kvar som ett enda vittnesbörd om att rika livskällor funnos inom oss ända till det sista ögonblicket och att nya humanitära ideal av rätt, demokrati och nationell harmoni lyste upp för det pånyttfödda Polen. Efter många år och många generationer fira vi offentligt i Warschau minnet av denna stora dag som bevis på vår makt och våra rättigheter, som symbolen av oskiljaktig anknytning till det förflutna och gryningen av en bättre framtid. Över dagens sorger och lidanden räcker det förgångna handen åt det kommande, och ur mörkret uppstiger morgonrodnaden. Trötta och pinade, men icke hopplösa, vilja vi alla stå som en man. Låt oss hylla våra förfäders andar, låt oss vid det förflutnas altare hämta orubblig tro på framtiden ur de stora minnena! Vi vilja som söner av ett land, eniga i sinnelag och anda, ställa oss i enhetliga led, och våra hjärtans samfällda slag skola ljuda med kopparhård klang: Jeszcze Polska nie zginęla!»

Ja, det var en underbar majmorgon i Warschau, och de känslor, som den dagen besjälade det pinade folket vid Weichsel, voro nu desamma, som eldade Mickiewicz till verserna i »Herr Tadensz», då juden Jankiel på sin cymbal spelade Polens nyaste historia vid ung Tadeusz' giftermål med Zosia:

»På nytt av förundran grepos lyssnande gäster:
Det klingade rent av som en janitscharorkester
med tamburin och klockspel, med trumma och trumpet.
Det var Polonäsen av tredje maj...
... Och åldringar sig drömde tillbaka vid de ljuden

till anno n i t t i e t t, då senat och folkombuden
den tredje maj firade i rådhusets sal
fred mellan kung och folk med en glänsande bal,
och då det sjöngs vid dansen: hurra för kungatronen,
hurra för alla ständer, för riksdan, för nationen.»

*

Polens konflikt med Ryssland har sina rötter i 1500-talet, då det moskovitiska tsardömet genom sina landvinningar i väster blev Polens omedelbara granne, och arvet efter den tyska Riddarorden, Livland, Smolensk m. m. vållade ständiga stridigheter. Under »den stora oredans tid», i början av 1600-talet, voro polackerna till och med herrar på Moskvas Kreml, och en polack satt en liten tid på den storryska tsartronen. Men glädjen räckte inte länge. Den inre söndringen, Karl X Gustavs fälttåg och det adertonde århundradets sachsiska regeringsperiod påskyndade den polska adelsrepublikens upplösningsprocess. Redan Peter den store hade nog planer på att annektera det motståndssvaga landet, och Katarina II såg ogärna, att de andra örnmakterna fingo något med av rovet, då Polen sönderstyckades 1772, 1793 och 1795. Den högförrädiska Targowicakonfederationen gick till och med självmant de ryska ärendena. Alexander I:s hävdatecknare Sjilder uppger, att den ryska ministern Pozzo di Borgo 1814 i ett hemligt memorial till kejsaren skrivit: »Rysslands nyare historia har nästan uteslutande åsyftat Polens förstöring för att bringa Ryssland i omedelbar beröring med det övriga Europa och för att tillfredsställa Rysslands äregirighet och maktlystnad.» Och historien kan endast bekräfta detta.

I början såg det visserligen ut, som om Polen skulle kunna repa sig efter de fruktansvärda slagen. Den

sociala och politiska omvälvning, som principiellt låg i konstitutionen av den 3 maj 1791 (ärftlig monarki, religionsfrihet, böndernas rättsliga likställighet med »överklassen», upphävandet av liberum veto och konfederationerna m. m.) fick så till sägandes kejserlig sanktion genom författningen av år 1815. Alexander I:s s. k. liberala svärmerier hade då ännu icke hunnit totalt fördunsta, och bland sina intimaste rådgivare räknade han ännu furst Adam Czartoryski. Polen skulle styras av en senat och en deputerad kammare, med polska som ämbets- och undervisningsspråk. Vita örnen (med endast ett huvud!) skulle vara landets vapen, och rekryterna skulle avlägga trohetseden till den polske konungen eller den ryske imperatorns ställföreträdare i Warschau.

Men efter den lilla ansatsen upprepade sig i Polen samma bedrövliga historia som i Finland efter Borgålantdagen 1809. Redan 1818 förklarade Alexander I vid den polska riksdagens öppnande, att den sammankallats endast för att uttala sin mening om nödiga lagförslag, och när polackerna 1820 avslogo en kejserlig proposition, inkallades den polska riksdagen först 1825. Men då fingo förhandlingarna ej offentliggöras.

Nikolaj I:s motvilja mot polackerna grundades redan genom dekabristernas sammansvärjning på 1820-talet, ty i »de förenade slavernas förening» fanns det många polacker, som ivrade för Polens fullständiga losslitande från Ryssland. När den belgiska resningen utbröt 1830, var kejsaren betänkt på att skicka dit de polska trupperna för att kväva revolutionen och i Polen ersätta dem med ryska. Så utbröt i Warschau novemberresningen med känt resultat. Nikolaj I visste, vad som stod på spel, och formulerade frågan så: »Vem av oss skall gå under, Ryssland eller Polen?» Svaret kunde bliva endast ett från hans synpunkt, och det ljöd så-

lunda: »Polen utgör hädanefter en integrerande del av kejsardömet och kan blott i förening med Ryssland bilda en nation.»

Norr om Warschau ligger en skräckfull byggnad, som med sina mot staden riktade kanoner erinrar om den nikolajevska terrorismen och på gårdens mitt inrymmer en obelisk, förhärligande »Alexander, ryssarnas kejsare, Polens betvingare och välgörare»; det är det beryktade citadellet, där tyska soldater för närvarande äro förlagda. Det torde i detta sammanhang ej sakna sitt politiska intresse att återgiva den scen, som i början av 1830-talet utspelades i det forna polska kungaslottet, då Nikolaj I mottog en polsk deputation. Det skedde med följande ord:

»Jag vet, att ni vill tala till mig; jag känner till och med innehållet av ert tal, och blott för att bespara er en lögn, önskar jag inte höra det, ty jag vet, att edra känslor icke äro sådana, som ni nu låtsas visa. Och hur kunde jag tro det, då ni talade i samma ton till mig aftonen före revolutionen! Med otack har ni lönat kejsar Alexander, som dock gjort mer för er än någon annan rysk kejsare; som överhopat er med godhet, som ni stod närmare än hans egna undersåtar och som gjorde er till ett mycket blomstrande och rikt folk. Fältmarskalken, som står här bredvid, handlar efter mina order, understödjer mina planer och tänker på ert eget bästa . . .!»

När deputationens medlemmar härvid bugade sig för Paskiewicz, yttrade kejsaren följande, som på ett underbart sätt står i motsats till storfurst Nikolaj Nikolajevitj' proklamation 1914: »Vad betyda dessa bugningar, mina herrar? Ingenting! Framför allt måste ni handla som hederligt folk. Två vägar stå er öppna: antingen fasthålla vid er utopi om ett oavhängigt Polen eller leva lugnt som trogna borgare under min över-

höghet. Men om ni ej sliter er från er dröm om ett oavhängigt Polen, bringar ni stor ofärd över hela ert folk. Jag har här låtit bygga Alexandercitadellet och försäkrar, att jag vid den minsta upprorsrörelse ger befallning om bombardemang och skall jämna Warschau med marken för att säkerligen icke bygga upp det på nytt...»

I det officiella Ryssland existerade under stagnationen på 1830- och 40-talet ingen polsk fråga, och utgången av Krimkriget skingrade polackernas tysta förhoppningar om politiska lättnader. Åtskilliga besinningsfulla polacker voro emellertid icke obenägna för ett närmande till Ryssland, och redan under delningsperioden hade den klarseende statsmannen Staszyc (d. 1826) omfattat principen, att Polens framtid låge i anslutning till ett starkt, rasbesläktat folk. Efter Krimkriget fullföljdes denna tanke av Henryk Kamienski: Polen skulle finna sin räddning i Ryssland, som i sin ordning skulle omdanas genom den äldre polska kulturen! Sammalunda resonerade den tyskfientlige markisen Alexander Wielopolski, som 1861 utnämndes till civilguvernör i Warschau, och under den korta sociala reformperioden i Ryssland efter bondeemancipationen lyckades han skaffa Weichsellandet en viss autonomi och nationella skolor. Men förhoppningarna spändes för högt, och den illa planlagda januariresningen 1863 framkallade ett fruktansvärt bakslag. Ånyo befolkades Dostojevskis »Döda hus» av inemot ett hundra tusen polacker.

Efter den betan hade Polen få vänner i Ryssland. Alexander Herzens polska sympatier kostade honom hans popularitet, och den s. k. »liberala» kursen i Ryssland fick en äktmoskovitisk färg under Katkovs ledning. Visserligen saknades ej heller nu alldeles försök till ett åtminstone kulturellt närmande. Den polskfödde ad-

vokaten och litteraturhistorikern Spasowicz medverkade i den i Petersburg utgivna veckotidskriften »Kraj» (1881—1904), och den ansedda tidskriften »Vjestnik Jevropy», som bland sina medarbetare räknade en Pypin, hade förstående för polackerna och sökte t. ex. visa med dokument, att Fredrik II (icke Katarina II) var roten och upphovet till Polens delning.

Polackerna själva hade ingenting glömt, men väl lärt sig mycket av olyckan, och efter 1864 begynte en social omvälvning. Men nu var det ej längre svärmiska romantiker à la Mickiewicz, som förde Polens talan, utan handlingens män med självkritik och politisk ansvarskänsla. Lösen blev demokrati, positivism och, framför allt, praktiskt, »organiskt» arbete. I spetsen för denna rörelse gick författaren Swientochowski, som höll före, att en livskraftig nation kan utveckla sig även under mycket svåra politiska förhållanden. Man började till och med invagga sig i förhoppningen, att Ryssland skulle bliva mindre hårdhänt, när det fann, att Polen fogade sig i de givna förhållandena.

Men denna naiva tro kom grymt på skam, ty ju mer lojalt polackerna uppförde sig, dess värre fingo de känna det ryska övertaget genom ökat tvång i fråga om språk, skolundervisning, rättskipning o. d. Så länge Gurko var generalguvernör i Warschau (1883—94), fick ej ett enda polskt aktiebolag existera, och först under hans efterträdare greve Sjuvalov (1897—1901) fingo 10 blandade och 29 rent polska aktiebolag koncession. Nu började det jäsa hos det tålmodiga folket, huvudsakligen inom arbetarvärlden och bland småborgarna. Det bildades hemliga föreningar, »Proletaryat» och »Lud polski»; 1886 fick rörelsen en nationell karaktär genom grundandet av Liga narodowa 1886, och 1892 konstituerade sig det polska socialistpartiet (känt under be-

teckningen »P. P. S.»), som på sitt program först uppställde kravet på Polens politiska oavhängighet.

Under revolutionsåret 1905 förde de polska socialisterna och kroppsarbetarna i hemligt samförstånd med ryska meningsfränder kampen mot tsarismen för nationell oavhängighet, men 40,000 polacker måste sota för detta tilltag genom häktningar och deportation. Efteråt blev det något lugnare, och svaga försök gjordes till ett slags revision av det lösa förhållandet mellan Polen och Ryssland. Den nya kursen invigdes av Stolypin, som smekte med den ena handen och kindpustade med den andra. Den kommunala självstyrelsen gynnades en smula för att locka de preussiska och galiziska polackerna på Rysslands sida, och på allra sista tiden beviljades till och med autonomi åt de polska städer, som — blevo besatta av tyskarna.

Men andra fakta tala sitt tydliga språk. Det polska »Chelmerlandet» (guvernementen Lublin och Siedlec) med katolsk befolkning inkorporerades med våld i det ryska riket — »Polens fjärde delning» — och detta icke genom ett kejserligt penndrag, utan genom ett formligt beslut av den ryska riksduman. Skoltvånget i rysk anda skärptes, och antalet polska representanter i duman minskades från 37 till 14. Warschau med en folkmängd av inemot en million fick välja endast två riksdagsmän, varav den ene måste vara av rysk nationalitet! Järnvägslinjen Warschau—Granica (Wien) övertogs av ryska staten, och därigenom blevo 25,000 polska tjänstemän brödlösa. Efter krigsutbrottet förbjöds användningen av polska namn på järnvägsstationer i Polen, och brev, som innehöllo orden »Leve Polen!» undertrycktes av censuren.

Mången hade nog föreställt sig, att krigsutbrottet 1914 skulle ge signalen till en allmän resning i det ryska Polen. Detta var dock ogörligt och hade nog för resten varit en dårskap — polackerna ha haft nog sura erfaren-

heter i den vägen. Där saknades framför allt vapenfört manskap och vapen, ty med blotta liar kommer man ej långt i nutida krigföring. Man må blott besinna, att det ryska Polen då var styrt av 50,000 tjinovniker och översvämmat av en halv million ryska soldater. Ej heller kunde polackerna på förhand med bestämdhet avgöra, huru Tyskland skulle ställa sig gentemot önskemålet om ett fullt självständigt Polen. Härtill sällade sig andra svårigheter i form av censur samt brist på organisation och politiskt samarbete i ett land, vars män ännu icke ha varit verkliga medborgare och hållits utanför den egentliga partibildningen. I den ryska riksduman äro polackerna f. n. betydelselösa. I den första och andra duman voro de visserligen 32, men antalet är nu reducerat till endast nio. Den förnämsta gruppen i det politiska livet torde vara det s. k. blocket, majoriteten, det konservativa »realistpartiet», som ivrar för oavhängighet och är ententevänligt. De s. k. nationaldemokraterna, som varken äro nationella eller demokratiska, uppställa autonomi som sitt önskemål, men utan brytning med Ryssland. Det »underjordiska» partiet, rekryterat ur socialistvärlden och radikala kretsar, består av de revolutionära och legionärerna. Där saknades sålunda ännu sammanhållning och enighet.

De polska böndernas ställning i Ryssland torde för en främling vara omöjlig att utröna. I regeln äro de föga upplysta, tröga av naturen, om ock »fulla av hetsigheter», och misstrogna, som bönder i allmänhet. Den nationella faran torde närmast ligga däri, att bondeklassen blir utarmad genom kriget och sedan finner sig i relativt drägliga förhållanden, vare sig den ryska staten eller en tysk förvaltning upphjälper böndernas ekonomi. Men det är dock intet tvivel om att de känna sig som goda polacker, och de äro fromma katoliker. Den sociala klyftan är ej heller numer så stor

mellan de adliga storgodsägarna (delvis ruinerade genom kriget) och jordbruksarbetarna, och även det gamla Polen var i viss mening ett demokratiskt samhälle, ty szlachtans ofantliga talrikhet skapade i själva verket en jordägande mellanklass, som i någon mån paralyserade överdrifterna av ett aristokratiskt fåmannavälde.

Den innersta orsaken till att det ryska Polen i synbar måtto tagit så föga aktiv del i tilldragelserna på den östra krigsskådeplatsen synes mig ligga i det underliga förhållandet mellan Polen och Ryssland, och här komma vi till en av de dunklaste och ömtåligaste punkterna i Polens nyaste historia.

Det torde nämligen förhålla sig så, att den polska opinionen i Weichsellandet ingalunda är avgjort ryssfientlig och följaktligen tyskvänlig. Här är ett Scylla-Charybdis, på vilket mången polsk politiker lidit skeppsbrott. Naturligtvis kan man icke tala om verkligt russofila polacker — de finnas ingenstädes utom i de rena avfällingarnas och överlöparnas led. Men det saknas icke personer, vilka i övrigt äro klarsynta patrioter, men i en godvillig anslutning till tsardömet ändå se den bästa framtidsmöjligheten för Polen. De veta nogsamt, hur den ryska kosackpiskan och bajonetten smakar, men de längta därför sannerligen icke efter Preussens disciplinära uppfostringsmetoder. Just därför att Ryssland är ett kaotiskt österland med lägre kultur och stora överraskningar, hoppas de kunna bättre bevara sin polska individualitet genom att undvika öppen brytning med Ryssland än om de anslöte sig till den tyska kulturen, som både andligt och ekonomiskt kunde hota att kväva polskheten. De faktiska missförhållandena i det preussiska Polen äro ett tacksamt agitationsmedel för ryska hantlangare, som lätteligen övertyga den polske bonden om att preusseriet och tyskheten äro Polens farligaste fiender. Och fabrikanterna i Lodz frukta icke

utan skäl, att de skola bliva lidande genom den tyska konkurrensen, om de mista den stora ryska marknaden. Denna tyskfientliga strömning har företrädesvis funnit anhängare inom aristokratien (med flera förryskade grenar), den högre finans- och bourgeoisievärlden samt hos en del dumma bönder. Efter Alexander III:s död bildades det s. k. partya ugodowa, som på kompromissens väg sökte ett samförstånd med Ryssland. En annan yttring av denna stämning är den konstlade rörelse, som fått det affekterade namnet neoslavism. Dess andlige upphovsmän äro i Ryssland greve Bobrinskij, som sedan blev guvernör i det av ryssarna ockuperade Galizien, och den tvetydige Roman Dmowski, ledare av den polska dumaklubben i Petrograd.

Denne Dmowski är en politiker av sådant slag, som kanske endast är möjligt i det ryska Polen, och hans politik torde närmast betecknas som en ganska princip- och samvetslös opportunism. Han hade en tid vistats i Galizien som medarbetare i »Przegląd Wszechpolski». Så kom han till Warschau, där han grundade tidningen »Slowo», ställde sig i spetsen för det allpolska eller nationaldemokratiska partiet och sökte få det polska folket på Rysslands sida. Under revolutionsåret 1905 föreslog han fåfängt Witte, att om Polen finge full autonomi, skulle han laga så, att polackerna hjälpte till att kväva revolterna i det västra Ryssland. Sedan slog han sig på en hetsande antisemitism och blev slutligen en öppen motståndare till allt tyskt — till fromma för Ryssland. I den uppseendeväckande skriften »Tyskland, Ryssland och den polska frågan» (Lemberg 1908) sökte han påvisa »den tyska faran» för Polen och skrev bland annat:

»Efter det fransk-tyska kriget hotas Europas frid och frihet icke av Ryssland, utan genom Tyskland, som

drives av sin Drang nach Osten och innebär en stor fara för den slaviska världen. Under detta strävande mötes Tyskland först av det polska folket, som det traktar att tillintetgöra. Men om det polska folket tillintetgöres, står den tyska faran omedelbart för Ryssland. Sålunda bildar det polska folket en naturlig skyddsvall för den slaviska världen, särskilt för Ryssland, mot den tyska faran. Detta bör man inse i den slaviska världen, isynnerhet i Ryssland, och därför måste åt det polska folket i Ryssland en sådan frihet beviljas, att det är i stånd att fylla sin uppgift som en skyddsmur för den slaviska världen, särskilt Ryssland, mot tyskarnas Drang nach Osten. Och enär Österrike-Ungerns politik går i Tysklands släptåg, hava polackerna för framtiden ingenting att hoppas av Tyskland eller Österrike-Ungern, varav följer att hela det polska folkets politik bör söka sitt stöd i Ryssland och sin framtid i den rysk-polska försoning, som ligger i båda folkens intresse och därför med historisk nödvändighet måste komma.»

Efter en förberedande kongress i Petrograd öppnades den första neoslaviska kongressen i Prag den 12 juli 1908 och avslöjade sig som ett grovt försök att i den romantiska panslavismens namn gå Rysslands ärenden och gynna panrussismen. Den var arrangerad av den ungtsjechiske partichefen Kramář och räknade deltagare från det ryska kadettpartiet (Stachowicz, Rodiczev m. fl.), den polska dumaklubben (under ledning av Dmowski) samt ombud från alla partier i det polska Galizien utom socialdemokraterna. Åt polackerna ställdes i utsikt stora eftergifter, autonomi m. m., och efter kongressens avslutande gjorde deltagarna sin triumffärd genom Galizien. Hela denna tillställning, som sedan upprepades i Sofia, kunde dock naturligtvis icke främja en politisk panslavism, som i själva verket aldrig

har funnits och aldrig kommer att finnas, och hade ej heller anslutning av alla slaviska folk. Ukrainarna fingo inga bjudningskort, ty de ansågos som »förrädare mot den slaviska saken», och de skulle näppeligen ha mottagit inviten, ty de kunde icke glömma, att Ryssland hade tillfogat dem det värsta slaget just det år (1876), då ryssarna upptändes av så helig åtrå att befria de förtryckta slaviska bröderna på Balkanhalvön.

När ryssarna efter krigsutbrottet gjorde sina första lyckade framstötar både mot Ostpreussen och Galizien, möttes de i själva verket från vissa samhällslager i det ryska Polen med en stämning, som ingalunda kan betecknas som fientlig, och liksom storfursten Nikolaj Nikolajevitj' upprop till Österrike-Ungerns slaver där kom mycket ont åstad, särskilt i Böhmen-Mähren, lyckades hans proklamation till polackerna, utfärdad den 1 aug. 1914, vinna icke så få anhängare, som läto förleda sig av de fagra löften, varpå den ryska regeringen icke knusslar, när den befinner sig i klämma. Detta aktstycke var avfattat i icke mindre svassande ordalag än det förra:

> »Polacker! Tiden är kommen, då edra fäders och förfäders efterlängtade dröm kan gå i fullbordan. För halvtannat århundrade sedan blev Polens levande kropp sönderstyckad, men dess själ har ej dött. Den lever i förhoppningen, att den polska nationens återuppståndelse, dess broderliga förening med hela Ryssland skall komma. De ryska härarna bringa er det glada budskapet om denna förening. Måtte nu de gränser, som åtskilt det polska folket, försvinna! Må det åter förena sig under den ryske kejsarens spira! Under denna spira skall Polen förena sig, fritt i trosbekännelse, språk och självförvaltning. Blott ett enda väntar

Ryssland av er, nämligen respekterandet av de nationer, med vilka historien har förbundit er. Med öppet hjärta, med broderligt framsträckt hand kommer det stora Ryssland till er. Det tror, att det svärd, som slog till marken fienden vid Tannenberg, icke har förrostat. Från Stilla oceanens kuster till Ishavet röra sig de ryska krigsskarorna. Det nya livets morgonstjärna går upp för er. Måtte korsets tecken, sinnebilden av nationens lidanden och uppståndelse, glänsa i denna morgonstjärna!»

De polska »nationaldemokraterna» av Dmowskis slag, som i sin inrotade misstro mot »preusseriet» gärna viftade åt den östra grannen, omfattade denna proklamation med värme, och den fann bifall hos de polska dumamedlemmarna Dymsza, Lednicki m. fl. samt greve Zygmunt Wielopolski, en sonson till mannen av år 1861 och utpekad som författaren av den storfurstliga proklamationen. Det lyckades dem också få 69 underskrifter under en hyllningsadress till den ädle storfursten, som så vackert vädjat till polackernas fromma känslor och frammanat minnet av tyska Riddarordens nederlag vid Tannenberg (där Hindenburg nu tagit en lysande revansch!), och detta skedde helt visst icke genom någon officiell påtryckning, ty adressen räknade bland sina undertecknare så framstående män som författarna Niemojewski och Reymont. En viss Gorszynski åtog sig till och med att sätta upp en rysk-polsk legion, de s. k. Tannenbergskyttarna; men det blev ett fiasko. Men hade vapenlyckan alltjämt stått ryssarna bi, skulle situationen i Polen ha kunnat vara helt annorlunda. Lyckligtvis tillstadde krigets goda makter icke denna nya polska förvillelse, och ställningen blev något klargjord genom den tyska förvaltningen i Weichsellandet.

Är över huvud en hopsmältning eller fruktbärande samverkan mellan det ryska och det polska folket möjlig i längden? För min del besvarar jag denna fråga nekande. Här är först och främst den av folklynnet betingade religiösa skiljaktigheten — jag menar härmed icke blott den konfessionella. Å ryska sidan en orientalisk kyrka, jämställd med det ekumeniska patriarkatet, fylld av en pessimistisk livsuppfattning, som lägger huvudvikten på de passiva dygderna: lidande, fasta, försakelse, men med en stark sinnlig »livsberusning». Å den polska sidan en äkta katolicism under papocesaristiskt hägn. Och just därför att den religiösa känslan är så stark hos de båda folken, är ett religiöst kompromissande nästan otänkbart. Moskoviterna drömma om ett tredje rike, Rom och Byzans förflyttade till Petersburg—Moskva; polackerna ha sin egen religionshistoriska tradition och mystik, utmynnande i romantikens sublima messianism, tron på en världsförsoning genom Polens lidande, död och uppståndelse. Redan i unionsakten med Litauen 1589 talas det om ett »mysterium caritatis», och Czenstochowa mäktar ju ännu under.

Lika stora äro de kulturella skiljaktigheterna. Polens utveckling pekar västerut, till Rom och Wien; Rysslands kultur hänvisar till öster, huru mycket än Peter den store strävade till västerhavet. Likaså finnes ett svalg i det rättsligt sociala medvetandet. Hos polackerna råder en individualism, ett personligt frihetsmedvetande, som drevs in absurdum och urartade till självsvåld, och i Polen var den »folkvalda» monarken blott en etikett för r e s p o s p o l i t a (republiken). Ryssarna känna sig dragna till en opersonlig kommunism, som tog sig uttryck i o b s t j i n a n (bysamhället) eller m i r e n, och tycka sig lika under eller utanför »lagen» (ukazen); deras känsla av personlig självständig-

het är föga utvecklad, och monarken har alltid betraktats som en princeps legibus solutus, sin egen lagstiftare. Det klena resultatet av alla ryska revolutioner alltifrån Pugatjevs bondeuppror och dekabristernas militärrevolt bekräftar detta. Bastiljen har längesedan jämnats med marken, men Peter-Paulfästningen står ännu kvar.

Det äktryska samhällsidealet kan sammanfattas i de tre principerna samoderzjavie (autokrati), pravoslavie (ortodoxi) och narodnost (»Volkstümlichkeit», i fri översättning »Ryssland åt storryssarna!»), och alla tre begreppen äro polackerna alldeles främmande. Visserligen finnes även i Ryssland en västerländsk kulturströmning (zapadnitjestvo), men i grund och botten skiljer den sig föga från slavofilismen, och båda riktningarna sammansmälte till en enhet i Alexander Herzen, delvis Dostojevskij. Den ryska parlamentarismens utveckling visar bäst, vad denna »narodnost» kan bära i sitt sköte, ty det är just de »liberala» i Petersburg, som svärmat för Rysslands utvidgning i Galizien. De mest frisinnade och upplysta ryssar kunna — helst i en upprymd stämning — förkättra sitt land inför en främling; men »kommer en annan och försöker klandra — pass, det går an för mig, men ej för andra». Rysslands historia är rik på sådana exempel alltifrån den store Pusjkin och den varmhjärtade furst Krapotkin ned till den Westerlundske mågen, greve Lev Tolstoj minor.

Det finns emellertid i det ryska Polen en mig personligen bekant politiker, som är en avgjord vän av den tyska kulturen och i varje anslutning till Ryssland ser en fara för Polen — det är den redan nämnde Michal Lempicki, vilken i en av sina skrifter säger:

»Ryssland har visserligen 170 millioner invånare, men det är ett fängelse, där den ena hälften av invå-

narna bevakar den andra. Nu är ett fängelse näppeligen den riktiga jordmånen för moraliska krafter, och utan moraliska krafter, utan patriotism, offervillighet och kärlek består ingen organisation, intet solidariskt samhälle, lika litet som elektriskt ljus utan ström. Varifrån kunde då Ryssland få dessa moraliska livskrafter för att omsätta dem i nationell styrka? Religionen, familjen, rättvisan ha där urartat till karrikatyr. Rysslands stora män, en Tolstoj, Dostojevskij, Turgenev och ännu mer deras epigoner se blott dessa karrikatyrer och utbrista med avsky: Bort med religionen, med familjen och rättskipningen! Huru skall nu en dylik idealism kunna stärka folket, uppfostra dess ungdom till stora, samhällsgagneliga uppgifter och förse folket med den moraliska kraft, utan vilken det ej finns ordning eller tapperhet? Nej, de som äro rädda för att ryssarna skola komma igen, känna ej Ryssland. De känna icke heller den nederlagets psykologi, som ensam är i stånd att pånyttföda de moraliskt starka. Hos oss gällde det för resten som patriotism att ignorera Ryssland, att ej läsa ryska tidningar och böcker. Därför låta vi imponera på oss genom stora siffror om befolkning och kvadratkilometer, men allt detta är tomt sken, bländverk, Potemkinbyar, som alltid ha spelat en stor roll i Ryssland och ingivit många ryssar förtroende till långa sifferkolumner. Jag känner Ryssland bra och jag har vuxit upp där. På Rysslands inre kraft tror jag icke, och jag tror ej heller, att ryssarna åter få överhand i detta spel.»

För min del är jag icke av samma uppfattning om Ryssland och dess inre svaghet som Lempicki, men jag ville hoppas, att han får rätt i sitt sista förmodande.

I samband med det polska problemet står den ömtåliga judefrågan. Polen har inom sina språkgränser ungefär två millioner judar, vilka av gammalt gjort sig

hemmastadda i ett land, där man ej hade ett inländskt slaviskt ord för begreppet handel och ej heller någon borgerlig medelklass. Om judekrögaren var prisgiven åt godsägarens godtycke, tog han åter skadan igen på den stackars livegne bondens bekostnad, och det var sålunda en naturlig sak, att en omedveten antisemitism skulle uppstå, som stundom yttrade sig i excesser, t. ex. i 1768 års bonderevolt vid Dnjepr. Men judarna voro faktiskt oumbärliga för Polen, och i den mån västerlandets liberala åsikter vunno insteg, sökte man icke utan framgång assimilera judarna genom full social likställighet. Det väckte nyligen ett pinsamt uppseende i alla polska landsändar, när Georg Brandes efter någon grumlig källa vågade framslunga anklagelsen, att den polska befolkningen arrangerat pogromer mot judarna, utpekat dem som spioner och smugglat proklamationer mot ryssarna i judiska fickor.

Men den polska judefrågan har på sista tiden kommit i ett skede, som måste väcka allvarliga betänkligheter, därför att den judiska nationalismen i förening med zionismen tenderat att skapa en judisk stat inom Polen. Wilno *, förut en polsk bildningshärd, som uppammat Mickiewicz, är nu fullständigt förryskat av judarna, och endast de yttre minnesmärkena (Ostrabramas berömda madonnabild, universitetsbyggnaden, det gamla slottet, katedralen, Basilianer-klostret m. m.) erinra om den litauisk-polska glansperioden. Dessa judar, s. k. litwakis, från Litauen och Vita Ryssland, bliva nästan omedvetet pioniärer för den polska förryskningen. Härtill sälla sig flyktingar efter pogromer vid Dnjepr och Dnjestr, och denna judiska Drang nach Westen gynnas av den ryska regeringen. I Warschau fanns det år 1900 250,000 judar, år 1910

* Så bör namnet rätteligen skrivas, ty Wilna är en förryskad form. Jmfr Kowno, Grodno o. s. v.

var deras antal redan ökat till 350,000, d. v. s. 33 % av stadens folkmängd. Detta innebär naturligtvis en fara för den polska nationaliteten som sådan, och de polska fosterlandsvänner, som ha ögonen öppna därför, böra därför icke stämplas som »antisemiter» i vanlig förklenande mening. Om en Mickiewicz nu uppstode, skulle det näppeligen falla honom in att förhärliga Polens historia genom en cymbalspelande Jankiel (i »Herr Tadeusz») — det var för resten ett stort estetiskt missgrepp av Mickiewicz själv.

Bakom den polska frågan skymta i öster andra nationalitetsspörsmål, som i större eller mindre mån kunna tänkas hota »det enda, odelbara» Rysslands integritet framdeles. Hit hör i främsta rummet den ukrainska frågan, som ännu ligger i sin linda, men måhända en gång kan få oanade dimensioner. Av underordnad politisk betydelse är däremot den litauiska frågan, tills vidare åtminstone. Litauerna, som uppgå till inemot två millioner, stå ännu på en lägre utvecklingsgrad med obetydlig litteratur, och deras separatism är närmast frukten av en klerikal agitation. Men i allt fall äro de ryska nationalitetsproblemen, alltifrån Torne älv till Svarta havet, så pass många och komplicerade, att varje ytterligare rysk utvidgning västerut torde innebära en våda för den inre sammanhållningen. Och ju mer de »konstitutionella» och parlamentariska principerna få insteg i Ryssland, dess mer måste de separatistiska tendenserna göra sig hörda och röja, att den ryska riksenheten i själva verket är ett luftslott, som byråkrati och tsarism byggt upp. Det moskovitiska tsardömet skall visserligen förbliva grundstommen i det väldiga ryska statskomplexet, men runt omkring detta Kreml ligga utbyggnader, som äro föga eller alls icke besläktade med den arkitektur, som alstrat sådana vid-

underliga verk som t. ex. Vasilij den välsignades vanvettiga kyrka i Moskva.

*

»O vår! För blicken än oförgätlig du står,
du minnesvärda krigsvår, du skördarnas vår!
Säll den, som dig fick skåda, hur ymnigt du strödde
din grönska och din blom, hur av vapen du glödde,
hur full av förhoppning, hur rik på ärans lager!...»

Så besjöng Mickiewicz våren 1811, då Napoleons fransmän tågade genom Litauen mot Moskva. Nu har Polen ingen Mickiewicz, när »befriande» härar åter rycka fram genom Weichsellandet, och det är inte alldeles säkert, att befriarna hälsas med enbart jublande känslor. Man kan förstå det polska folkets entusiasm, när det omsider fick ett tillfälle att i Warschau fira årsdagen av den polska konstitutionen, men om stämningen för övrigt är reserverat avvaktande även i det ryska Polen, är detta blott helt naturligt. Polackerna veta dock, att Tyskland ej lägger sig i Polens affärer bara för Polens egen skull, och de kunna nog ej frigöra sig från misstanken, att Tyskland och Ryssland under vissa svåra förhållanden skulle kunna räcka varandra handen över ett Polen status quo. Vad ha de slutligen i längden för intresse av detta världskrig, som för dem själva närmast är ett ohyggligt brödramassmord, eftersom centralmakternas polacker måste gjuta ryska polackers blod? Huru kunna de uthärda, att just deras land blir allra mest hemsökt av krigets ödeläggelser?

Både från det ena och det andra hållet ha polackerna nu fått höra smekande locktoner, men erfarenheten har lärt det en gång så sorglöst godtrogna folket att mottaga dessa svävande anbud med en viss försiktighet.

De misstro sina danaer både i öster och i väster, även om dessa komma med löften om skänker, och de ha haft skäl därtill. Polackerna äro en exklusiv nation, som av prövningarna har blivit egoistisk; de äro smidiga och sluga diplomater, och vad de kunna få i nationell frihet betrakta de icke som en till tacksamhet förpliktande välgärning, utan helt enkelt som sin rätt, som avbetalning på en gammal hedersskuld.

I jämförelse med den ryske storfurstens patetiska deklamation utmärka sig den tyske rikskanslärns båda uttalanden i den tyska riksdagen genom sin lugna ton, fri från fraser och fagra förespeglingar. Men i sak ha ej heller dessa yttranden givit klara löften om Polens framtid och kunna naturligtvis icke göra det, så länge kriget ännu är oavgjort. I sitt första tal den 19 aug. 1915 yttrade von Bethmann-Hollweg:

»Geografiska och politiska öden ha sedan långa århundraden tvungit tyskar och polacker att kämpa mot varandra. Minnet av dessa gamla motsatser minskar icke aktningen för den lidelsefulla fosterlandskärlek och seghet, varmed det polska folket har värnat och även under detta krigs olycka upprätthållit sin gamla, västerländska kultur och frihetskärlek mot ryskheten. Våra fienders hycklande löften säger jag icke efter, men jag hoppas, att det nuvarande besättandet av de polska gränserna mot östern skall utgöra början av en utveckling, som undanröjer de gamla motsatserna mellan tyskar och polacker och bringar det från det ryska oket befriade landet närmare en lyckligare framtid, då det kan odla och utveckla sitt egenartade nationella liv.»

Ännu tydligare äro de välvilliga ordalagen i kanslerstalet den 5 april 1916: »Det var icke vår och Österrike-Ungerns ursprungliga avsikt att upprulla den polska frågan; det har drabbningarnas öde gjort. Nu står hon där och bidar sin lösning. Tyskland och Österrike-

Ungern måste och skola lösa den. Historien känner icke ett status quo ante efter så oerhörda tilldragelser. Det Polen finnes ej mer, som lämnades i sticket av den ryske tjinovniken, ännu under flykten utpressande mutor, och av den brännande, plundrande kosacken. Till och med dumamedlemmar ha öppet erkänt, att de ej kunna tänka sig, att tjinovniken skall återkomma till den plats, där under tiden en tysk, österrikare och polack ärligt arbetat för det olyckliga landet. Herr Asquith talar i sina fredsvillkor om nationalitetsprincipen. Om han det gör och sätter sig in i den obesegrade och oövervinnlige motståndarens läge, kan han då antaga, att Tyskland frivilligt åter skall utlämna de av Tyskland och dess bundsförvanter befriade folken mellan Östersjön och de wolyniska sumpmarkerna åt det reaktionära Ryssland? Nej, Ryssland får ej för andra gången låta sina härar tåga fram vid Öst- och Västpreussens oskyddade gräns, ej mer med franska pengar förvandla Weichsellandet till en infallsport till ett oskyddat Tyskland.»

Här framskymtar ju tydligare Tysklands avsikt att av Polen göra en skyddsmur mot Ryssland, även om denna plan ännu icke kan få fastare konturer, så länge kriget varar. Om nu Tyskland kan behålla sin dominerande position i de ockuperade områdena, skall det också närmast bero på Tysklands klarsynthet och högsinthet, om Polen skall bliva ett varaktigt bålverk och som en verkligt fri stat återfå sin historiska mission att tjäna som den västerländska kulturens utpost i östern. Men ett vågar jag med bestämdhet påstå: Polackerna skola aldrig nöja sig med några halvmesyrer och vilja ej veta av, att Polen behandlas som ett Belgien. Framför allt skola de motsätta sig all tysk tvångsorganisation av det polska samhället och all inblandning från tyskarnas sida i deras språk- och

skolväsen. Och polackerna äro ej blygsamma i sina krav: samma autonomi gentemot Tyskland och Österrike-Ungern som Ungern gentemot Österrike.

Vad är det nu, som polackerna innerst önska? Jag har hört svaret från flera polska kvinnors läppar: Vi önska blott, att de tre skilda bröderna måtte bli förenade under samma tak. Men detta svar ger ingen politisk lösning, och generalguvernören av Warschau, von Beseler, har nyligen med rätta framhållit, att politiken är konsten att få det, som k a n ernås. Tre politiska lösningar äro nu tänkbara, naturligtvis under förutsättning att ryssarna hållas tillbaka. Den första är en ny uppdelning av Polen mellan Tyskand och Österrike, men detta skulle väcka ond blod bland polackerna och göra dem förbittrade mot tyskheten. Ett annat sätt vore att förvandla Kongresspolen till ett slags buffertstat», en tysk »utmark» under centralmakternas militära kontroll, men därmed vore icke problemet definitivt löst, utan skulle blott ge uppslag till missnöje, intriger och agitation, icke minst från rysk sida. Den tredje och bästa lösningen vore säkerligen att införliva det nyförvärvade området med Galizien till ett Storpolen under Habsburgskt hägn, och den idén skulle nog vinna polsk majoritet. Men Ungern, som nu har övertaget över Österrike, skall näppeligen tillåta att en tredje stormakt i Donaumonarkien spränger den gamla dualismen, varav Ungern har skördat de största fördelarna. Svårigheten att lösa den polska ekvationen ligger just däri, att den rör sig med så många obekanta faktorer. Ett mindre väsentligt hinder ligger ock däri, att Polen har svårt att göra sin stämma hörd vid diplomaternas gröna bord under en stundande fredskongress, och det har nu ingen Czartoryski, såsom fallet var i Wien 1814.

I en av sina polska dikter, varav en strof satts som motto för detta kapitel, kallade Snoilsky Polen

för den »öde fläcken i Europas sköte». Ja, ödelagt är det nu i sanning. De otaliga träkorsen mellan Weichsel och Njemen beteckna den lidandets väg, som två millioner husvilla polacker dessa år nödgats trampa i östlig riktning; med »mordbrändernas rök» * uppstiga mot himlen nya klagovisor av mödrar utan söner, barn utan fäder, och grushögar beteckna nu byar, där härar dragit fram — än för att erövra, än för att skövla. Enligt den senaste beräkningen finns det ännu minst en halv million landsflyktiga polacker i 14 ryska guvernement. Räkna härtill 300,000 litauiska flyktingar, 350,000 judiska och 250,000 lettiska och man får en jättehär av olyckliga varelser, som i sitt slag är icke mindre imponerande än de arméer, som det skuldbelastade Europa stampar fram ur sin jord.

Men en tom fläck på Europas karta är Polen sannerligen icke längre, och någon varaktigare fred kan det ej bliva i vår världsdel utan en grundlig lösning av den polska frågan. Den må falla även nu, men den faller dock »framåt». Ett P o l o n i a r e s u r r e c t a är icke blott den moraliska upprättelsen för ett trefaldigt brott, om politiken eljest bekymrade sig om moralen, utan

* *Z dymem pożarów,* en klago- och hämndedikt av Kornel Ujejski, skriven närmast med anledning av massakrerna i Galizien på 1840-talet. Den finnes översatt på svenska i »Aftonbladet» 1863 (n:r 104). Den anonyme översättaren är förmodligen Harald Wieselgren, som samma år, sannolikt efter muntlig tolkning på prosa av någon polsk emigrant (furst Konst. Czartoryski, greve Zamojski, Langiewicz m. fl.), översatte »Jeszcze Polska nie zginęła». Man kan sålunda säga, att det var Harald Wieselgren, som förmedlade vår första direkta bekantskap med polsk poesi. Den första strofen av Ujejskis dikt lyder i »Aftonbladets» översättning:

»Hyddor, som brinna, blodet, som strömmar,
ropa med oss, o Herre, till Dig!
Hemsk är vår klagan, suck från en dödsbädd;
sådana tårar vitna vårt hår.
Men vi ej känna sorg utan klagan.
Törnkronan stinger pannan i blod.
Herre, en vård vi rest åt din vrede:
Bedjande händer sträckta mot skyn.»

framför allt nödigt för ett stabilt jämviktsläge, för nationalitetsprincipens ingående i det statsrättsliga medvetandet. Den europeiska böld, som uppkom genom Polens tre delningar, har kommit i ett kritiskt stadium, som kräver ett kraftigt ingrepp med operationskniven, och liksom Talleyrand på Wienkongressen 1814—15 betecknade den polska frågan som »den enda europeiska», skall den ock nu bliva en av de allra viktigaste punkterna på det komplicerade fredsprogrammet.

Bismarck yttrade en gång: »Rysslands försvagande låter sig göra endast genom Polens fulla återupprättande, men kanske inte ens då fullt säkert... Trappsteget för ett Storpolen är tänkbart blott genom ett fullständigt omstörtande av alla europeiska förhållanden.»

Vad annat uppleva vi nu under detta ohyggliga världskrig, om vilket Mickiewicz bad till Gud för Polens skull? Nil admirari i överraskningarnas tid! Den polske litteraturhistorikern W. Feldman har i en tysk broschyr* påvisat, huru gamla föreställningar kullstörtas av oväntade fakta: Panslavismens dimmor ha dunstat bort, Österrike är ej upplöst, den ryska ångvälten spårade ur på Karpaterna och körde fast i Masuriens kärr o. s. v.

Polen hör till dessa överraskningar. Men det skall leva, därför att det vill leva och är värt att leva. Dess vitalitet har utstått de värsta prov, som världshistorien har pålagt ett folk. Varför skulle man då ej tro på dess fulla politiska uppståndelse? Att tro på Polen är att tro på vår eländiga världsdels ljusare framtid.

* »Deutschland, Polen und die russische Gefahr.»

De polska legionernas bragder.

Under en särskild rubrik har jag velat något kraftigare framhålla denna sida av Polens ställning till världskriget, därför att det polska folket i sin helhet framträder i renaste och klaraste dager genom sina frivilliga frihetskämpar. Polska legionärer — smärta ulanryttare med höga, ljusblåa kaskar och smidiga lansar, den gamla polska ridderligheten i modern dräkt — blotta orden väcka historiska minnen, ty varhelst polackerna ha kämpat, på egen eller främmande mark, för sitt eget lands befrielse eller för andra folk, där trädde ock de polska legionärerna upp. De kämpade på Lombardiets slätter i slutet av 1790-talet under Kniazewicz' befäl och vid Somosierra 1808 i Spanien under Kozietulski, gjutande sitt blod för detta Frankrike, som blev Rysslands trogna bundsförvant. De deltogo i Polens båda resningsförsök och erbjödo den tredje Napoleon sina tjänster under Krimkriget. Mickiewicz själv dog ju för denna idé på turkisk mark. När Ryssland förklarade Turkiet krig 1877, var det åter polska krigare, som bildade en legion på Balkanhalvön, och när detta världskrig utbröt, blev den polska legionen det kraftigaste uttrycket för den polska fosterlandskärleken.

Den nybildade polska legionen leder sitt ursprung från det ryska Polen, där det polska socialistpartiet (»P. P. S.») bildades i början av 1890-talet med sitt mot Ryssland riktade organ »Przedświt» (Morgongry-

Józef Pilsudski.

ningen). Efter revolutionsåret 1905 splittrades detta parti, och dess vänstra flygel, huvudsakligen bestående av kroppsarbetare och studenter, bildade en revolutionär aktivitetsgrupp (Związek walki czynnej), som övade sig i vapentjänst för att vara redo vid första krigiska tillfälle. Själen i denna rörelse var Józef Pilsudski — han är Polens nationalhjälte under världskriget, och hans namn skall i historien bevaras vid sidan av eller närmast efter Tadeusz Kościuszko.

Józef Pilsudski föddes i Litauen 1868 och fick sålunda från sin spädaste barndom inandas den kvalmiga luft, som låg över Polen efter januariresningen. Efter skolgång i Wilno, där han fick pröva på det ryska skoltvånget, kom han till Charkovs universitet för att studera medicin, men relegerades efter 8 månader för deltagande i studentoroligheter. Återkommen till Wilno häktades han för förbindelser med ryska revolutionärer och dömdes till sibirisk deportation på fem år. När han fått återvända, fängslades han på nytt (1900), men lyckades bli fri och ställde sig i spetsen för den hemliga resningen. Med otrolig energi och hänförelse blev han i stånd att inöva frivilliga, så att det i det ryska Polen snart fanns en hel kår av 10,000 vapenföra män. Under det rysk-japanska kriget begav han sig till Japan för att där vinna anhängare för Polens sak, men hade ingen framgång, ty hans planer motverkades av Dmowski, som förekommit honom och redan befann sig där.

Efter världskrigets utbrott skyndade han till Galizien, där han den 3 aug. 1914 blev chef för en friskara av 2,500 man, med vilka han tre dagar senare överskred den ryska gränsen, och hans första bragd var erövringen av Kielce, som han dock snart åter måste avstå. Sedan dess har han varit otröttligt verksam i att bilda polska legioner. Romantiker i sin läggning, är han realisten i fråga om de praktiska medlen. Det låg något vanvettigt

i detta dumdristiga företag av en handfull män gentemot de ryska jättehärarna, men — för att använda hans egna ord — »dårskapen vart förnuft».

På några få månader insamlades för legionerna ensamt i det hårt medtagna Galizien inemot sex millioner kronen, och när en militärkommissarie å legionernas vägnar kom till en polsk-galizisk by, lämnade bonden sin plog och sin tröskslaga för att lyssna till hans ord. Ehuru flertalet vapenföra män redan hade inkallats under fanorna, fanns det knappt en by i det västra Galizien, där inga frivilliga anmälde sig, och det anföres många exempel på bondpojkar, som med gråten i halsen bådo läkaren att icke bli kasserade. Även skolungdomen gjorde insamlingar; bondkvinnorna lämnade sina egna knappa förråd av livsmedel åt legionärerna, och barn utförde viktiga spanartjänster i bergstrakterna.

Denna folkliga rörelse fick samtidigt en nationell organisation, som utgick från parlamentariska kretsar. Redan 1912 hade i Wien bildats en provisorisk kommitté av de förenade polska oavhängighetspartierna för att vidtaga förberedande åtgärder i händelse av en rysk krigsförklaring, och efter krigsutbrottet 1914 utfärdade den högsta polska nationalkommittén i Krakau den 16 aug. ett manifest, som uttalade full anslutning till Österrike-Ungerns förbund med Tyskland och slöt med orden:

> »Polacker! Befrielsens timme har slagit. Tre generationer ha fåfängt bidat den under kamp mot den ryske förtryckaren i tårar och blod. Europa är ett rov för krigets lågor. Skenet från denna ofantliga brand skall snart upplysa vår jord i hela dess vidd. Vi kunna vinna mycket genom denna blodiga omgestaltning i Europa, om den åsyftar att

förinta Rysslands hotande övervikt. Men vi måste offra mycket, ty den, som ingenting vågar, skall ej vinna något i det avgörande ögonblicket. Det polska folket bör visa prov på sin livaktighet och sin styrka. Det skall veta att behålla och försvara den plats, som Gud anvisat åt detsamma. I överensstämmelse med alla politiska partier förklarar den högsta polska nationalkommittén enhälligt sitt beslut att skapa en nationalhär, som skall bära namnet Polska legioner. Ställda under polskt överbefäl, skola legionerna kämpa i förening med de österrikisk-ungerska trupperna. Deras gjutna blod skall bliva underpanten på en bättre framtid åt nationen.»

Även i det ryska Polen bildades en särskild national organisation, som konstituerade sig i Kielce den 4 sept. 1914, men på grund av landets svåra belägenhet (Kielce blev under kriget åtta gånger besatt av olika trupper!) kunde den ej utveckla någon livligare verksamhet. Så mycket kraftigare ingrep den polska legionen i det karpatiska fälttåget efter den tändande proklamation, som nationalkommittén utfärdat den 18 aug. 1914:

»Soldater! Bildande en polsk legion, gån I att kämpa för att bryta vår träldoms bojor. I skolen hörsamma deras röst, vilka först förkunnade, att Polen alltid lever. Hjältarna från 1831 och 1863 blicka ned på eder. Visen er som värdiga arvingar av deras blod! Sibiriens martyrer betrakta er. Hämnens deras lidanden! Det tillkommer er att utveckla det stridande Polens obefläckade fana, ärans och segerns tecken. Legionärer, i edra händer lägga vi Polens ära, framtid och frihet.»

Den nationella samlingen i det österrikiska Polen fick sin värdiga avslutning på ett stort möte i Krakau

den 29 april detta år, med ombud från det högsta nationalrådet samt medlemmar av det österrikiska parlamentets båda kamrar och den galiziska lantdagen. Även de polska socialdemokraterna gjorde nu sitt inträde i den Polska klubben. Full enighet konstaterades såväl från den yttersta högern som den yttersta vänstern, och Daszynski yttrade: »Denna enighet måste framför allt väcka genklang i Kongresspolen och bliva för våra bröder ett bevis på att enighet är möjlig i Polen.» Till nationalrådets president valdes efter d:r von Jaworski den framstående nationalekonomen d:r Leon Bilinski, vilkens hälsningstal lydde:

»Ett hundra femtio år hava vi väntat på detta ögonblick, då hoppet om vårt fosterlands återupprättande skulle uppstå ur ett hav av blod och tårar. Det var oss icke förunnat att själva tillkämpa oss vår välfärd, och centralmakterna stredo i sitt segerrika fälttåg icke direkt för Polen eller för oss.. Men den historiska rättvisan har övervunnit alla hinder, och den tyske rikskanslern har i riksdagen förklarat, att centralmakterna gemensamt skola lösa den polska frågan. Det polska folket skall efter sitt mer än hundraåriga martyrskap tvivelsutan till dess rätta värde uppskatta det av kanslern nyktert uppställda problemet. Makterna skola låta vårt fosterland uppstå närmast för sina egna önskemål, men Polen skall först då fylla sin historiska mission, när vårt folk har blivit tillfredsställt och lyckligt.»

*

De polska legionernas bragder tillhöra krigshistorien och ligga sålunda utom ramen för detta arbete. Vare det nog sagt, att legionerna utgjorde 6 regementen på 3 brigader med tillsammanlagt 30,000 man. De voro fullt likställda med österrikisk-ungerska trupper, varemot

storfurst Nikolaj Nikolajevitj i en dagorder av den 30 aug. 1914 förklarade, att »organisationen av polska legioner eller sokolister ej får betraktas som krigförande makt och att alla, som tagas till fånga, skola straffas enligt krigsrättens strängaste lagar» (d. v. s. ögonblicklig hängning eller arkebusering). Men om ryssvänliga legioner bildades i Kongresspolen, skulle de få bära den ryska arméns uniformer, med bokstäverna L. P. på epåletterna. Detta försök utföll dock så klent, att de relativt fåtaliga polacker, som ställde sig på ryssarnas sida frivilligt, ej kunde bilda ett enda legionsregemente, utan måste stickas in i de ryska leden.

Lovord ha de polska legionärerna skördat, även från allra högsta ort, och när en trupp nyligen hemförlovades av det tyska krigskommandot, yttrade dess chef: »Vi hade hört mycket talas om de polska legionerna, men vad vi nu sett, har överträffat alla förväntningar. Sådana soldater som legionärerna äro, kan blott en sådan nation äga, som djupt tror på sina ideal. Att dessa ideal måtte förverkligas, det önska vi er av allt hjärta.» — I norra Ungern vittna ock redan två monument om legionens tapperhet: det ena står vid massgraven i Kreczfalu, det andra i staden Nagybanya, utfört av bildhuggaren Ferenczy. Men för ett ohyggligt dyrt pris har denna hjälteära blivit köpt: inemot två tredjedelar av den polska legionen stupade på Karpaterna, innan tyskarna hunno till undsättning, och ofta, ofta har vid det med krucifix, vapen och granriskrans smyckade träkorset legionens begravningspsalm ljudit:

»Spij kolego w twarde łoże,
zobaczym się jutro może!
Spij kolego w ciemnym grobie,
niech się przysni Polska tobie!»

(»Sov, kamrat, i jordens sköte, lugnt till morgondagens möte! Sov, kamrat i gravens gömma för att där om Polen drömma!»)

Vid sidan av den mycket rikhaltiga krigslitteraturen om de polska legionerna har det också vuxit upp en ganska omfångsrik diktning om dessa frihetskämpar, och i dessa alster, som till större delen äro diktade av okända personer, även om motiv ha hämtats ur den polska konstpoesien, avspegla sig några sidor av den polska folkkaraktären, särskilt den religiösa hänförelsen och den varma fosterlandskärleken. Legionernas visor ha hundraåriga anor, ty de föddes med stridshymnen »Jeszcze Polska nie zginęla»* på utländsk botten 1797, och de följde de sibiriska fångarna på andra sidan Ural. Även episka ämnen skymta fram i fragmentarisk form. Ofta är det rena hymner till frälsarens och den heliga jungfruns lov, och i många dallrar icke blott längtan till hemmet, det förlorade, utan ock till det i fjärran lockande Jerusalem-Warschau. »Min kropp är slutet nära» — heter det i en sådan folkvisa — »men anden stiger upp och ropa vill jag ännu efter döden: Ännu Polen ej gått under!» — »Polska ungdom, se på detta kors! Det restes av polska legioner, när de drogo över berg och genom skogar. Till dig, o Polen, vårt hell!» — »Likt en pilgrim, i solens guldglans, tågar den andra brigaden fram som en störtflod utan trötthet. Solen glänser i bajonetternas stål. Den andra brigaden tågar genom främmande land, där intet glädjerop möter den, över Karpaternas toppar, där blodhöljda gravar beteckna smärtans väg för pilgrimerna.»

Andra dikter tala om kärlek och död, avskedet från den älskade och hoppet om ett återseende. Legio-

* Texten till »Ännu Polen ej gått under» författades av Wybicki, musiken komponerades av Oginski. Den kallas även Donbrowskimarschen, emedan den först sjöngs under Donbrowskis tåg till Neapel.

nären ber ej om att slippa faran och tigger ej om personlig ära, utan har blott fosterlandets frihet för ögonen. Han gläder sig åt att få gå till kamp mot moskalen och krossa fosterlandets bojor. Måtte förfädren förnimma, att deras drömmar nu gå i fullbordan tack vare hjälten Pilsudski, ty

»Vår Pilsudski gav exemplet,
huru man skall segra.» *

Stundom sjunges det ock om förstörda kyrkor eller »barbariska ruiner», men icke egentligen för att väcka hatets känslor mot fienden, utan för att frammana den kristna barmhärtigheten, och även i de elegiska kvädena vid begravningar och på dödsåkrar klingar ingen ton av rebelliskt knot eller tröstlös sorg, utan blott en varm tillförsikt om att de dyra offren icke varit fruktlösa:

»Sov, ulan, du tappre hjälte,
  hos din moder, sov!
Lyssna, huru vinden susar
  dina bragders lov!
Tidens rost dem ej skall fräta.
Våra hjärtan ej förgäta,
hur du tappert dig förhöll,
huru du i kampen föll.»

Även i konsten ha de polska legionärerna förhärligats. Våren 1916 hölls i Krakau en konstutställning, föranstaltad av professorn greve Mycielski och upptagande 600 nummer. Det är legionens historia i färger: porträtt, stridsscener, landskapsbilder från Karpaterna, episoder av lägerlivet, allegoriska bilder m. m. Priset

* Efterbildning av en strof ur den första legionsången »Jeszcze Polska nie zginęla»:

»Bonaparte exemplet gav,
hur vi skola segra.»

togs onekligen av professor Jacek Malczewski, som är representerad med en mängd dukar, däribland många porträtt av legionärer. Men den pessimism, som förut fanns hos denne konstnär och som tog sig uttryck i den symboliska bilden av Polen i skepnad av en riddare, med kraftlös hand sönderplockande en blomma, mellan två kvinnor med bundna händer — denna stämning, som erinrar om Artur Grottgers sentimentala serie »Tårarnas dal», har nu undanträngts av ett jublande framtidshopp, vilket fått sitt vackraste uttryck i den symboliska apoteosen »Legionernas Nike»: Segerns gudinna vilar under sin flygande färd på en granitklippa för att med den ena handen visa de följande kämparna vägen, medan den andra handen pekar nedåt mot det polska slättlandet, där madonnan med barnet trätt fram ur ett kapell för att välsigna de stridande....

Den polska legionens kamp är ju endast en droppe i det europeiska blodshavet, en relativt oväsentlig episod i de tre årens krigshistoria. Men av all den myckna krigslitteratur, som jag genomögnat, har näppeligen något intresserat mig mer än de polska legionärernas dagboksanteckningar. De äro inga litterära mästerverk och bjuda ej på några sakliga överraskningar. De tala ej heller det minsta om stinkbomber, taggstängsel, varggropar, mord på några barn från ett bombkastande flygskepp eller liknande ohyggligheter, som göra detta krig mer barbariskt än några föregående. Men just genom den enkla, rättframma tonen verka de så mycket vederhäftigare, och läsaren får sympati för dessa frivilliga fosterlandsförsvarare av olika åldrar och stånd, som i sin kamp se ett heligt värv för ett återuppståndande land och som icke blott veta att strida och stupa som hjältar, utan framför allt att med lugn uthärda snöstormarna och vinterkölden i de karpatiska bergspassen.

Till sist en liten episod ur legionernas historia. Då dessa bildades i Galizien, anmälde sig en student från Krakau Stanislaw Kaszubski, bördig från Kongresspolen, och han inskrevs i ett regemente. Under fälttåget anförde han en liten trupp goraler (bergsbor på Tatra) och råkade i rysk fångenskap. Sedan hörde man ej något av honom på en tid, men när österrikiska trupper ryckte in i staden Tarnow, som utrymts av ryssarna, funno de på en mur följande plakat:

»Den 25 januari 1915 blev den ryske undersåten Stanislaw Kaszubski, en polack från Warschau, för högförräderi avrättad medelst hängning. Försummande sin stats och sitt hemlands intressen, inträdde Kaszubski som legionär i den österrikisk-ungerska härens leder och deltog i några drabbningar mot oss, hand i hand med den rikstyska vapenmakten. Härigenom förövade han ett brott mot sitt polska fosterland. Kaszubski var en förrädare mot sina polska landsmän.»

Man erfor sedermera, att denne unge »landsförrädare» hade gjort ett så starkt intryck på sin domare genom sina öppna, frimodiga svar och genom sin ungdom, att denne antydde, att han skulle få behålla livet, om han inlämnade en nådeansökan eller ville inträda i den ryska hären. Ja, då detta avslogs, tillgrep den välvillige domaren en list, i det han sade, att det hos den fångne funna militärpasset icke var hans riktiga. En nödlögn — och den unge legionären hade räddat sitt liv. Men stolt svarade han: »Jag är den polske legionsofficern Stanislaw Kaszubski.» Den martialiska rättvisan måste ha sin gång: inom 24 timmar dinglade hans lik i galgen.

Först i november i fjol lyckades man hitta reda på Kaszubskis jordiska kvarlevor, som hade stoppats ned i jorden bakom kyrkogården. Liket lades i en svart metallkista, vars lock pryddes med två sablar och en

vit örn med utspända vingar. I den högtidliga begravningen deltogo, utom legionärerna, flera medlemmar av den högsta nationalkommittén, och dess president, von Jaworski, sade i sitt tal bland annat:

»Tusentals polacker offra sitt liv för fosterlandet i det nuvarande kriget med Ryssland. Men Kaszubskis död har en särskild betydelse och höjer sig över andra offer, liksom hans namn över lederna av våra stilla, namnlösa, men just därigenom ändå stora hjältar. Hans död är en så stark protest, att den överröstar alla kanoners dån. En protest mot vem? En protest mot Ryssland. Hans bragd och död intyga den djupa polska tron, att frihet och pånyttfödelse endast är att förvänta genom Rysslands fullständiga nederlag, och att man måste offra allt för att återvinna friheten. Denna död skall växa upp till en symbol av våra nationella strävanden, och korset på hans gravhög skall för hans landsmän vittna härom. Hans död är ett bevis på den sanning, som varje polack hyser i sitt hjärta och som består däri att man är polack, så länge man åstundar den frihet, som Ryssland icke skall giva. Hans grav blev tillstampad av hästhovar, för att ingen skulle kunna hitta den, och dock lyckades vi på vår moder jords gråa, entoniga slätt finna de timliga kvarlevorna för att visa dem den sista tjänsten och lyfta dem till en symbol. Sålunda stå vi här utan sorg, utan tårar, därför att vi, om ock för priset av ett människoliv, hava ett bevis på vad vi betrakta som sanning och på att den nation, som äger sådana söner, är värd uppståndelse.»

Ukraina.

Ukraina* — utmark, gränsland — de i tre slaviska litteraturer besjungna Dnjeprstränderna, de ändlösa kosackstepperna mellan Karpaterna och Don, de lillryska folkvisornas och melodiernas vagga, den storryske satirikern Gogols rätta hemvist, de vita bondstugornas och de skära körsbärsblommornas idylliska nejder, Igorkvädets tjernozemlja (svarta jord), lidandets land för en folkstam av minst 30 millioner** förkrympta själar och jättegraven för de karolinska krigarna!... Blotta ordet väcker vemodiga, poetiskt obestämbara minnen.

Allt sedan detta undanskymda land norr om Svarta havet slaviserades i det femte århundradet, har det blott under enstaka perioder uppträtt i historien som en självständig stat, och dess svävande geografiska läge, som ej hade andra klart utstakade gränser än Karpaternas bergsrygg i väster, tycktes förutbestämma det till en tummelplats för nomadiserande kosacker och erövrings-

* Ordet uttalas av ukrainarna själva fyrstavigt U-kra-í-na. Ryssar och polacker säga Ukrájna. Vederstygglig är formen »*Ukrän*», som åtminstone en gång spökat i den svenska litteraturen:

»Brandklipparen frågade ej: varthän?
Och ännu mindre: varför?
Men travade friskt bland snön i Ukrän.»
(Snoilsky)

** Hrusjevskyj anslår den ukrainska folkmängden i Ryssland och Österrike-Ungern (jämte emigranter) till 35 millioner.

lystna inkräktare. Det första ryska rike, som de skandinaviska väringarna bildade i slutet av det första årtusendet efter Kr., var emellertid icke, som bekant, det nuvarande Ryssland (Rossija), utan Rus, d. v. s. lillryskt eller ukrainskt. Namnet Lilla Ryssland (Malaja Rossija) uppstod först på 1600-talet, då Moskva eller »Stora Ryssland» utvidgade sin maktsfär till Dnjepr, och den något svävande beteckningen »Ukraina» användes stundom redan från 1200-talet, ehuru den först i vår tid har fått officiell klang för att skarpt markera skillnaden mellan den stor- och den lillryska folkstammen. Och denna skillnad är i etnografiskt och språkligt avseende ej ringa; det är minst lika stor olikhet mellan ryskan och det ukrainska språket som mellan svenskan och danskan, och vad nationalkaraktären beträffar, är samhörigheten mellan de båda folken ingalunda större än mellan de skandinaviska.

Detta lillryska rike med Kiev, »de ryska städernas moder», som huvudstad förstördes av tatarerna 1240, och därigenom blev den östslaviska kulturen för lång tid hämmad i sin utveckling. Sedan dess ha Rus' eller Ukrainas historiska öden hoplänkats med mäktigare grannars: Litauen, Polen, Ryssland och slutligen Österrike. Från 1500-talet lät Ukraina åter tala om sig i Europas historia genom den fria kosackrepubliken vid Dnjeprs »trösklar» eller katarakter, dessa vattenfall, åt vilka våra svenska väringar gåvo ursprungligen svenska namn — därav benämningen zaporogiska* kosacker — och i mitten av det sjuttonde århundradet var Ukraina en liten tid en viktig faktor i det östra Europas historia genom Karl X Gustavs förbund med den mäktige kosackhetmanen Chmielnitskij. Denne sökte sedan genom en personalunion av år 1654 med Moskva trygga Ukrainas politiska självständighet, men lade just här-

* *Za porohy* = på andra sidan trösklarna.

igenom grunden till ett ödesdigert vasallskap. Det stora nordiska kriget, vars viktigaste akt utspelades vid väringarnas ryska segelled till Miklagård, ledde till ett nytt förbund mellan Sverige och Ukraina, men Mazepas politik beseglade Ukrainas undergång vid »Svenska graven» på Poltavas slagfält.

När det gamla Kiev stod på höjdpunkten av sin makt och knöt förbindelser med västerlandet, var den ryska kulturnivån ojämförligt högre än 500 år senare, då Ivan »den förfärlige» genom sina erövringar i öster och väster stadgade det moskovitiska tsardömet, och den friska, ridderliga anda, som besjälade det berömda medeltida »Igorkvädet», hade intet gemensamt med den kvava atmosfär, som insvepte Moskvas kloster i sin bysantinska dimma. Och vid slutet av 1600-talet, då Lilla Rysslands angelägenheter redan sköttes av en moskovitisk »prikaz» (departement), var folkupplysningen dock vida större än i senare delen av 1800-talet. När Moskva under tsar Aleksej Michajlovitj gjorde förberedelserna till den inre omdaning, för vilken hans son Peter den store med rätta fick den historiska äran, var det åter det lillryska och halvt katoliserade Kiev, som försåg det moskovitiska tsardömet med de erforderliga kulturpionjärerna. Där fanns en berömd bildningshärd i Peter Mohylas akademi, och i Ukraina anlades tryckerier och bildades folkbildningsföreningar, s. k. b r a t s t v a (brödraskap). Men från och med 1700-talets början tala Ukrainas hävder om förtryck och lidanden, om förödmjukelser och stum resignation. Redan 1720 infördes censuren i Lillryssland för att våldsamt utjämna de språkliga motsatserna. De kyrkoslaviska texterna skulle läsas i kyrkorna med storrysk betoning, och undervisningen i Ukrainas seminarier och folkskolor fick en rent storrysk, strängt ortodox karaktär. Katarina II, som utplånade de sista spåren av den kosackiska själv-

styrelsen, fullföljde Peter den stores verk även i kulturellt avseende genom att införa livegenskapen, och därigenom överflyttades de polska herremännens träldomsok på ryska godsägare.

En sådan kulturell tillbakagång måste fylla den historiske betraktaren med häpnad och förfäran, och att den undergång, som den ryska regeringen konsekvent beredde det arma Ukraina, icke var alldeles oförskylld från lillryssarnas sida, kan ej minska den sympati, som ett hårt prövat folk förtjänar. De insatser, som Ukraina både materiellt och andligt gjort i Rysslands allmänna utveckling, borde tillförsäkra detta folk ett större deltagande än blotta medlidandet.

*

Men den ukrainska folksjälen lever allt fortfarande och har nu senast under världskriget visat prov på sin nationella livaktighet. Det lillryska folket har icke blott mäktat bevara sin individualitet i Ryssland gentemot det storryska elementet, utan ock relativt fritt kunnat utveckla sig i Österrike-Ungern. Men denna splittring innebär på samma gång en svaghet, ty liksom Polen är Ukraina delat på tre stater, av vilka Ungern dock blott har en liten del (inemot 50,000 rutener eller russiner). Det galiziska kronlandet räknar i runt tal 8 millioner, därav 46 % polacker, 42 % ukrainare, 11 % judar och 1 % tyskar. Dessa ukrainare bebo det östra Galizien, där 62 % ukrainare stå mot 25 % polacker. Och detta är den officiella statistiken, som givetvis icke är till ukrainarnas förmån, därför att till den polska nationaliteten hänföres ock det ruteniska mindretal, som tillhör den katolska kyrkan.

Rutenernas krav på egen autonomi äro ingalunda nya. Redan 1847 var det tal om Galiziens nationella

delning, och denna plan gynnades av ståthållarna, friherre v. Krieg och greve Stadion. Året därpå grundades i Lemberg en rutenisk nationalkommitté, Holovna ruska rada, som deltog i den misslyckade slavkongressen i Prag och i ett memorandum till den österrikiska regeringen den 9 juni 1848 upptog idén om delning. Efter oktoberrevolutionen samma år uppvaktades kejsaren av en rutenisk deputation i detta ärende. För att motverka denna agitation bildade polackerna då en förening av poloniserade rutener, Russkij sobor, som med flit understödde den ryska propagandan för att splittra och göra rutenerna misstänkta å högre ort.

Den polska jordadelns mäktiga inflytande och det komplicerade valsystemet försvårade i hög grad den fria ruteniska utvecklingen. Trots sin stora folkmängd hade de ruteniska riksdagsmännen endast 10 platser av 161 i den galiziska lantdagen och i Wiens Reichsrat endast 7 (mot polska klubbens 70). Dessa missförhållanden avhjälptes dock efter 1906 genom den nya vallagens allmänna rösträtt, varigenom det ruteniska antalet plötsligt steg till 40 i lantdagen och till 25 i riksparlamentet. Det uppenbara missförhållandet hade dock redan hunnit göra sig märkbart på mångfaldigt sätt. I det industrifattiga östra Galizien äro tre fjärdedelar av lantbefolkningen jordbrukare, men knappt en tiondel av dem kan betraktas som ekonomiskt självständiga bönder. Det stora flertalet måste äta brödet i sitt anletes svett för en ringa dagspenning, och vi ha ju även i Sverige fått en mindre behaglig erfarenhet av Galiziens levande arbetsmaterial och dess prisbillighet. Missförhållandet gör sig kanske ännu mer kännbart på det andliga området, ty här har det ruteniska folkskoleväsendet haft att kämpa både mot den katolska klerikalismen och den polska antipatien mot rutenernas

nationella frigörelse. Den galiziska budgeten år 1904 anslog åt den polska teatern 119,000 kronen, åt den ukrainska — 18,000, åt polska hushållsskolor 660,000 kr. mot 4,000 åt ruteniska o. s. v.

Å andra sidan hade rutenerna ock att bekämpa en kanske ännu farligare fiende i ryssarna, som verkade med slugare medel. Från och med 1840-talet, då slavofilismen uppställer det »panslavistiska» önskemålet att »alla slaviska floder skulle utmynna i det ryska havet» (Pusjkins bevingade ord), fick den ryska strömningen, i början omärkligt och på god tro, insteg i Galizien. Här hette det visserligen icke, att »slaviska bröder skulle befrias från barbariskt ok», men Pogodin och andra lärda sökte påvisa, att hela Ukraina blott var en del av det ryska folket. Denna rörelse understöddes med ryska pengar och gynnades i smyg. Då den österrikisk-polske statsmannen Goluchowski 1859 föreslog, att rutenerna skulle antaga det latinska alfabetet, väckte detta stor ovilja, och rutenerna kände sig dragna till Ryssland, där de mottogos så kärvänligt. Denna s. k. moskvofilism kulminerade efter Österrikes nederlag vid Königgrätz (1866). Man hoppades i tysthet på att Ryssland skulle annektera östra Galizien, och Jakov Holovatskyj, den förste professorn i ukrainska språket och litteraturen vid universitetet i Lemberg, omfattade med värme idén om ett gemensamt ryskt språk »från Karpaterna till Kamtsjatka».

Men denna ryssvänliga glöd svalnade tämligen fort. Rutenerna misstrodde sina moskovitiska välgörare, Sjevtjenkosällskapet i Lemberg höll på »svinaherdarnas bondspråk» och på de gamla kosacktraditionerna, och den ruteniske bonden hade en instinktiv motvilja mot Moskva med dess byråkratism och centralisationstendenser. År 1890 blev brytningen mellan »ukrainare» och »moskvofiler» fullständig, de förra bildade ett enhetligt

demokratiskt nationalparti, och vid världskrigets utbrott fanns det endast en galizisk russofil i Wienparlamentet. Under kriget sökte ryskheten visserligen åter få insteg både i det polska och det ruteniska Galizien, men resultatet blev, som vi sett, ett fiasko.

Under dessa förhållanden måste man så mycket mer respektera och beundra det kulturella arbete, som nedlagts av rutenerna i Galizien. Där finnas ukrainska bankinrättningar samt produktions- och konsumtionsföreningar med stark organisation. Där äro 2,000 ruteniska folkskolor, läsesalar och folkbildningsförbundet »Proswita», 8 offentliga och 6 privata gymnasier, och universitetet i Lemberg blev ett, om ock tills vidare ganska blygsamt ruteniskt centrum för den högre bildningen. Redan 1848 var det tal om att universitetet skulle bliva ruteniskt, men det stannade vid en professur för Ukrainas språk och litteratur och en lärostol i den teologiska fakulteten, ty polackerna sörjde nitiskt för att universitetet skulle vara rent polskt. År 1901 strejkade 600 ruteniska studenter, och 60,000 kr insamlades, för att de skulle kunna fortsätta studierna annorstädes. Vid krigsutbrottet funnos dock redan 14 ukrainska professorer och docenter vid universitetet, och upprättandet av en egen ukrainsk högskola är redan beslutat av parlamentet i Wien. Dessutom föreläses om Ukraina av infödda lärare vid universiteten i Kiev, Charkov och Odessa.

Under helt andra och ofantligt svårare förhållanden kunde den ukrainska idén hålla sig vid liv i det egentliga Ukraina, d. v. s. guvernementen Kiev, Charkov, Poltava, Tjernigov och kringliggande områden. Här yppade sig den första frihetsrörelsen i samband med dekabristernas sammansvärjning vid slutet av Alexander I:s regering. Den ukrainske adelsmarskalken Lukasjevytj

blev anklagad för att vilja grunda en hemlig förening med syfte att befria Ukraina, och en annan patriot, N. Markevytj, skrev till skalden Rylejev (som sedan hängdes i galge): »Vi ha ännu icke släppt ur sikte de stora ukrainska männens historia, och i de flestas hjärtan har fosterlandskärlekens gamla makt förblivit oförändrad. Ni skall hos oss ännu finna Polubotoks * ande levande.»

Nikolaj I kvävde energiskt även detta separatistiska strävande, men det började åter röra på sig under 1840-talet, då Kostomarov, Sjevtjenko m. fl. bildade det s. k. Cyrillo-Metodiska sällskapet, som svärmade för ett självständigt Ukraina i en allmän slavisk federation. Även detta i realiteten mycket ofarliga försök undertrycktes lätt (Sjevtjenko fick sota därför med landsförvisningen till Aralsjön och en ohjälpligt bruten hälsa), men efter Krimkriget, då banden började lossna i Ryssland, bildades ukrainska »församlingar» med patriotiskt syfte i Kiev, Petersburg och flerstädes, och många ukrainare, särskilt de yngre generationerna, deltogo såväl i 1863 års polska resning som i organisationen av de ryska revolutionsgrupperna. Men under det att de ryska revolutionärerna i regeln voro centralistiskt sinnade, strävade ukrainarna efter en reformering av Ryssland på federativ grundval. Deras förnämste representant på denna tid var professor Mychajlo Dragomanov, som utövade stort inflytande på ungdomen i Ryssland och Galizien och slutligen hamnade i Sofia, där hans dotter blev gift med den framstående bulgariske litteraturforskaren Ivan Sjisjmanov.

Redan år 1863, då den ryska reformationsivern hade svalnat, utfärdade den ryske inrikesministern

* P. valdes till Mazepas efterträdare som Ukrainas hetman, men blev för sin nationella självständighet inspärrad i Peter-Paul-fästningen, där han dog, och uppfattades därför av folket som en martyr för den nationella saken.

Valujev ett cirkulär, vari det dekreterades, att »ett ukrainskt språk aldrig har existerat och icke kan existera», så att det följaktligen ej heller kunde finnas någon ukrainsk litteratur, ehuru själva den kejserliga ryska vetenskapsakademien i ett officiellt betänkande om »Upphävande av det tryckta lillryska ordets undertryckande» påvisade, att det lillryska språket är ett självständigt, av storryskan oavhängigt och med storryskan likvärdigt språk. Härmed begynte ett systematiskt undertryckande av allt ukrainskt, som kulminerade 1876—77. Då stängdes den sydvästra avdelningen av det ryska geografiska sällskapet, och en av vetenskapsakademien föranstaltad översättning av bibeln på lillryska förbjöds. Likaså en lillrysk grammatik, ty det kunde naturligtvis icke tryckas en språklära för ett språk, vars existens ej var erkänd! Ukrainska tidningar förbjödos, och lillryska teaterpjäser — om de eljest godkändes av censuren — fingo uppföras på vissa orter endast i omedelbar anslutning till ett storryskt skådespel, som i så fall skulle bestå av minst lika många akter som det lillryska!

Verkningarna av detta system uteblevo icke. Ingenstädes i Ryssland är okunnigheten större än i Ukraina, ehuru dess befolkning anses vara av naturen mer intelligent och kvicktänkt än den trögare storryska, ty under den bristfälliga skolgången försummade barnen sitt modersmål för att lära sig några tvångsläxor på det främmande språket — alldeles som om jämtländska barn nödgades gå i norska folkskolor. Analfabeterna i Lillryssland äro 84-90 %, men i det mellersta Ryssland blott 77 %, och av rekryterna från Ukraina voro vid krigsutbrottet endast 55 % läs- och skrivkunniga.

Detta olidliga tvång höll i sig ända till 1906, då det politiska systemskiftet i Ryssland medförde vissa lättnader. På ukrainska språket utgåvos då 34 periodiska

skrifter, och i Kiev trycktes den dagliga tidningen »Rada». Men på grund av konfiskeringar, böter och förbud sjönk antalet ukrainska tidningar åter efter hand, och när hundraårsminnet av den store nationalskalden Taras Sjevtjenkos födelse skulle firas 1914 i Kiev, förbjöds resandet av hans bildstod på offentlig plats.

De båda första riksdumorna, i vilka Ukraina var representerat med 80 resp. 42 deputerade, voro relativt gynnsamt stämda mot ukrainarna, och ett trettiotal riksdagsmän inlämnade i alla tre dumorna förslag om införande av lillryska språket i alla ukrainska skolor — ett krav, som redan 1905 framlämnats i en masspetition från Kiev med 10,000 underskrifter. Men den tredje dumans vallag omarbetades särskilt med syfte att motarbeta alla tendenser för Ukrainas självstyrelse, i vilken den växande reaktionen och den ryska nationalismen sågo en fara för Rysslands integritet, och för att upprycka det onda med roten gåvo sig den ryska panslavismens och nationalismens förespråkare, med greve Bobrinskij och »neoslaverna» i spetsen, ingen ro förr än de fått rikta sina vapen mot det ukrainska Piemont, som höll på att växa upp i Galizien.

Men den nationella rörelsen kunde ej längre kvävas. Kadettpartiets ledare Miljukov yttrade i duman den 24 febr. 1914: »Varje prenumerant på en ukrainsk tidning underkastas förhör på postkontoret, och en sådan kommer aldrig i fråga vid beklädandet av en offentlig post. Icke dess mindre finner den ukrainska boken vägen till bönderna, som visa från sig alla ryska böcker. Författarföreningen i Charkov har under sin tioåriga verksamhet utgivit ryska böcker i 4 millioner exemplar, som skulle spridas bland den ukrainska befolkningen till underpris eller rent av gratis. Men vad blev resultatet? Ej ens en femtedel fann avsättning i Ukraina, hela återstoden gick till Sibirien. Men när det ukrainska

språket 1906 löstes från sina bojor, fingo Tsjykalenkos ukrainska småskrifter i lantbruk en avsättning av en halv million exemplar, ukrainska folkkalendrar såldes i ett hundra tusen exemplar och Sjevtjenkos »Kobzar» i två hundra tusen. Härigenom utföres just ett levande verk, härigenom befordras verklig nationell odling.»

»Eller skall jag — fortfor talaren — anföra de talrika ukrainska folkbildningsförbunden, mot vilka förföljelsen rasar? Skall jag som bevis på det folkliga intresset för den ukrainska teatern påpeka det faktum, att bönder i det värsta vinterväder gå ett fyrtiotal verst blott för att få vara med om uppförandet av ett ukrainskt skådespel? Detta nationella nit gör sig märkbart på alla områden; den ryska militarismen, det ryska skoltvånget och byråkratien tjäna till att elda ukrainarnas nationalkänsla. Den ukrainska rörelsen är starkt demokratisk och vidmakthålles av folket själv. Och just därför är det omöjligt att kväva den. Men det är mycket lätt att blåsa upp den till full låga, att rikta den mot oss, och vår regering arbetar med framgång på att ernå detta resultat...»

På grund av politiska svårigheter dröjde det naturligtvis rätt länge, innan en oppositionell eller revolutionär rörelse kunde organisera sig i det ryska Ukraina. En början gjordes år 1900, då det ukrainska revolutionära partiet (»R. U. P.») utgav en broschyr, »Det oavhängiga Ukraina» (S a m o s t i j n a U k r a i n a), vari Ukrainas historiska rättigheter till självständig existens framhöllos. I spetsen för detta parti stod en centralkommitté i Kiev med filial i Lemberg. För den nationella rörelsen hade detta parti stor betydelse, ty det utbredde politiska idéer hos den stora massan och utgav i Lemberg och Czernowitz broschyrer och tidningar, som smugglades in i Dnjeprlandet. Redan 1902 hade partiet blivit så talrikt, att dess högra flygel bröt

sig ut och bildade det ukrainska folkpartiet, som visserligen icke fick något större inflytande, men kraftigt bidrog till att höja det nationella medvetandet inom de mer bildade samhällslagren.

Under medelbar påverkan av den ryska socialdemokratien uppstod 1905 det ukrainska socialdemokratiska förbundet, som inom kort ombildades till det ukrainska socialdemokratiska arbetarpartiet. Dess första punkt på programmet var Ukrainas autonomi. Samma år — frihetsvågorna gingo då högt — konstituerade sig det av äldre patrioter rekryterade Ukrainska demokratiska partiet, som närmade sig det ryska kadettpartiet och likaledes uppställde kravet på Ukrainas autonomi jämte Rysslands omgestaltning till en federativ stat. Det fick sedan benämningen det ukrainska demokratisk-radikala partiet och har vid sidan av det socialdemokratiska arbetarpartiet haft det största inflytandet på Ukrainas politiska hållning, särskilt genom att genomdriva sina kandidater i den första och andra duman.

Sedan den socialrevolutionära rörelsen undertryckts genom den ryska reaktionen, uppstod hos den yngre generationen redan 1912 tanken på att bilda en förening av alla oavhängighetspartier för att befria Ukraina. I början stötte denna plan på inre svårigheter. Men så kom världskriget. Nu föllo de tunna skrankor, som skilt de olika partierna åt, och redan före krigsförklaringen bildades i Wien, till god del av emigranter från det egentliga Ukraina, der Bund zur Befreiung der Ukraine. Detta nationalförbund har — sannolikt icke utan understöd från österrikisk eller tysk sida — utvecklat en ofantligt livlig verksamhet genom broschyrer o. d. om Ukraina och dess önskemål. Till alla europeiska länder sändes agenter — till Sverige kom den redan nämnde d:r Nazaruk — och det torde ej finnas något större svenskt samhälle, dit icke ett

nummer av den på tyska i Wien utgivna veckotidningen »Ukrainische Nachrichten» hittat vägen. På franska utges i Schweiz en månatlig »Revue ukranienne». Förbundet uttalade sig på en generalförsamling för anslutning till centralmakterna för att därigenom kunna ernå en territoriell-nationell autonomi inom ramen av den österrikiska författningen samt i ukrainska områden, som kunna bliva befriade från tsarriket, men utan någon som helst anslutning till ett polskt statsväsen.

En av detta nationalförbunds skapelser är ock upprättandet av den ukrainska legionen eller »de ukrainska skyttarna från Sytj», Ukrainski sytjovi striltsi. Sytj (sitj, rysk. sietja, uthuggning, skogsglänta) kallades fordomdags de zaporogiska kosackernas befästade lägerplats på någon av Dnjeprs holmar nedanför vattenfallen, och det blev för ukrainarna liktydigt med den fria kosackrepublikens residens, lika flyttbart som de kringströvande kosackernas rörliga liv. På uppmaningen att bilda en folkhär skyndade ukrainska frivilliga i rätt stor mängd att anmäla sig i Ukrainska legionens platskommando i Wien. Från det ryska Ukraina kunde anslutningen givetvis icke bliva stor, och i Galizien voro ju de flesta vapenföra män redan uppbådade till aktiv krigstjänst, så att man var hänvisad till underåriga och sådana, som av ena eller andra skälet icke godkänts vid rekrytutskrivningarna. Det bildades i allt fall en legion av 5,000 unga män, och ehuru detta antal är försvinnande ringa i jämförelse med de oerhörda folkmassor, som världskriget slukat, har den dock haft en stor moralisk betydelse för den ukrainska nationalkänslans höjande. Det var jubel på Lembergs gator den 28 juni 1914, då legionärerna samlade sig under fanorna för att tåga till Karpaterna, och glättigt klingade den ukrainska legionens sång:

»Våra ynglingar marschera
hurtigt hand i hand
att från moskovitisk boja
frälsa fosterland.
Våra ukrainska bröder
nu befria vi,
och vårt arma Ukraina
lyckligt än skall bli.»

Ukrainsk legiongrav.

Jag har lärt känna ukrainska legionärer i Wien, Gmünd och Galizien och överallt har jag fått ett odelat sympatiskt intryck av dessa unga mäns — jag vore frestad skriva: gossars — käcka uppträdande och hurtiga mod. Av många skildringar och muntliga hörsagor vet jag ock, att de med stor tapperhet deltagit i fälttåget på Karpaternas snöiga berg och med dödsförakt gjutit sitt blod för sitt drömda Ukraina. Då mina studier alls icke beröra de egentliga krigshändelserna, lämnar jag dessa stridsskildringar i deras värde, men jag kan ej underlåta att anföra några drag, som kunna giva en antydan om det ukrainska folkets in-

telligens och dess uppfattning av kriget — tack vare välvilliga upplysningar av d:r Nazaruk, som i Karpaterna hade tillfälle att grundligt studera sina landsmäns känslor och tankar under kriget.

Här är en ukrainsk legionär, som haft skiftande öden. Tidigt föräldralös kom han till Lemberg, där han blev lärpojke i ett bageri, begav sig sedan till Hamburg och Newyork, där han vistades några månader och gjorde den första bekantskapen med ukrainska landsmän. Han var nämligen från det ukrainska Ungern, hade aldrig förut hört talas om Ukraina och visste endast, att han var »russín» och att ungrarna talade ett språk, som han inte förstod. Då han fick höra, att krig utbrutit i Europa, anmälde han sig på det österrikisk-ungerska konsulatet som militärpliktig och fick respengar hem. Då man frågade honom, varför han frivilligt gick i krigstjänst, svarade han lugnt: »Då jag ändå en gång måste dö, är det bättre, det sker på egen jord än i främmande land.» Vid hemkomsten blev han emellertid kasserad, därför att han var »platfus» (plattfotad), men lyckades bli inskriven i den ukrainska legionen. Då Nazaruk frågade honom, varför legionen kämpade, gav han beskedet: »Skyttarna slåss för vårt land, för Ukraina, för att judarna och polackerna ej ska spela herrar över oss som hittills och för att köra dem ut ur landet, om de inte behandla oss som människor.»

»Men vet du, var vårt ukrainska folk lever och var man talar samma språk som vi?»

»Det fanns sådana i Ungern, men dessa rusnaker tala inte riktigt som vi. Men i Amerika träffade jag våra landsmän, som rymt från moskoviterna, ty där bli de svårt tuktade.»

»Men vad skulle vi göra för vårt ukrainska folk, om det vinner i kriget mot moskoviterna?»

»Jag tänker, att vårt folk får skolor och vetande, så att det inte behöver sitta som främlingar hos andra.»

»Känner du några stater?»

»Den tyska, ryska, amerikanska och i Galizien den polska.»

Då denne ukrainske Sven Duva ombads att berätta något om sina första krigserfarenheter, svarade han: »Jag gömde mig i snön, och så fort en moskovitisk patrull kom, hoppade jag oförmodat fram och sköt. De två främsta lämnade då vanligtvis sina gevär, ty de trodde, att jag inte var ensam om anfallet, och gåvo sig. Men då de märkte, att jag var ensam och att de skrämt upp sig i onödan, sökte de på vägen till kansliet oförmodat överrumpla mig som jag dem. Jag visste redan, att moskoviterna slåss på svekfullt sätt, ty det hade redan hänt, att en låtsades ge sig och kom till mig utan gevär, medan några andra gingo på sidan. Men jag hade ögonen med mig, och så fort jag märkte, att de ville sikta på mig, slog jag ihjäl dem, ty annars skulle de ha gjort kål på mig.»

Då man slutligen frågade honom, vad det intressantaste var, som han sett under kriget, svarade han: »Jag har — sett — kriget.» Och när vi ville veta något närmare om den saken, sade han: »På ett berg vid Pikut såg jag en stuga, och då jag kom dit, fann jag två barn, en tolvårig flicka, som såg om ett mindre barn. Jag frågte: Var är far din? — Han for med tåget. — Och mor? — En stor kula krossade hennes huvud. — Är ni ensamma? — Ja... Det gjorde mig ont om dem och jag gav dem mitt bröd.»

Vilken förfärande bild av kriget erbjuder ej denna okonstlade verklighetsskildring! Och vilket starkt intryck ger den icke av detta förkrympta ukrainska folks godhjärtenhet och sunda uppfattning!

Denna bildningslust och kunskapstörst framlyser ock ur många brev, skrivna i österrikisk-ungerska fångläger av ukrainska soldater, som tacka för tidningar och annan lektyr. »Innerligt tack,» heter det i ett sådant brev, »för tidningarna. Jag känner mig lättad, som om jag fått nyheter från mina närmaste eller återsett en gammal vän. Och jag känner nu, att jag inte är alldeles övergiven, utan att det finns människor, som inte äro likgiltiga för mitt öde. Jag är från Volynien, och det gör mig så ledsen, då jag hör, att byarna där blivit nedbrända och att många millioner människors fredliga liv och arbete förstörts. Kanske stå nu soldathästar i min skola i stället för glada skolbarn, och vinden blåser genom sönderslagna fönsterrutor.»

Ett annat brev lyder: »Tack för tidningarna! Jag skulle också gärna vilja läsa vår Taras Sjevtjenkos dikter. Jag är från högra stranden av Dnipró*, och i mina ådror flyter ukrainska kosackers blod. När kommer vår lärde professor Hrusjewskyj tillbaka från den ryska fångenskapen? Vi hoppas, att solen snart måtte gå upp för oss och ge oss värme...» Eller en tredje epistel: »Det finns bland oss många obildade kamrater, som inte veta, vilken folkstam de tillhöra, men de böcker, som ni skickat, ska nog ge dem nationellt medvetande. Sjevtjenkos visor ha vi lärt oss utantill, och då vi sjunga dem, glömma vi vår hemlängtan. Böckerna har jag delat ut bland mina landsmän; de läsa dem flitigt, lämna dem tillbaka och få låna andra. Skaffa oss fler böcker! Det gör ingenting, om de äro gamla och trasiga...»

Dessa skriftprov härröra ju från personer med en viss bildning, men de röja såväl den starka läslusten hos gemene man som samhörighetskänslan hos ukrainarna i Ryssland och Österrike.

* Så kalla ukrainarna Dnjepr.

Men även hos minderåriga spårades en läraktighet och snabb uppfattningsförmåga, som måste förvåna. Här var en huzulisk bondpojke — huzulerna äro ett ukrainskt herdefolk på Karpaterna, känt för sin spartanska uthållighet och sitt brinnande hat till »moskalen». Han hade endast genomgått en 4-årig folkskola, men var redan mogen för krigstjänstgöring i den ukrainska legionen och hade bra reda på sig. När han åtspordes, varför de ukrainska skyttarna slogos, hade han svaret färdigt: »För den självständiga ukrainska staten.» Ville man så veta, vad som menades med stat, svarade han, att det är ett land, som har egen kejsare, kung eller furste, men att det också finns republiker, där det i stället för kejsare väljs en karl på sex år, »alldeles som byfogden i byn Zjabe», och att republiken är det bästa av allt, därför att man »efter sex år kunde övertyga sig om att den valde var en bra karl, så att man inte behöver välja någon annan».

Det berättas för övrigt om dessa huzuliska bondpojkar, att de mottogo de ukrainska skyttarna som vapenbröder och sade åt dem: »Vi veta mycket väl, vad kriget är, men det har alltid känts skamligt att sitta hemma i sådana ögonblick. Det är bara kärt att få slåss för Ukraina. En gång måste man ändå dö, och bättre är att förgås i kamp med fienden än stanna i moskovitisk fångenskap. Vi tacka Gud för att vi fått uppleva denna stund, och nu skulle vi inte vilja dö i skam vid varma ugnen som gamla käringar.» Och när vid avskedet en bondflicka inte kunde återhålla en förstulen tår, ropade de: »Gråt inte för oss! Det skulle vara skamligt, om ni sörjde därför att vi gå att skaffa Ukraina friheten igen.»

Med ett sådant folk kan underverk utföras i krigstider, och säkert är, att, så länge huzulen har en slipsten för sin kniv och en kula för sin jaktbössa, skola

ej många »moskaler» komma helskinnade över Karpaterna!

Till en rutenisk bonde kom under kriget ett brev, skrivet på vers av hans hemmavarande lille son, och jag kan ej neka mig nöjet att i originalspråket återgiva detta »krigsdokument», som på samma gång har en smula intresse för slavister.*

»Tatu v nas v*z*e snih pade
dluhyj snih jak ti pi*s*ov.
Na vikni mo*l*oz be*l*e
i kvitky maluje znov.

(Pappa, hos oss faller snö jämt, mycket snö, sedan du for. På fönstret kommer rimfrost och målar blommor på nytt.)

V nas u chati s*c*e teplo
bo p*l*iviz nam vujko d*l*ov,
ale scosj take p*l*yj*s*lo
s*c*o i vujko v*z*e pi*s*ov.

(Hos oss i stugan är det ännu varmt, ty farbror har skaffat oss ved. Men nu har det kommit därhän, att också farbror måste resa bort.)

Ja Kat*l*uci v*z*e ne bju
mamu sluchaju u*l*az
v*z*e hovo*l*u Vi*l*uju.
Tatu hej ve*l*taj do nas.

(Jag slår inte Katrusa mer, lyder genast mamma och säger jämt »jag tror». Pappa, vänd genast om till oss!)

Nam be*z* tebe sku*c*no tut
mami iz o*c*ej use
sljozy jak ho*l*och padut
jak zhadajut li*s* tebe.

(Vi ha tråkigt här utan dig. Ur mammas ögon trilla tårarna som ärter, så fort vi bara tänker på dig.)

* De kursiverade bokstäverna beteckna avvikelserna i denna galiziska dialekt från det ukrainska litteraturspråket. Särskilt märkes användningen av *l* i stället för *r*.

Ja poslusno vse budu
hovoliti Otce nas
i na lid vze ne pidu.
Tatu hej veltaj do nas.»

(Jag skall alltid lydigt bedja »Fader vår» och inte mer gå på isen. Pappa, vänd genast om till oss!)

Även kvinnor grepos av den nationella frihetsrörelsen och ställde sig i de stridandes led. Jag känner sju unga ukrainskor, som tillhörde den ukrainska legionen och i manlig dräkt deltogo i det karpatiska fälttåget. Den mest framstående av dessa unga hjältinnor är Olena Stepanivna, dotter av en grekisk-katolsk präst. Hon satt stillsamt på bänken i Lemberg-universitetets filosofiska lärosal, men så bröt kriget ut. Boken utbyttes mot vapen och kvinnokläderna mot den ukrainska

Olena Stepanivna. Pauline Rys.
Ukrainska legionärer.

skytteuniformen. Redan i nov. 1914 fick hon i Karpaterna tapperhetsmedaljen av silver för mod, uthållighet och skicklighet i patrulleringstjänst samt utnämndes till fänrik. På nyåret 1915 var hon i Wien, där hon på en hyllning av den ukrainska kvinnokommittén för de sårades hjälp svarade med följande enkla ord:

»Ni prisar mig som en hjältinna, och dock har jag alls icke utfört något heroiskt. Jag fullgör blott min plikt, liksom ni i kommittén. Av kärlek till Ukraina besöker ni sjukhusen, bringar hjälp åt de sårade ukrainska soldaterna, tröstar och uppmuntrar dem och ser till att de icke råka i fiendens våld. Av kärlek till Ukraina har jag tagit geväret och tågat i fält för att med min fysiska kraft hjälpa till att slå fienden. Se där allt!»

Men den unga, vackra kvinnan, en smärt brunett, kunde icke förbliva overksam, utan skyndade åter att förena sig med den ukrainska legionen. Men hjältesagan blev kort. I maj 1915 togs hon i slaget vid Bolechov till fånga av ryssarna och befinner sig för närvarande i Taschkend, där hennes skicklighet i sjukvård bör komma olyckliga landsmän väl till pass. Av hennes kvinnliga stridskamrater har en stupat på Karpaterna, och en annan ådrog sig i den förfärliga vinterkölden en svår sjukdom.

I Gmünds ukrainska barackläger gjorde jag bekantskap med en annan ukrainsk amazon, den lilla rara fröken Pauline Rys, som då biträdde vid sjukvården och efter kriget ärnar utbilda sig till läkare. Då Galizien redan var besatt av ryssarna, hade hon från Lemberg lyckats komma genom de fientliga linjerna över den ungerska gränsen, där hon trädde i legionens tjänst. Liten till växten, men starkt byggd, tycktes hon utan men ha föredragit alla vinterstrapatserna, och hennes livliga ögon och goda leende förlänade något barnsligt

åt hennes käcka väsen. Men inte heller hon kunde sitta stilla, ty — som hon uttryckte sig i ett brev till mig sedan — »kärleken till fosterlandet är hos oss det första». »Det gick en rysning genom kroppen — sade hon mig — då saxen obarmhärtigt skar av mina långa hårflätor.» Nu är hon åter vid någon front. Hennes sista hälsning hade jag på ett brevkort i juli detta år; var hon nu dväljes, kunde jag av poststämpeln icke utröna, ty den angav endast, att fänriken Paul Rys befann sig vid Feldpost 17 i »Ersatzkompagnie des k. k. ukrainischen Schutzenregiments N:r 1 Ausbildungskader». Skall jag någonsin återse den lilla Pauline Rys, med vilken jag tillbragte den angenäma aftonen i Gmünds ukrainska kafé, då vi med vin och sång firade Franz Josefs namnsdag hösten 1915?...

*

I sitt sista brev till mig skrev denna flicka: »Vi ukrainare skola sannolikt icke ernå något trots våra ofantliga offer. Och dock har vår legion visat så mycken tapperhet. Vi äro ängsliga för framtiden, ty ingen av oss skall avsluta sina studier, och jag är för min del beredd på allt.»

Det klingar i dessa vemodiga rader en ton av resignation, som synes mig betecknande för den ukrainska stämningen under kriget. När det utbröt och när de ukrainska legionerna i augusti 1914 tågade genom Lembergs gator, var den ukrainska hänförelsen stor. Lösen hette: »Till Kyjiv (Kiev)!», och i Kiev bidades de österrikisk-ungerska trupperna redan som befriare. Men så kom den första missräkningen. Ryssarna översvämmade hela östra Galizien, och den ukrainska legionens vapenbragder i Karpaterna voro den enda ljusglimten. Från Kiev utdrevs den ukrainska befolk-

ningen, och de, som ej hade häst och kärra, stuvades in i järnvägarnas godsvagnar, måste svälta och fingo ej mjölk åt barnen. Ryssarna förstörde och plundrade allt efter sig, och överlastade forvagnar med ukrainska emigranters flyttsaker förvandlades mången gång till begravningsbårar för levande lik.

Så kom våren 1915 och med den nya förhoppningar efter genombrottet vid Dunajets och centralmakternas stora offensiv. Przemysl var åter befriat, och »Ukrania ännu ej förlorat» ljöd det åter från tusende läppar. Även om Kiev med sina gyllene kupoler vid den silverskimrande Dnjepr icke kunde befrias från »tsardömet», skulle östra Galizien och Bukowina dock bliva ett »ukrainskt Piemont», dubbelt så stort som före kriget och nästan lika stort som det forna konungariket Halycz och Lodomerien!...

Och nu — sommaren 1916! Bukowina är åter till god del i de ryska truppernas våld, Lemberg kan åter bliva allvarligt hotat, och centralmakterna ha i sanning annat att tänka på än att »befria Ukraina». Till sina landsmän i Kiev skola rutenerna för visso icke komma denna gång, och de skola troligen vara belåtna, om en stundande fred återställer status quo i Galizien och Bukowina.

Men vad är det då, som ukrainarna önskat?

Det har nog funnits bland dem, särskilt bland den ruteniska ungdomen, många sangviniska optimister, som sökt inbilla sig och andra, att centralmakternas seger skulle skapa ett nytt Ukraina med Kiev som huvudstad, och när tyskarna hunnit fram till Riga och till Wilno, var det nog en och annan — även här hemma i Sverige — som trodde, att den säkra skyddsmur var grundad, som sedan skulle fortsättas ned till Kiev och möjligen Odessa och för evärdliga tider utestänga den ryska kolossen från »västerlandet»!

Men de ukrainska realpolitikerna hava icke delat denna ljusa uppfattning — det tror jag mig med bestämdhet kunna påstå. Politiken är verkligen konsten att ernå det möjliga, och de ukrainare, som hava något politiskt inflytande, ha icke hängivit sig åt dessa svärmerier. Deras rimliga önskemål inskränka sig till två väsentliga punkter:

1:o) Egna folkskolor i Ukraina utan ryskt och utan polskt tvång.

2:o) Östra Galiziens autonoma lösryckande, helst sammanslagning med Bukowina, med Lemberg som ett ukrainskt bildningscentrum och med tyska läromästare.

Även dessa blygsamma krav komma dock troligen att stöta på stora svårigheter och sväva ännu i tomma luften. För det första är den slutliga segern på krigsskådeplatsen ännu långt ifrån avgjord, och för det andra torde polackerna, som nu ha vind i seglen, icke godvilligt släppa sitt övertag i Lemberg. Men för återställande av verklig fred och upprättande av ordning i det östra Europa synes det mig som en hederssak för det stora, frihetsälskande Polen, som ur världskriget i alla händelser skall uppstå med nya krafter, att räcka en försonlig hand till skäliga eftergifter åt det arma ukrainska bondefolket.

Huru mycket ukrainskt blod än har gjutits utan synbart resultat, tror jag dock, att det icke har spillts alldeles förgäves. Genom den nitiska ukrainska agitationen har Europa äntligen fått klart för sig, att Ryssland och Ukraina icke äro identiska begrepp i etnografiskt, språkligt och historiskt avseende. Jag tror också, att ryssarna ha fått en viss respekt för den ukrainska rörelsen och att detta skall återverka på Rysslands inre politik i framstegsvänlig anda, ty ryssarna känna på sig, att om den ruteniska rörelsen griper omkring

sig vid Dnjeprs stränder, kan och måste det en gång gälla Rysslands integritet som europeisk stormakt.

För den närmaste framtiden tror jag dock å andra sidan, att denna separatism icke är möjlig eller ens till fördel för ukrainarna själva. Om Ryssland mistade Ukraina, förlorade det på samma gång sin stora kornbod, som lämnar den ryska statskassan 500 millioner rubel årligen, d. v. s. en fjärdedel av riksinkomsterna, under det att Ukraina själv får endast 15 % av totalintäkterna. Ett fullt självständigt Ukraina skulle tills vidare endast ge uppslag till ständiga tvistigheter i östra Europa, och garantier för dess kompetens som självständig statsorganism hade vi ännu icke. I detta fall kan Ukraina icke jämställas med Polen.

Men Ukraina är det måhända förbehållet att spela en stor roll i Rysslands inre omdaning, ty i dess rika svarta jord ligga de frön till andlig utveckling, som alltifrån »solfursten» Vladimirs och Vladimir Monomachs dagar gjort landet vid Dnjepr till en härd för ryskt kulturarbete. Och ukrainarnas strävan att fritt få tala och skriva sitt modersmål, att vidga sin självstyrelse och bliva sin nationalitet trogna är något, som Europa blott kan följa med sympati och som slutligen måste krönas med framgång. Det vackra språk, på vilket Taras Sjevtjenko diktat sina vemodiga, frihetsträngtande kväden om forna kosackbragder och olyckliga kvinnoöden, har motstått århundradens utrotningsförsök, och det skall ej dö, så länge folket lever. Och ett folk lever, så länge det själv vill leva. Så är det med Polen, så är det ock med Ukraina.

Serbiska nationaldräkter.

Genom Serbien.

För närvarande finns det i Europa endast ett internationellt lyxtåg, det s. k. Balkantåget, som har avlöst den förra orientexpressen och två gånger i veckan förbinder Berlin med Konstantinopel över Wien eller Breslau. Men det är ej allom givet att få den passierschein, som berättigar till lösande av biljett, ty detta dokument utfärdas blott av polispresidiet och stadskommandot i tyska, österrikiska eller ungerska huvudstaden på grundvalen av ministeriella rekommendationer. Och under min sista resa till Serbien, som förljuvades genom sällskap med en tysktalande, högligen obeslöjad turkinna, sörjde detektiver, tullkontrollörer och andra tjänstemän i eller utan uniform för att resgods och alla papper noga undersöktes. När man slutligen återvänder från den slaviska södern, kräves ett speciellt

papper, som på vulgär tyska kallas Entlausungsschein. Lyckligtvis hade den österrikisk-ungerske konsulatläkaren i Sofia under en middag kunnat konstatera, att jag var »vollkommen gesund und parasitenfrei».

Då jag i våras åter färdades genom Serbien, fann jag ej samma spår av förödelse som i det östra Galizien, men dess mer frapperades jag av folktomheten. Stationerna voro öde, och manliga infödingar kunde räknas på fingrarna. Här och var tittade trasiga barnungar nyfiket fram ur sina gömslen, men husen voro som döda, och blott några gummor vallade betande kreatur.

»Eine ganz verwahrloste Gegend!» utbrast naivt en tysk medresande. Ja, det vill verkligen mycket naivitet till att icke förstå orsaken till denna vanvårdnad, icke minst om man är tysk.

Till det yttre tycktes Serbien ej längre vara serbiskt. Alla cyrilliska inskrifter på stationer och offentliga byggnader voro utbytta mot latinska (kroatiska) skrivtecken, och där det förut funnits en krtjma, lästes nu den tyska översättningen Wirtschaft. Men så mycket mer märktes det, att Serbien var ett ockuperat land. Vid alla broar, tunnlar och bangårdar postade pickelhuvor, och gång på gång framskymtade små fästningslika lägerplatser med flätverk, skansar, löpgravar och tält i mitten. Att de inkräktande soldaterna ej alldeles försummade fredligt arbete, därom vittnade anslagen: Deutsche Militäracker. Få tyskarna stanna kvar länge i detta feminina land, bör det med tiden bli samma intressanta rasblandning som i södra Dalmatien, då Napoleons fransmän gjorde sig hemmastadda där.

Aldrig har jag sett det serbiska landskapet i vackrare sommardräkt än nu. Överallt bördiga majs- och sädesfält, inramade av blånande berg och beströdda med lummiga lunder, vattnade av Moravas silverglänsande

flöden. Det är den oförfalskade byidyllen, så vackert skildrad i Janko Veselinovitj' präktiga bygdehistorier, men tavlan är nu melankolisk, ty där saknas liv. Få och intresselösa äro städerna, och ingen enda herrgård synes i detta bondeland. Men till och med i detta livlösa skick göra de serbiska byarna intryck av större välmåga än de bulgariska, ty jorden är här fruktbarare, även om det bulgariska jordbruket skötes mer rationellt. Och den serbiske bonden står i välmåga, flit och nykterhet över sina landsmän norr om Save, liksom ock de sedliga förhållandena ha varit bättre i det serbiska kungariket än i Banatet, Syrmien och Slavonien, den forna »Militärgränsen», som på grund av militärkolonisation i förening med magyariskt lättsinne och sorglöshet haft dåligt rykte om sig. Om den serbiska hälsovården har lämnat mycket övrigt att önska — under världskriget blottades ju det hygieniska eländet på ett förfärande sätt — beror detta närmast av brist på läkare och apotek (det serbiska universitetet har ej haft egen medicinsk fakultet) i förening med folkets okunnighet.

En månad efter denna min färd läste jag i »Times», att förfärlig nöd ännu råder i Serbien. Ja, det är intet tvivel om att tillståndet allt fortfarande är mycket svårt i de avlägsnare bergstrakterna, och att hungertyfus ännu skördar offer i Gamla Serbien och nejderna åt Montenegro till. Men jag vågar bestrida korrespondentens insinuationer, att nöden är »över alla beskrivning» stor i de trakter, som stå under österrikisk-ungersk kontroll. Jag tror snarare, att det är bättre just där, och jag fick detta intryck bekräftat i Belgrad. Längs hela järnvägslinjen till Nisj såg jag intet, som tydde på en svält till döds, men väl hände det vid ett par stationer, att kvinnor och barn bjödo ut bröd och ägg till rimliga priser. Däremot torde korrespondenten ha rätt i att plommonskörden, som utgör en viktig inkomstkälla, är

allvarligt hotad, därför att träden mångenstädes huggits ned under kriget.

Tåget far likgiltigt förbi staden Jagodina, som nu ligger alldeles öde, och även om det hade stannat där, skulle jag nu icke ha hälsats välkommen på svenska av den hygglige läraren Jovan Milijevitj. Denne hade nämligen lärt sig vårt språk under vistelse på Nääs och använde till och med fula, svenska kraftord, som dock vid vårt förra sammanträffande smekte mitt öra som hemlandstoner. Sina insikter i den svenska litteraturen hade han tillgodogjort sig genom att till serbiska översätta en svensk bearbetning av — Robinson Crusoë, och denna litterära vinst från Sverige lär till och med ha blivit antagen som läsebok i serbiska skolor. Vid detta laget torde Milijevitj själv vara en Robinson på någon homerisk ö i Joniska havet. Borta är ock hans »Fredag», seminarierektorn Adjitj, som ävenledes hade studerat vid svensk folkhögskola.

I Nisj hälsades Balkantåget med bulgariska flaggor och regementsmusik, och på denna viktiga station, där orientbanan grenar sig (till Konstantinopel och Salonichi), hade centralmakternas trupper stämt möte med sina bulgariska bundsförvanter. Bland de bulgariska soldaterna syntes en hop serbiska fångar — en ömklig syn av trasiga, utmärglade gestalter med dels slö, dels skyggt lömsk eller vild uppsyn. Och är detta att undra på? Gunnar Cederschiöld säger i sina intryck från Marseille, att serberna voro det värsta, som han hittills sett: hemlösa, trasiga, rotlösa, utan sysselsättning eller mål. »Deras ögon förråda det förfärligaste, som kan sägas om kriget, och i sin slöa förtvivlan kunna de icke tröstas, även om de få arbete och mat för dagen.»

I Nisj äro de kvarvarande serberna som i en främmande stad, ty bulgarerna ha redan gjort sig lika hemmastadda där som i Negotin, den serbiska vinstaden,

och betrakta Konstantin den stores Nissos som sin gamla, rättmätiga egendom. I omnejden är befolkningen också språkligt blandad, vilket i ännu högre grad gäller om det för sina vackra vävnader berömda Pirot, och här blir tavlan mindre ödslig. Inflyttningen från söder sker ock fort i dessa nejder.

Serbiska bondbarn.

Tåget rullar vidare; Balkan växer allt högre, och bergbäckar söka sig väg till Morava, men äro från begynnelsen lika grumliga som moderfloden på grund av den gulröda leran. Bulgariskt bondfolk dansar något demonstrativt sin klumpiga c h o r o — antikens choros utförd av slaviska björnar — och den smidiga, välljudande serbiskan avlöses av det hårda, skrovliga bulgariska språket. De skogiga bergen undanträngas av de kala högfjällen, p l a n i n a, de gamla hajdukernas och de sköna folkvisornas härd, som långsamt sänka sig mot en vidsträckt högslätt, kantad av berg. I dess

bakgrund skymtar en jätte med snöig hjässa — det är fjället Vitosj, Sofias stränge väktare.

*

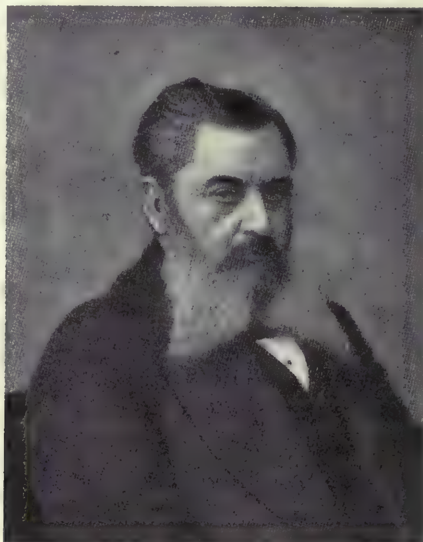
Till Belgrad kom jag nu söderifrån sent på kvällen. Jag var den ende passageraren, som steg av, ty till Belgrad får ingen främling för närvarande komma utan särskilt tillstånd av det högsta armékommandot (tack vare den svenska beskickningens älskvärda bemedling). Som om jag varit en väntad gäst, infördes jag genast i det militära kontrollrummet, där man gav mig anvisning på bostad. För tillfället fanns där endast tre hotell i hela staden, samtliga reserverade för militären. Mitt härbärge blev det gamla, ruskiga »Makedonia», som dock sköttes snyggt och ordentligt av soldater. Och billigt var det: 50 heller (= 25 öre) i dygnet! Men anspråken fingo ej vara stora. Den resande måste betjäna sig själv, om han inte hade en kalfaktor till disposition, och toalettens små hemligheter voro snart avslöjade, d. v. s. de saknades nästan totalt. Icke ens en handduk fanns att få. I mitt sovrum stodo fyra bäddade sängar, av vilka en redan hade tagits i besittning av en bayersk kapten, för tillfället lagande smådefekter på sin uniform. Han dolde ej sin krigsleda, men var tvärsäker på att himlen skulle gynna tyskarnas rättvisa sak...

Belgrad är för närvarande en exklusiv garnisonsstad: överallt uniformer och militärisk pli. Många privathus voro »strängt reserverade för k. & k. officerare»; det fanns speciella »Abörte für Officiere», och att jag omedelbart före avresan fick sitta i järnvägsrestaurangen och där vänta på tåget, var en särskild gunst för en civil resande. Till och med en anspråkslös kino (biograf) sköttes av soldater.

Före kriget hade Belgrad haft över 100,000 invånare; under bombardemanget lär den civila siffran ha sjunkit ända till 6,000, men hade redan i maj detta år åter stigit till 60,000 — mest militär och familjer utan familjeförsörjare. Men allt serbiskt var utplånat till löjligaste överdrift. Det märktes genast, att magyarerna ha gjort sig hemmastadda där, och om inga stora omvälvningar inträffa på krigsteatern, är det tämligen säkert, att de aldrig godvilligt skola släppa Belgrad och för resten hela den södra Savestranden. Alla gatunamn och bodskyltar hade fått kroatiska skrivtecken, och denna åtgärd är dock lika meningslös och gagnlös, som då ryssarna i Warschau påtvungit polackerna sina cyrilliska typer. Den största serbiska bokhandeln, som varit stängd halvtannat år, har numer kroatiska, magyariska och tyska böcker, men inte en enda serbisk. Tidningspojkar bjödo ut den enda tidningen (med tysk och kroatisk text), som började utges i december 1915, och genom att skrika »Belgrader Nachrichten», få de lära sig på tyskt sätt uttala namnet B e o g r a d — så heter nämligen den serbiska huvudstaden enligt sydslavisk ljudlag. Ännu längre har tyskeriet gått i staden Smederevo (Semendria), där gator — om man eljest får tro »Berliner Tageblatt» — omdöpts till Goethestrasse, Stettinerstrasse, Brandenburgerstrasse... »Deutschland, Deutschland über alles in der Welt» — tills vidare åtminstone till Bagdad!

Stilla, hemskt stilla var det i kaféerna, den sydländska världens nyhetsbörs och tummelplatsen för de politiska partistriderna utanför parlamentet. Inga inländska tidningar, intet kannstöperi, intet skrän. I Grand hôtels kafé återfann jag bland officerskunderna en gammal bekant, med. doktor V l a d a n G j o r g j e v i t j, en veteran i den serbiska politikens tjänst och en av Serbiens klarsyntaste, kanske ock hederligaste

statsmän från Milans och Alexanders tid. Man behöver blott läsa hans intressanta arbete »Das Ende der Obrenowitsch» för att få en föreställning om, vilka svårigheter en serbisk statsman har haft att bekämpa både inåt och utåt. Årsbarn med Petar I, hade han inga goda ord om den nuvarande dynastien, och hans skarpa blick hade längesedan förutsett följderna av en för häftig

Vladan Gjorgjevitj.

brytning med Österrike-Ungern. Nu skrev han, såsom han själv sade mig, »endast för skrivbordslådan», men ville ändå inte lämna det land, där hans barnbarn vuxo upp och där han har varit en av dess främste »Kulturträger», särskilt genom grundande av en av Serbiens bästa tidskrifter, »Otadzjbina» (Fosterlandet). Nu satt den gamle Vladan ensam vid sitt stambord; de andra platserna voro tomma.

I ett annat kafé vid Kung Milans gata spelade en zigenarorkester ungerska csárdás för att liva upp den något matta stämningen hos den uniformerade publiken, men utan synbar framgång. Bättre lycka hade

Från Belgrad efter bombardemanget.

då en tämligen otrevlig, men proppfull soldatkrog, där någon varietésångerska från Budapest med sprucken, skrällig röst, sminkade kinder och smutsröd kjol serverade visor. Så ha vi hotell »Balkan», där Sarajevos sammansvurna lära ha smitt sina vapen, och ett stycke längre bort det nu stängda kafét »Albania», som också

utpekades som en revolutionshärd — i de båda namnen ligger ju redan något ominöst. Men härmed är ock lustvandringen i Belgrads förlustelselokaler avslutad. Nationalteatern var naturligtvis stängd, och själva teaterbyggnaden vid furst Michaeltorget såg ruskig ut efter bombardemanget. Till råga på olyckan hade inventarierna plundrats av zigenare, som härigenom fingo en värdefull förstärkning i sin garderob.

Tillgången på livsmedel var dock bättre än jag vågat hoppas, och priserna hade åter sjunkit betydligt. För 3 kronen (= 1:50 svenskt) fick jag oxkött — en större och saftigare portion än i Wien numera — en fjärdedels liter vin, en stor brödskiva och välsmakande getost med lök. Det doftar visserligen fränt av den sistnämnda läckerheten, men enär en främling här i regeln kysser lökstinkande män oftare än kvinnor, är det inte så noga med den saken.

Verkningarna av belägringen gjorde sig ännu starkt påminda. Värst var det kring bangården och på landtungan mellan Donau och Save. Redan vid ankomsten till Belgrad får man en stark påminnelse om dödligheten vid anblicken av den halva järnvägsbro, som gapar över Save, och innan den nya hann byggas bredvid, anlades den ännu befintliga pontonbryggan, som till en längd av inemot 2 kilometer förbinder det ungerska Semlin med Belgrad. Flera etablissemang för tillverkning av tobak, socker, läder och textilvaror samt ett bryggeri blevo totalt förstörda, och andra ha endast delvis kunnat återupptaga arbetet. Kalmegdan (»det vackra torget») med sin härliga, vidsträckta utsikt över Saves krökar och det ungerska slättlandet är i det närmaste oskadat, och kvar stå statyetterna av serbiska skalder och bildstoden av Dositije Obradovitj, den nyserbiska litteraturens skapare, den kringströvande studeranden med slokhatt och vandringsstav i händerna.

Däremot utvisar en grushög platsen, där ett monument över »Svarte Georg» (Kara-Gjorgje), den serbiska resningens upphovsman 1804, uppfördes efter det andra Balkankriget, och med denna förstörelse är ingen skada skedd, ty ett konstverk var det sannerligen icke (skulptören var en dålig målare!). Men den fula katedralen blev alldeles skonad, under det att de belgiska och franska katedralerna — — — nej, låt oss inte tänka på detta! Och det gamla fästningstornet »Ne boj se» (»Var inte rädd!») har dock även nu gjort skäl för sitt namn. Tornet utsattes för ett häftigt kulregn och står nu lutande mot sitt fall, men har ändå icke alldeles förintats, lika litet som det serbiska folket.

För resten var det, som om en jordbävning nyckfullt gått fram över staden, och tyvärr förblevo många kåkar oskadda, under det att förnämligare hus blivit illa tilltygade. Rämnade murar, sönderskurna hus, väggar utan tak och tomma fönsterhålor stirrade spöklikt emot mig, och Beograd, den vita staden, gjorde nu föga skäl för sitt namn. Nu var här mörkt och grått — idel grått, och det förnämsta hotellet »Moskva» var obeboeligt. Den enda fullt användbara publika byggnaden var det stora finanspalatset, Fondova uprava, och här hade magyarerna inrättat lokaler för generalguvernementskansliet.

Även i Belgrad ha dock tyskarna visat sin förmåga att bygga upp på ruinerna av det förstörda, och jag betraktar det rent av som en lycka för landet och huvudstaden, att centralmakternas trupper provisoriskt fingo ta hand om det hårt prövade och vilseförda folket. Det var en svår tuktan, men den bör vara hälsosam. Det hygieniska tillståndet är redan avgjort bättre och den allra värsta nöden avhjälpt. På Belgrads gator arbetades flitigt — säkerligen flitigare än under Alexanders och Petars regering — och elektriska spårvagnar

fungerade i alla riktningar. Ordningen och snyggheten har kanske aldrig varit större i Belgrad än nu.

Mitt dystraste minne är universitetet. Denna för serbiska förhållanden storartade byggnad, som 1863 skänktes till staten av en rik köpman, ligger ej långt från fästningsparken, och enär den under belägringen användes som radiotelegrafisk station, blev den svårt utsatt för bombardemanget. Det var en tröstlös bild av förödelse. Till den tredje våningen kunde man alls icke komma, därför att stentrappan hade sönderskjutits. Många rum voro totalt demolerade. I den stora salen låg kung Petars porträtt i en grushög, och rektorskansliet var gräsligt att skåda. Själva byggnaden är oanvändbar för all framtid, och om eljest ett universitet åter kommer att grundas i Belgrad, blir det troligen icke ett rent serbiskt.

Lika ruskigt var det i biblioteket. I brådskan hade serberna kastat böcker huller om buller från hyllorna, men icke hunnit packa in allt i lårar. Statsarkivet lär ha förts till Mitrovitsa. En del av nationalbibliotekets volymer fördes visserligen till Nisj, men där höggs lagret av bulgarerna, så att 60,000 serbiska böcker för närvarande äro deponerade i Sofias nationalbibliotek. Dess direktör sade mig oförbehållsamt, att bulgarerna ämnade behålla allt »värdefullt», d. v. s. allt, som rör Balkanhalvön. Det provisoriska ordnandet av denna kaotiska massa hade i Sofia uppdragits åt en — musikälskande armenier, och det lovar ju gott! Denne armenier är för resten en språkbildad man och kan till och med svenska, därför att han i sitt första äktenskap hade varit gift med en svensk-finska. Mycket av det serbiska bibliotekets samlingar hade också inrymts i det forna finans- och inrikesministeriet i Belgrad, där professorer med löjtnants och kaptens rang nu voro som bäst sysselsatta med katalogiseringen.

Om ett trasigt eller vanvårdat bokband kan göra en bibliofil nedstämd, förstår läsaren möjligen mina känslor vid anblicken av Belgrads universitetsbibliotek. Projektiler hade slungat tjocka volymer på golvet bland glasbitar, murbruk och skärvor, och det yrde av tjockt lagrat damm på hyllorna. En vass sten hade haft en så våldsam fart, att den skurit sönder en diger kyrkoslavisk handskrift. I en skräpvrå låg ännu en granat kvar, ty projektilen hade av någon för mig okänd an-

Från Belgrad efter bombardemanget.

ledning icke behagat uppfylla sin skyldighet att explodera. Den medföljande officern bad mig dock, att jag ej skulle knuffa till den lömska pjäsen. Och det gjorde jag inte heller! Varningen var för mig lika överflödig som anslaget på ett menageri: »Es wird ersucht die Löwen nicht zu necken.»

I denna litterära förödelse ligger tyvärr ock en smula nemesis, ty det kan näppeligen förnekas, att den serbiska skolan och folkbildningen, som varit nationens skötebarn, ha blivit försummade under det sista årtiondet på grund av de militära kraven och skollärar-

nas politiserande. Den bulgariska folkskolan har redan överflyglat den serbiska, ehuru bulgarernas folkundervisning är yngre, och trots att det högre undervisningsväsendet i Belgrad hittills har varit överlägset det i Sofia.

Tack vare det utomordentliga tillmötesgående, som jag rönte av den k. k. civilguvernören av Serbien, d:r Ludwig von Thallóczy, en framstående kännare av Balkanhalvön, särskilt Albanien, samt av en gammal kroatisk bekant, d:r Kosta Hörmann, vilken som sektionschef i Sarajevo inlagt stora förtjänster om Bosniens kulturella höjande, fick jag en liten inblick i det nya undervisningsväsendet. »Vi ha ingenting att hemlighålla», var vederbörandes älskvärda svar på mina frågor, och det var mig tillåtet att gå vart som helst, vare sig jag önskade sällskap eller icke. Den 10 febr. 1916 öppnades den första »ockupationsskolan» i Belgrad, och redan samma dag anmälde sig 5,000 skolbarn.

Jag besökte två folkskolor och hann konstatera, att lokalerna voro så pass goda, som förhållandena nu medgiva, lärarna nitiska och barnen snyggt klädda och synbart läraktiga. Detta är för visso en liten kulturbragd av den österrikisk-ungerska militärmakten på så kort tid, ty huru skulle det eljest ha gått med dessa barnaskaror, vilkas fäder stupat, hungrat och frusit ihjäl eller skingrats i främmande land? Och slavisk förblir ju denna ungdom i alla fall, även om den nödgas utbyta serbiskans cyrilliska typer mot kroatiskans latinska.

Men systemet har naturligtvis ock sina mörka sidor. Undervisningen sker på kommando med en viss militärisk »drill», och läraren känner sig mindre som folkuppfostrare än som en k. k. ämbetsman, insnörd i uniform. Om Rousseau eller Tolstoj tittat in i en sådan skolsal, skulle han fått slag av förskräckelse! Nog

få barnen lära sig Habsburgs historia en smula, men hur går det med serbernas egen? Under mina besök sjöngo de — förmodligen till min ära! — Haydns sköna kejsarhymn (i serbisk översättning!) och den kroatiska folksången »Liepa nasja domovina» (Vårt sköna fosterland), men om den sköna serbiska fosterjorden fingo de ej sjunga. Den gamla serbiska folkskolan hade helt visst sina stora brister, men lärarna — och jag kände personligen många hedersmän bland dem — voro i regeln patriarkaliska barnavänner, och det må ej läggas serberna till last, om de främst på sitt program satte den där fosterlandskärleken, som så energiskt inplantas i tyska och franska skolor. Det heter ju, att det var den preussiske skolläraren, som vann slaget vid Königgrätz — naturligtvis en mycket diskutabel »sanning med modifikation»; men är det verkligen sant, så vågar jag ock påstå, att det icke var hajduken, utan den serbiske byläraren som gjorde landet fritt från turkarna. Folkskolan — det nya vapnet — är ock älsklingstemat för serbernas bästa novellister (Lazo Lazarevitj, Janko Veselinovitj och Sima Matavulj).

I de hårda omdömen, som jag nu fick höra om den serbiska skolans förfall, ligger tyvärr mycken sanning, men man får akta sig för att slå över till ytterlighet, och jag kan ej alldeles frigöra mig från misstanken, att detta förklenande är en länk i hela det systematiska arbete, som nu från österrikisk-ungersk sida sättes i gång för att misskreditera Serbien i Europas ögon och visa nödvändigheten av landets militära besättande. Då den österrikiske fältbiskopen Bjelik nyligen företog en inspektionsresa i Serbien, gav han i Wiens klerikala »Reichspost» en mycket nedslående skildring av det ytterst dåliga undervisningsväsendet, och denna svartmålning framkallade till och med en protest i »Berliner Tageblatt» av den tyske riksdagsmannen Wendel, som

med statistiskt material betydligt reducerade värdet av dessa uppgifter.*

Ännu betänkligare är det naturligtvis, om lärarekåren organiseras efter politiska principer, icke på grund av vetenskaplig eller pedagogisk duglighet, och detta är kanske den allvarsammaste faran för det arma Serbien — den var hotande nog redan före ockupationen.

Stojan Novakovitj.

Den serbiska vetenskapen har redan förlorat sina yppersta målsmän under världskriget. Bortryckt genom en plötslig död blev den unge litteraturhistorikern Jovan Skerlitj. Borta är ock för alltid f. d. ministerpresidenten och presidenten i serbiska vetenskapsakademien Stojan Novakovitj, nestorn bland de sydslaviska litteraturforskarna. Ännu på sin sena ålderdom författade

* Jag misstänker, att kritiken skulle bli lika ogynnsam, om t. ex. en Athos-munk utsåges att inspektera de österrikiska folkskolorna!

han på grundvalen av sina historiska forskningar en roman om brytningskampen mellan serber och turkar i slutet av medeltiden, och efter den serbiska erövringen av Makedonien tog han initiativet till ett stort, illustrerat arbete om slaviska minnesmärken i Makedonien.

Och andra lärda ha gått i frivillig landsflykt. I Schweiz dväljes bland flera tusen serbiska exulanter Ljuba Stojanovitj, framstående språkforskare och känd radikal politiker. Professor Bogdan Popovitj, en litteraturkritiker med europeisk bildning, har hamnat i London med sin lärde bror Pavle, min studievän från Ragusa. Jag uppsökte deras gemensamma bostad i Belgrad, nu upptagen av deras tredje bror, en husvill apotekare från Negotin. Biblioteket var orört, men skrivbordslådorna voro uppbrutna av ungerska kommissarier och hade tömts på sitt värdefulla innehåll av handskrifter, brev och autografer. Till och med mitt porträtt, som stått på Pavles skrivbord, hade tagits i beslag...

*

Det gamla serbiska kungaslottet, där det skändliga mordet på den siste Obrenovitj förövades, är längesedan jämnat med marken, men den nya konaken står ännu kvar — frage nur nicht wie! Från stången av det palats, där Petar Karagjorgjevitj »av Guds nåde» regerade utan att styra, svajar ej längre den serbiska trikoloren med 4 S (Samo sloga srbina spasava = endast endräkt frälsar serben), utan den svartgula fanan, och arbetarna, som stöka i salarna, knoga icke för Petar I, utan för en blivande ungersk ståthållare. Den serbiska kungatronen står nu i en skräpvrå, och själva kröningssalen har förvandlats till ett katolskt bönerum. Den katolska församlingen i Belgrad, som räknar högst 8,000 bekännare, hade förut

haft sin gudstjänstlokal i det österrikisk-ungerska legationskapellet, och även om detta var för trångt, kunde det väl tyckas, som om de militära myndigheterna borde ha valt en annan plats än det serbiska slottet, för att icke såra folkets ortodoxa känslor.

Huruvida denna kröningssal någonsin kommer att användas för sitt ursprungliga syfte, är väl mycket tvivelaktigt, och säkert är nog, att Petar aldrig mer skall sitta på den tronen. Genom ett mord besteg han den, och ett mord stötte honom oåterkalleligt därifrån. Genom att mottaga den av blodet ännu rykande kronan ur kungamördarnas händer gjorde han sig till moralisk medbrottsling — enligt en uppgift hade han även vetskap om de sammansvurnas planer — och sedan landet förts till branten av sin undergång, hade han ej nog kraft eller mod att dö eller gå i fångenskap. Och domen är nu hård över dödsdömd man. »Måtte solen aldrig skina på honom!» säga nu serbiska änkor.

Och hela dynastien är kanske dödsdömd, liksom den rivaliserande släkten Obrenovitj — Sverkerska och Erikska ätterna i nyslavisk dräkt. Petars äldste son Georg är en för hospitalet mogen vildhjärna, och hans yngre bror Alexander, som ärvde tronföljden, är ogift, föga stark till hälsan och anses ej vara vidare begåvad. Inte underligt, om prins Mirko av Montenegro begagnat sin vistelse i ett sanatorium vid Wien för att undersöka utsikterna för dynastien Petrovitj (Peterson)-Njegosj, ty nu mer än någonsin är ett dubbelt serbiskt kungarike totalt överflödigt. Men Petars svärfar, gamle Nikola, skall säkerligen ej heller få sitta kvar på den blygsamma tronen i Cetinje. Nikola var en smula narraktig i sin konungsliga självmedvetenhet och kanske en stor filur, men i grund och botten en hedersman av den gamla stammen, som passade förträffligt för sina ostyriga montenegriner, och nog hade han

efter ett långt, prövningsrikt liv förtjänat ett bättre slut än att äta sitt nådebröd i Lyon eller Bordeaux. Inte ens den kunglige mågen i Rom kunde upplåta ett gammalt palats åt gubben! Och för Nikolas poetiska talang har jag aktning. Jag kan ej neka mig nöjet att med en obetydlig »retouchering» återgiva en av hans dikter, därför att den har översatts på svenska av en rysk litteraturforskare, G. Krizjitskij, som för ett par år sedan skickade mig några handskrivna tolkningsprov.

Cetinje-klostrets klockringning.

När Cetinjes klockor ringa
mäktigt mellan berg och dal,
vi vårt hjärtas offer bringa,
lättande förtegna kval.

Och på knä vi ödmjukt falla:
»Styr oss med din allmakts hand!»
Himlen vi med bön åkalla:
»Skydde Gud vårt fosterland!»

Ringen, ringen, klockor kära!
Bringen mannens hjärta mod!
I förkunnen högt vår ära,
rikt begjuten med vårt blod.

Klockan högt i luften svävar,
och dess klang till fjällen når.
När dess kopparstämma bävar,
hoppfullt hjältens hjärta slår.

Bakom det serbiska slottet ligger den nya parlamentsbyggnaden, som ej hann bli färdig före kriget och för närvarande är alldeles överflödig. Den ligger vid en gata, som heter Kosovska och leder till — kyrkogården. Ja, Serbiens historia har gått över det

ryktbara Kosovofältet till en gravplats för storserbiska drömmerier. I kapellet på kyrkogården stå i en vrå två enkla träkors. De bära inskrifterna: Aleksandar och Draga...

Jag fortsätter min vandring till Toptjiders vackra, men nu totalt ödsliga kronopark och rastar ett ögonblick under den väldiga platan, i vars skugga den gamle despoten Milosj Obrenovitj satt och »skipade rätt» mellan turkar och serber. Härifrån är vägen ej lång till klostret Rakovitsa, vars abbot med stolthet visade mig det diplom, varigenom Peter den store förlänade Rakovitsa rättighet att insamla allmosor i Ryssland. I detta kloster ligga flera medlemmar av ätten Obrenovitj begravna. Här vilar ock stoftet av en serbisk statsman Milivoj Blaznavats, som på ett ödesdigert sätt ingrep i sitt lands historia. Ministerpresident och guvernör för den omyndige furst Milan, uppgjorde han 1873 en lömsk plan att röja fursten ur vägen och tillvälla sig spiran. För detta syfte bjöd han Milan till sig och hade i beredskap ett förgiftat kaffe. Då den försåtliga brickan bars in, råkade kaffebordet slås omkull, en hund slickade upp skvättarna och dog under svåra plågor. Milan låtsades om ingenting, men dagen därpå var det hans tur att bjuda på kaffe med orientalisk grädde, och värden sade åt sin gäst: »Antingen tömmer ni denna kopp eller ock blir ni anklagad och dömd för högförräderi.» Blaznavats tömde utan tvekan koppen, och dagen därpå förkunnade Rakovitsas klosterklockor, att han saligt avsomnat i Herranom. Milan deltog själv bland de sörjande i begravningsprocessionen.

Det är tunga, vemodiga minnen, som tränga sig på mig, när jag vandrar bland de serbiska ruinerna vid Saves stränder. Norrut, på andra sidan den breda floden, utbreder sig det ungerska slättlandet, och längst i fjärran skymta de ljusblåa konturerna av Frusjka

Gora i Syrmien (Srem), prisat i den sydslaviska folkpoesien:

»Syrmien är vackert att betrakta,
och det ljuvligt är att där få vistas:
Fagra Frusjka, sköna vingårdsörter,
feta fält och späda plommonbuskar.»

Denna anblick återför i mitt minne ett besök i Krusjedols kloster för några år sedan, och även med det är ett serbiskt furstenamn från den nyare tiden förknippat. Bland klippor, murar och helgonbilder står i den skumma, trånga klosterkyrkan en marmorkista med den enkla inskriften: Kralj (kung) Milan. Den i livet biltoge kungen fick med den habsburgske monarkens nådiga tillstånd sin första lugna vilostad i Ungerns jord. Unnade han ej sina undersåtar i Serbien att bestämma över sin gravplats? Ansåg han sig ej värdig eller för god att bliva begraven i Belgrads katedral vid sidan av furstarna av huset Karagjorgjevitj? Ville han ännu i döden visa sitt folk, att ett fredligt närmande till den mäktiga kejsarstaten vore en politisk nödvändighet för det lilla Serbien? Eller var det månne en förhoppning om att det serbiska kungariket en gång skulle med sig införliva de nejder, där det serbiska tungomålet talas utanför dess politiska gränser?

Tystnaden i Krusjedols klosterkyrka ger intet svar på dessa frågor. Men det var en vacker tanke av kung Milan att lämna den kalla, bleka ståten i Belgrads triviala domkyrka och söka en fristad i denna idylliska vrå, där vällukten från blommande ängar och bokar är ljuvare än doften från de ortodoxa rökelsekärlen. Och här förvaras historiska helgonskrin, kära för serberna: medlemmar av ätten Brankovitj, tsar Lazar, tsar Urosj samt många serbiska patriarker, däribland Arsen Tsernojevitj, som i slutet av 1600-talet utvandrade från Ipek i

Gamla Serbien över Donau och därigenom lade den första grunden till Österrikes s. k. militärgräns mot Turkiet. Och mitt emot kung Milans sarkofag står monumentet över hans stammoder Ljubitsa Vukomanovitj, furst Milosj' gemål, som efter makens landsförvisning måste fly till Ungern, där hon dog i armod.

Milans marmorkista står orubbad kvar, medan träkorset över hans olycklige son Alexander slängts undan i en skräpvrå. Sonens begravning skedde i tysthet en sommarmorgon som en föraktad självspillings och ledsagades av pöbelns förbannelser; när Milans lik fördes till Krusjedol den kalla februaridagen 1901, stodo tusentals bönder barhuvade hela vägen från Karlovtsi till Frusjka Gora. Efter döden fick den arme Milan dock en viss upprättelse. Hade han felat mycket i livet, hade han ock lidit och förödmjukats mycket, och när man obarmhärtigt bryter staven över hans sedeslösa karaktär, glömmer man dock hans trots all hänsynslöshet statskloka intelligens, som kunde misstaga sig om medlen, men ytterst avsåg sitt lands väl, särskilt i ett gott förhållande till den mäktige grannen i norr.

När jag lämnade Krusjedol, såg jag bäst, vilken naturskön poesi låg i Milans sista tanke. Mörka stodo Frusjka Goras branta skogssluttningar med de små byarnas gråa fläckar, men utåt de slavoniska slätterna i väster och de magyariska i norr glimmade vårgrönskan och fruktträdens vita blommor i solskenet hitanför Donaus breda slinga, och långt i söder syntes den ruinkrönta toppen av Avalaberget bortom Rakovitsas kloster.

I »Krig och fred» låter Tolstoj den unge Rostov vid erinringen av Donau vid Enns utbrista: »Vad himlen var ren, blå och djup! Hur solen strålade bländande klart! Hur det glittrade där borta på Donaus lätt krusade vatten! Och längst i fjärran de blånande ber-

gen i obestämda konturer, klostret, skogarna, halvt dolda bakom en genomskinlig töckenslöja. Där var frid, där var lycka... Ack, om jag finge leva där borta, skulle jag ej önska något mer. Jag känner inom mig så många förutsättningar till lycka, just i denna fridfulla natur...»

Något liknande har även jag mången gång känt allt sedan jag år 1890 första gången överskred Save, och de serbiska klostrens gästfrihet är mig kär allt från Krusjedol till Chilandar på Athos. Men nu — nu stå klostren stängda för främlingar, och vad som än må finnas i de serbiska dalarna, icke är det frid eller lycka.

*

Det öde, som nu har drabbat Serbien, är i sanning fruktansvärt. Oförskyllt var det visserligen icke, ty regering och parlament voro förblindade av ett slags storhetsvansinne, men det jämförelsevis oskyldiga folket får nu bära följderna. Under det att de högsta ämbetsmännen rymde fältet med statskassan (enligt en uppgift 120 millioner francs i guld) och enskilda fonder, svalt det arma folket ihjäl. Ammunition och vapen, varmed människoliv förödas, kommo från Frankrike och England över Salonichi, men det dagliga brödet, varmed människolivet bevaras, saknades totalt. Mot Pasjitj slungas nu många förbannelser, och av denna tillfälliga stämning begagnar sig den ungerska regeringen med vanlig skicklighet. Man utpekade för mig i Belgrad många hus, som denne sluge partichef rådde om, och dock hade det funnits en period i hans skiftesrika liv, då han varit så utarmad, att han av en professor i Wien fick till skänks ett par gamla byxor (givaren har själv nyligen talat om det för mig).

Den serbiska härens a n a b a s i s till Adriatiska havet är en av världskrigets sorgligaste hjältedikter.

Det var ett enda långsamt lidande till döds, som drabbade även kvinnor, gubbar och små barn. Jag vill ej trötta med dessa hemska skildringar, men kan ej låta bli att anföra några uttalanden av en tysk författare i »Österreichische Rundschau», därför att denne i alla andra, för mig kontrollerbara uppgifter synes hava kommit den historiska sanningen så nära som möjligt. Han skriver bland annat:

»Vi, som stå mitt i denna tragedi och leva med på skådeplatsen, kunna ej finna de riktiga orden för att skildra ett högt begåvat och i grund och botten duktigt folks öde. Först senare tiders historieskrivare skola få det rätta avståndet för att kunna inpassa och uppmäta allt i den rätta synvinkeln. Som fiender kommo vi till detta land, men för detta elände viker all fiendskap tyst undan, och det återstår blott medlidandet och önskan att hjälpa. Jag har ofta sett elände i detta krig, elände i mångfaldig gestalt, men aldrig något eländigare än dessa serbiska fångar. Med insjunkna ögon och de smutsiga kläderna i trasor kommo de släpande, brutna till kropp och själ. De hade blott en känsla — hungerns. Sträckte sig en hjälpsam hand ut för att ge den närmast stående en munsbit, kastade sig de andra över honom och vältrade sig som djur på gatan, så att manskapet med käpprapp måste skilja dem åt. Och dock var det soldater, som kämpat tapprare än de flesta. Dubbelt gripande var därför deras olycka. Fruktansvärt hava de lidit, isynnerhet när de trängdes in i de montenegrinska och albanska bergstrakterna, där förplägningen blev allt bristfälligare. Kött saknades icke, men bröd och salt. Följderna därav voro diarré, tarmsjukdomar och skörbjugg. De dogo som flugor, ty deras kropp kunde ej fördraga den minsta opasslighet, och en lindrig tarmkatarr var nog att framkalla dödlig utgång. Lidandets väg kännetecknades genom lik av

Tysk militäridyll i en serbisk by.

ihjälfrusna och ihjälhungrade män, kvinnor och barn. Blott några få kommo fram till Montenegro, där hungern redan lurade på alla kanter, och nu skulle montenegrinerna dela sitt sista brödstycke med dem! De fördes vidare till Skadar (Skutari), varifrån de över Antivari och Durazzo ville utskeppa sig till Italien, men när de väl kommit ombord på italienska ångare, vägrade kaptenerna att ta dem med. Förtvivlade måste de återvända till Skadar och vänta, tills 'schwaben' (tysken) kom och gjorde slut på den värsta nöden.»

Eller läs en utförlig skildring i »Vossische Zeitung» juldagen 1915! Korrespondenten prisar gästvänligheten hos serberna, som »äro helt annorlunda än vi hade föreställt oss». Han frapperades av deras utseende, som var präglat av skygg melankoli. »Vi mötte också hopar av flyktingar, som inte gömde sig ängsligt om dagen. Det var gubbar och unga kvinnor med kläder i trasor och smutsiga upp till bröstet, halvnakna och blåfrusna.» På sina ställen avbröts vägens enformighet blott av

redan stelnade lik, och marken var fläckad med blod av såriga fötter. — Av 40,000 unga serber, som ännu icke uppnått den lagstadgade beväringsåldern, men ryck-tes med vid den allmänna reträtten, kommo endast 10,000 till Korfu. Resten omkom på Albaniens snö-fjäll.

Det väckte stort uppseende, när samtliga Wiener-tidningar på samma dag (den 12 april 1916), som efter given signal publicerade upprörande skildringar av en österrikisk-ungersk major Ottokar Caska om sjuk- och fångvårdsförhållandena hos serberna. Att tillståndet i Makedonien och Albanien måste vara förfärligt efter serbernas utrymmande av dessa länder, det visste man förut, men betänkligare är beskrivningen på tillståndet i Nisj. Serbernas krigsfångar behandlades som fängs-lade förbrytare och fingo utföra det simplaste grov-arbete; näringen och skötseln över huvud voro ytterst dåliga, smittosamma sjukdomar rasade o. s. v. Under transporten blevo fångar pådrivna med kolvslag och käpprapp, tills de störtade.

Jag har alls ingen anledning att bestrida riktig-heten i dessa uppgifter, men jag tror, att samma fram-ställning i större eller mindre grad kan tillämpas på många krigförande länder, vilkas kultur anses ojämför-ligt högre än den stackars serbiska. Författaren skulle åtminstone kunnat göra det något förmildrande med-givandet, att serberna själva sannerligen inte hade det bättre. Om man själv svälter, är det inte lätt att mätta en annan. Min ovannämnde sagesman i »Österreich-ische Rundschau» betonar med rätta, att Serbien i hygi-eniskt avseende var totalt oförberett att bekämpa den nya landsplågan, och serberna hade själva under kriget förlorat 120 läkare genom kolera och fläcktyfus. Okun-nigheten hos befolkningen i avlägsnare trakter var ock en farlig fiende. Så t. ex. förekom det i serbiska byar,

att befolkningen förrättade sina vanliga »döds»- eller »minnesmåltider» för personer, som avlidit i kolera, med kyssande m. m., och man kan tänka sig följderna!

En schweizisk kvinna, fru K. Sturzengger, som tjänade i Röda korset på Balkanhalvön, har i ett arbete (»Serbien im europäischen Kriege», Zürich 1915) samlat sina iakttagelser, och de utmynna i följande totalomdöme: »Maken till elände har jag icke skådat, men över allt detta glänste ett medlidande, som växte i samma mån som olyckan. Jag fann ingenstädes, att de serbiska fångarna blevo sämre behandlade än andra.» Och mot major Caska inlade en bömisk läkare i tidningen »L'indépendance tchèquoslave» den 22 maj 1916 en bestämd protest, i det han framhöll, att det redan utarmade Serbien omöjligt var i stånd att på lämpligt sätt underhålla 70,000 krigsfångar, och att serberna själva redan voro så fysiskt medtagna, att de saknade all motståndskraft mot smittosamma sjukdomar. Ja, han beskyllde rent av den österrikisk-ungerska härledningen för att genom vårdslöshet ha spridit farsoterna i de ockuperade landsändarna.

Jag dömer alls icke i mål, som äro mig främmande, och jag tror, att båda parterna kunna ha gått till ensidiga överdrifter eller av enstaka fall låtit förleda sig till allmängiltiga slutsatser. Men det bör vara oss en förnyad maning att icke vara för snabba i omdömena, och detta synes mig vara alldeles särskilt av behovet påkallat, då vi i Sverige vilja bedöma förhållandena på Balkanhalvön. Här föreligger ett färskt fall, så flagrant, att det icke får lämnas onäpst.

En bekant, för resten gladlynt och oförarglig reseskildrare, vilken jag personligen värderar, företog i våras en blixtresa till Serbien »efter en älskvärd inbjudning från österrikisk-ungerska regeringen» (det låter lika fint och trevligt, som om det hade gällt en festfrukost!).

Det publicistiska resultatet därav blev några flyktiga tidningskorrespondenter, som i en liten volym sammanställdes under den något anspråksfulla titeln »Från Donau till Save». En av dessa korrespondenser har rubriken »I det erövrade Belgrad».

Och vad får man nu veta om Belgrad och Serbien av denne resenär från »landet bakom molnen»? Jo, »Belgrad är huvudsakligen känt som en härd för lönnmördarpolitik, för ständiga intriger i skumrasket, vilka, då tiden var mogen, slogo ut i fasansfulla illdåd... Och Belgrad själv — vad är det för en fyrbåk? Vilket ljus sprides härifrån ut i den villande världen? Sannerligen, ett tjugu år gammalt nybyggaresamhälle väster om Rocky Mountains har vanligen lagt sig till med åtskilligt mycket mera av våra heligaste arvedelar än Peter Karageorgievitjs residens» o. s. v.

Härpå en öppen fråga: Vad vet författaren om sydslavisk litteratur och historia i äldre och nyare tid över huvud? Platt ingenting! Men okunnigheten skall tiga. Och nog kunde man väl ändå tycka, att ett av lidande gräsligt hemsökt folk kunde förtjäna en smula medlidande eller åtminstone att förskonas från begabberi. — I några politiska slutreflexioner, som saklöst kunnat undvaras, talar förf. om »humanitetens lättköpta lazarol». Om denna kvacksalva — ty i denna ironiska mening är väl lazarolen här att taga — hade funnits för hundra år sedan, är jag dock säker på att Lessing eller Herder ej skulle begagnat denna läketerm i samband med begreppet humanitet. »Belgrads förstörelse betyder inte stort för mänskligheten!» — se där det huvudsakliga intrycket från Serbien av denne svenske författare, som i samma veva på sitt vanliga nonchalanta sätt nådigt medger, att »en mängd behjärtansvärda och upphöjda saker kunna d e k l a m e r a s om det med k r i g e t s i d é oundgängliga uppoffrandet av liv och egendom»...

När den slutliga domen fälles över detta tappra, men vilseförda serbiska folk, skall det dock befinnas, att det är bättre än sitt rykte. Fråga de bästa opartiska kännarna av Serbien, ungraren Thallóczy eller bömaren Constantin Jireček, och de skola intyga, att serberna äro ett folk med stora framtidsmöjligheter, intelligent, talangfullt och arbetsamt. Bulgarien har nu ryckt upp som ett Preussen bland sydslaverna, men det var ingalunda Preussen enbart, som skapade den tyska kulturen, och sammalunda är den sydslaviska kulturen otänkbar utan Serbien. Ty den serbiska idén (s r p s k a m i s a o) kan icke dödas; den skall leva, så länge ett »Slaventum» finnes, och på ruinerna av det förlorade Serbien skall byggas upp ett nytt, varaktigare.

Vilka äro nu Serbiens framtidsutsikter? Denna svårlösta fråga kan endast behandlas i samband med hela den sydslaviska rörelsen, som förtjänar ett särskilt kapitel, och jag slutar detta med att citera den schweiziske författaren Spittelers vackra ord:

»För oss äro serberna icke en hord, utan ett folk, livsberättigat och aktningsvärt som något annat. De ha ett ärofullt, heroiskt förflutet. Deras folkpoesi är i skönhet jämbördig med varje annan, deras hjältediktning till och med överlägsen.* Ty så härliga epos som de serbiska har sedan Homers dagar intet annat folk skapat. Våra schweiziska läkare och sjukvårdare, som återkommit från Balkankriget, ha berättat om serberna i sympatiska och brinnande ordalag. Det är av sådana vittnesbörd vi skola bilda oss vår mening, icke ur den av lidelse förblindade krigspressen.»

* Jag är av motsatt åsikt. Just den sydslaviska folklyriken är i mitt tycke något av det allra bästa, som den europeiska folkpoesien har frambragt. I fråga om nationalepik synas mig germanerna avgjort överlägsna. I ett arbete om sydslavisk kultur i äldre och nyare tid, som under höstens lopp utkommer på detta förlag, får jag tillfälle att även beröra detta ämne.

Den sydslaviska rörelsen.

Enär den sydslaviska rörelsen genom den efter mordet i Sarajevo tillspetsade konflikten mellan Österrike-Ungern och Serbien gav det indirekta upphovet eller åtminstone förevändningen till det stora världskriget, torde en överblick av den sydslaviska världen inledningsvis icke vara överflödig.

Sydslaver kallas som bekant den gren av den slaviska folkstammen, som från sitt europeiska urhem norr om Karpaterna trängde söderut över det ungersk-pannoniska slättlandet till Save och Donau från och med det fjärde århundradet efter Kristi födelse. Frånsett bulgarerna, vilka bilda ett sydslaviskt helt för sig, äro serbokroaterna grundstommen i denna värld, vartill kommer det med dem närbesläktade sloveniska folket i Österrikes södra alpländer.

Men något politiskt samband eller historiskt samgående har icke funnits hos dessa folk. Slovenerna kommo redan i det nionde århundradet under Bayern, och det kroatiska konungariket, vilket i kyrkligt avseende slöt sig till det romerska påvedömet (med latinsk skrift) och i sig upptog Slavonien jämte Dalmatien, ingick 1102 en personalunion med Ungern, varpå det 1526 fullständigt införlivades med Habsburg. Serberna åter, vilka i kyrkligt hänseende lydde under den grekiske patriarken i Konstantinopel, kvarstodo länge under det turkiska oket, och först år 1804 begynte den nationella

resning, som långsamt, men säkert ledde till fullständigt oberoende och genom konungarikets proklamerande (1882) fick statsrättsligt erkännande av Europa.

Serbokroaternas och slovenernas folkmängd torde uppgå till 12 millioner, d. v. s. sådan var den officiella serbiska statistiken omedelbart före världskriget. Till dess utbrott var en del därav fördelad på konungarikena Serbien och Montenegro, den andra och större delen lydde dels under Österrike, dels under Ungern, vartill kommer ungefär 40,000 sydslaver under italiensk spira. I de självständiga rikena anslogs folkmängden efter det andra Balkankriget till 5 millioner, i Österrike till 2 millioner (inberäknat slovenerna i Krain, Kärnthen, södra Stejermark och Istrien), i Ungern till 3 millioner och i Bosnien-Herzegovina till 2 millioner. Antalet sydslaviska emigranter i Amerika anslås till halvannan million.

Ehuru serber och kroater äro endast olika benämningar på ett och samma folk, talande ett gemensamt språk, vars dialektgränser ingalunda sammanfalla med de politiska gränslinjerna, hava de historiska och religiösa förhållandena i långliga tider skilt de båda folkgrenarna åt, och det var först i förra hälften av 1800-talet som ett andligt närmande ägde rum. Den serbiske fursten gynnade den s. k. illyriska rörelsen i Kroatien; den sydslaviska akademiens förste sekreterare i Agram var serben Djuro Danitsjitj, och den förste presidenten i den serbiska vetenskapsakademien var den från Kroatien bördige Josif Pantsjitj. Men kroaternas ömtåliga ställning till Ungern och serbernas dragning åt Ryssland vidgade alltmer den politiska klyftan mellan de båda brödrafolken, och först i början av 1900-talet begynte ett nytt närmande mellan serber och kroater, särskilt bland den akademiska ungdomen, som föranstal-

tade politiska möten i Fiume (på slaviska Rijeka, flod) och Zara (Zadar).

Huru mycket det gemensamma språket än må förena, kunna dock historiska, klimatiska och geografiska förhållanden inverka ganska söndrande, och detta visar sig bäst i de kulturella skiljaktigheterna mellan Serbien och Kroatien. Se blott på de båda huvudstädernas yttre! Belgrad har trots kungaresidenset och den växande inflyttningen förblivit en stor småstad med få monumentala sevärdheter, och ännu för ett par år sedan kunde man på dess förnämsta gator bevittna bukoliska scener, som höra hemma i en avlägsen serbisk bondby. Agram åter — den vackraste staden i den ungerska kronans länder näst Budapest med sitt vackra läge på de Zagoriska bergens sista utlöpare vid Saves breda floddal — verkar vida mer som en huvudstad. Den övre delen av staden har bibehållit mycket av sin förnäma historiska karaktär, under det att den lägre alltmer moderniserats och förbättrats. Universitetet, sydslaviska akademiens palats (Strossmayers skapelse), teatern, centralbangården, det nya universitetsbiblioteket och andra monumentala byggnader kunde hedra vilken europeisk storstad som helst.

Men ännu större är den inre skillnaden. Det kroatiska samhället har vuxit upp på samma feodala grund som det ungerska, och såväl hos den bildade kroaten som hos magyaren finns en viss aristokratisk »vräkighet», sorglöshet och njutningslystnad. Serbien däremot är ett av kulturen ännu föga besmittat bondsamhälle, vars lättrörliga slaviska temperament och demokratiska läggning förenas med sparsamma, enkla levnadsvanor. Denna olikhet yttrar sig icke minst i det sätt, varpå främlingen bemötes i dessa länder.

Gästfriheten (»bröd och salt») anses ju vara en speciellt slavisk dygd, men den framträder naturligtvis

i olika former och grader hos olika folk. Njuggast är den hos de hushållsaktiga och mot främlingen mer likgiltiga bulgarerna. Blir jag i Sofia inviterad till ett hem, vankas vanligtvis den »turkiska» förplägnaden (svart kaffe och sötsaker), eller ock är det en enkel tesupé, men alltid mycket måttfullt i fråga om mat och dryck. Serberna äro vida mer tillgängliga och förbindliga, hjärtliga och gästfria, men även hos dem överskrides sällan måttlighetens och nykterhetens gräns. Kroaterna däremot utöva en materiell gästfrihet, som förenar den ryska hjärtligheten med den polska frikostigheten. Och i deras umgängesliv med siratliga former och dignande bord (jag tänker naturligtvis på tillståndet före kriget) finner jag just det där ungerska draget. Det är i längden ansträngande nog att kyssa alla damer i en salong på handen eller att vända sin kind till lika många kyssar åt gamla och nya manliga bekanta, och det är stundom ännu mer påkostande att i mer eller mindre korrekta kroatiska ordalag besvara alla skåltal, som den fungerande ceremonimästaren vid bordet, r e x b i b e n d i, behagar föreslå för en gäst. Om jag reser på den serbiska landsbygden, kan jag i bästa fall träffa på en sådan där angenäm gästgivare som vår hederlige skollärare i Jagodina. Men kom till grevinnorna Jelatsjitj' (sondöttrar till den store härföraren av 1848) herrgård nära Agram eller till författaren Babitj-Gjalskis präktiga hem på landet och man är som förflyttad till ett franskt château med gammal kultur och tradition.

Vid mitt senaste besök i Agram hösten 1915 fann jag naturligtvis ett helt annat Kroatien, ty det ligger inom det vidsträcktare krigsgebitet, och här spårades mycket kraftigt motåtgärderna mot den serbiska propagandan. All privat telegrafering till Agram var förbjuden, dyrtiden gjorde sig mycket kännbar, och den

politiska stämningen erinrade starkt om det tryckta läget i Prag. Även här voro alla »sokol»-föreningar upplösta, och det var i regeln omöjligt för stadsborna att företaga resor. Synnerligt skärpt blev militärdiktaturen vid de tillfällen, då serbiska trupper hade överskridit Save och av Syrmiens serbiska befolkning naturligtvis hälsades med öppna eller förstulna sympatier. De muntliga skildringar, som jag där fick höra, vill jag lämna i deras värde, ty de kunna vara ensidigt färglagda, och i Agram visste man för resten föga om tillståndet i Sarajevo, Mostar och Belgrad, eftersom all privat samfärdsel var avbruten. Men att det i de sydslaviska nejderna, från Semlin till Cattaro, rått och ännu råder ett slags belägringstillstånd, som för myriader människor varit ett skräckregemente — därom är intet tvivel, och i vissa fall kan detta bestyrkas. Först efter den italienska krigsförklaringen blev trycket mindre svårt vid det slaviska kustlandet, och många framstående män i adriatiska kuststäder försattes då på fri fot.

I en av dessa martyrer återfann jag i Agram en gammal bekant, vilkens tragikomiska passionshistoria i någon mån är typisk för det nuvarande sydslaviska rättstillståndet. Det var skalden Ivo Vojnovitj, bördig från Ragusa och senast anställd som regissör vid den kroatiska nationalteatern. Utan att ha spelat någon politisk roll (såsom förhållandet är med hans mångfrestande bror, diplomaten d:r Lujo Vojnovitj, som nu hamnat i Italien), har den temperamentfulle Ivo i sina historiska dramer, särskilt i det på den folkepiska traditionen byggda »Jugovitjernas moders död»*, dock aldrig gjort hemlighet av sina serbiska sympatier och var politiskt misstänkt, alltsedan han fungerat som Bezirkshauptmann på en ö utanför Spalato. Vid krigs-

* Denna härliga folkdikt om Kosovo finns på svenska i min bok »Kors och halvmåne».

utbrottet häktades han jämte oräkneliga andra och användes som gisslan, d. v. s. han måste under strängaste bevakning företaga tvångsresor på vissa järnvägssträckor i sydslaviska nejder. Vid broar, tunnlar och andra farliga ställen upplyste tryckta plakat befolkningen

Ivo Vojnovitj.

om att conte Vojnovitj medföljde tåget och att han genast bleve nedskjuten, om något attentat förövades mot järnvägen. Det måtte kännas ganska nervspännande att företaga slika gratisresor. Genom vänners bemedling blev han internerad i ett sjukhus för ögonlidande, och där slipper han åtminstone svara för broar och tunnlar. Och känner sig även säker för »björnar»...

De kroatiska bönderna lära ha slagits tappert för »kejsaren» (icke för konungen av Ungern!), och troligen vansläktas de icke från Pappenheims »krabater». Men den yngre generationen av de bildade klasserna, särskilt den akademiska ungdomen, torde till övervägande del vara serbofil och önskar nog i tysthet ententen all möjlig framgång. Det äldre släktledet har i allmänhet hållit med tyskarna för att hos dem söka en motvikt mot det magyariska »förtrycket». Betecknande för magyarernas sluga statskonst är deras sätt att underblåsa antagonismen mellan serberna och kroaterna. Under det att de med liv och lust bekämpa kungariket Serbien, gynna de i Kroatien just det serbofila partiet, t. ex. vid besättandet av ämbetsposter, och hava därigenom ökat den sydslaviska splittringen. Men även här har världskriget haft en oberäknad följd: vare sig centralmakterna segra eller icke, har det osynliga bandet mellan serber och kroater knutits fastare än någonsin förut, och den »storkroatiska» drömmen om ett trefaldigt kungarike Kroatien, Slavonien och Dalmatien som en slavisk länk i en ny habsburgsk trialism, dualismens tilltänkta efterträdare, har — tills vidare åtminstone — undanträngts av den »storserbiska imperialismen» in spe. Jag känner mer än en kroat, som för några år sedan var en äktnationell patriot, och som i medvetande av den kroatiska kulturens egna anor och förmånen av att tillhöra en stormakt alls icke var villig att för serbernas skull uppoffra sin nationella individualitet under den ungerska kronans etikett, men som numer erkänner sig vara god »serb» i det fåfängliga hoppet att därigenom ernå full politisk självständighet. Och den sydslaviska litteraturforskningen har på senaste tiden alltmer gått i riktningen att utjämna de formella skiljaktigheterna mellan »serbiskt» och »kroatiskt». Under

Balkankriget var det förbjudet för kroatiska läkare att deltaga i den serbiska sjukvården.

När vi från Agram resa västerut uppför Save, upptäcka vi i de sloveniska nejderna en natur, som nordbon förstår bättre än det mjuka slättlandskapet i Kroatien och Slavonien: allvarsamma berg, mörka furuskogar och grönklara källsprång. Här möter ock den slaviska gästfriheten — kanske icke så bullrande och ordrik, men i stället så mycket varmare än söder om Save. Slovenerna äro mig sympatiska icke blott för den storslagna alpnaturen och de innerliga folkmelodierna, utan ock därför att dessa i sina dalar undanskymda människor med sin slaviska vekhet fått något av den tyska alpbefolkningens »gemyt» och den germanska trofastheten. Och för svenskar bör det sloveniska namnet ha en god klang, ty ur dessa bondstugor framgick den präst- och krigarsläkt, som gav oss Carl Snoilsky (Znojlšek), och här upptogs den luterska reformationen i nationell anda, tills den katolska »motreformationen» kvävde alla frihetsyttringar.

Tungt ha världskrigets åskmoln vilat även över slovenernas land. De ha icke blott haft en alltför intim känning av det italienska och det serbiska kriget, utan ock fått pröva tyngden av den tyska militärdiktaturen. Redan 1911 hade en grupp sloveniska studenter i Ljubljana (Laibach) bildat en förening i nationellt syfte med tidskriften »Preporod» (Pånyttfödelse), men när den talangfulle novellisten Ivan Cankar i ett föredrag utvecklat slovenernas politiska ideal, blev han fängslad, och tidskriften undertrycktes. Då den akademiska ungdomen i april 1914 gjorde strejk för att agitera för ett eget sloveniskt universitet, företogos många häktningar, och den nya tidskriften »Glas juga» (Söderns röst) rönte samma öde som sin föregångare.

Efter krigsutbrottet 1914, då serbvänliga demonstrationer befarades, anställdes en grundlig razzia, och många, som ej kunde överbevisas om politiska brott, stuckos in i lederna och skickades till Galizien. Åtskilliga hade dock redan hunnit rymma till serberna. Den forne borgmästaren i Laibach, Ivan Hribar, en känd ryssvän, häktades, liksom ock den framstående litteraturforskaren Fran Ilesjitj, docent vid Agrams universitet och misstänkt serbofil. Båda sluppo visserligen ut ur häktet, men ingendera får lämna staden. Till råga på olyckan passade de klerikala — den sloveniska nationalismens gamla fiende — på att rikta ett dråpslag mot den sloveniska litteraturen och den vetenskapliga forskningen genom att bringa det därhän, att slovenernas akademiska samfund, Matica slovenska, tills vidare blivit upplöst. Och därmed är deras högre bildningsarbete för närvarande hämmat. Det katolska elementet bland slovenerna inom det andliga ståndet har i allmänhet varit tysksinnat och därför sluppit lindrigt undan, men på sista tiden ha till och med de katolska slovenerna i Krain blivit misstänkta. På försommaren häktades deputeraden Susjtersjitj, och flera präster från Stejermark, däribland Grafenauer, ha av krigsdomstolen i Laibach anklagats för högförräderi.

*

För att klarare förstå den sydslaviska rörelsen måste vi gå ett par årtionden tillbaka, då den »storserbiska» idén vaknade till liv på Balkanhalvön, särskilt genom tilldragelserna i Bosnien och Makedonien. Strängt taget, hade denna idé om ett pånyttfött Serbien fortlevt i ett halvt årtusende, allt sedan den gamla friheten gick förlorad genom slaget på Kosovo (trast-)fältet 1389, och när Österrike-Ungern genom Berliner-

kongressen 1878 fick fullmakt att ockupera Bosnien-Herzegovina, ansågo serberna sig förfördelade och började i stället rikta sina blickar på det försummade Makedonien. Det serbiska kriget med Bulgarien och dynastien Obrenovitj' måttfulla politik gentemot Österrike-Ungern dämpade visserligen den serbiska nationalismen något, men den aldrig slocknade glöden flammade upp i hög låga efter mordet på kung Alexander och den ryssvänliga ministären Pasjitj' bildande. Nu blev agitationen aggressiv, och det grundades en revolutionär förening, Narodna Odbrana (det nationella värnet), som hade till syfte att väcka och höja den nationella känslan i alla serbiska språkområden och att förena dem med moderlandet till ett politiskt helt.

Denna förening grundades 1908 med anledning av den bosniska annekteringskrisen och hade ursprungligen samma ändamål som den polska legionen, d. v. s. att militäriskt förbereda landet för en nationell resning i serbiska områden utanför konungarikets gränser, särskilt i Bosnien-Herzegovina. Det bildades flerstädes kommittéer i detta syfte, och privata personer understödde det nationella företaget med penningbidrag. Men i och med att den svåra krigskrisen övervanns, avstannade Odbranans militära verksamhet, och föreningen lade nu mer an på ett nationellt agitationsarbete med fredliga medel. Den uppträdde offentligt utan att i början på minsta vis röna obehag från myndigheternas sida; men när den hade vunnit i omfång, började man i Wien och Budapest betrakta den med misstänksamma blickar.

I samband med denna rörelse stå andra yttringar av det nationella medvetandets uppvaknande, särskilt i fråga om folkbildningsarbetet. Genom Bosniens och Herzegovinas fullständiga inkorporering med Österrike-Ungern avspärrades dessa länder naturligtvis från Ser-

bien, och i folkundervisningen sökte myndigheterna så mycket som möjligt genom kroatiska språket (med latinska typer) utrota ortodoxien och det cyrilliska skriftspråket. Jesuiterna fingo 1882 anlägga ett seminarium i Travnik, vilket fick ett årligt statsunderstöd av 80,000 kronen, varemot den serbiska undervisningsanstalten i Sarajevo stängdes, och åt den serbiska kyrkan anslogs endast 38,000 kr. Även tyska skolor blevo inrättade i Bosnien. År 1894 begärde den serbiska befolkningen att på egen bekostnad få organisera skolväsendet efter sina egna önskningar, men detta vägrades, och först 1902 fingo serberna tillstånd att bilda folkbildningsförbundet Prosveta, som räknade 6,000 medlemmar och ett 100-tal filialer. Dess strävande för folkupplysningen främjades ock av en rik engelska, miss Adeline Pauline Irby, som grundade ett hittebarnshus i Sarajevo och 1911 donerade en stor penningsumma till »Prosveta».

Slutligen hava vi de populära föreningarna Soko (falk) och Pobratimstvo (fostbrödralag). Den förra, ett idrottsförbund efter förebilden av Böhmens sokolister, stiftades i Fotsja (Bosnien) 1893 och hade 1912 47 filialer med 1,900 medlemmar, och här, liksom i Böhmen, fingo dessa gymnastikklubbar på samma gång en politisk anstrykning genom sina »panslavistiska» tendenser. Pobratimstva voro liknande associationer på landsbygden, vilka närmast verkade för nykterhetens befrämjande, men ävenledes fingo en politiskt-nationell karaktär. De hade efter blott 4 års verksamhet lika stort medlemsantal som de förra.

Dessa rörelser vidgade sig mer och mer — från Adriatiska havet i väster till Morava i öster, från Save i norr till Vardar i söder. Serbiska frivilliga bildade friskaror mot greker och bulgarer i det alltid oroliga Makedonien, och skolor anlades icke blott i Gamla Ser-

bien, utan även i det bulgariska Makedonien (Ochrid), varvid det grekiska patriarkatet naturligtvis stod på serbernas sida gentemot det bulgariska exarkatet. Även till kroaterna nådde denna lidelsefulla propaganda, och i Agram fördes omedelbart före det fullständiga annekterandet av Bosnien-Herzegovina en högförräderiprocess mot 53 serber. Från Agrams universitet utvandrade då 1,400 studenter för att demonstrera sina sydslaviska sympatier, och genom dem fingo de serbiska idéerna anhängare även i avlägsnare trakter, t. ex. i Prag, där det utgavs en mot »trialismen» riktad tidskrift »Jugoslavia Srpsko Piemont».

Kejsar Franz Josefs regeringsjubileum 1908, som fick särskild betydelse genom Bosniens och Herzegovinas fullständiga införlivande med Österrike-Ungern, gav den storserbiska agitationen vapen i händerna, och redan nu var faran för en våldsam sammanstötning överhängande. Den gången lyckades diplomatien förebygga ett krig, men under ledning av den skicklige ryske diplomaten Hartvig i Belgrad knötos trådarna allt fastare till det blivande Balkanförbund, som under Serbiens ledning skulle störta Turkiet och sedan rikta sina vapen mot själva Habsburg, för att Ryssland skulle få uppskära, vad den sydslaviska »panslavismen» hade sått. Resultaten av de båda bedrövliga Balkankrigen äro för väl kända för att här behöva upprepas. Serbien behöll sina territoriella erövringar i Makedonien, för vilket Bulgarien dock hade gjort de största offren, och dess här hade med obestridlig tapperhet bestått ett eldprov, som endast tycktes sporra till nya bragder. Den storserbiska imperialismen blev den farligaste fienden till den sydslaviska rörelse, som sökte realisera sina planer inom ramen av den habsburgska monarkien, och för att motverka den »trialistiska» idén blevo serberna allt hänsynslösare och djärvare i sin agitation, sökande sin

tyngdpunkt icke längre i Makedonien eller i Kroatien, utan i det av Österrike-Ungern styrda Bosnien-Herzegovina. Redan 1908 förövade Bogdan Zerajitj, en studerande från Mostar, ett attentat mot ståthållaren i Sarajevo, general Varesanin (ungefär samtidigt siktade kroatiska studenter 4—5 gånger på magyariska överhetspersoner!). Och så avlossades den 28 juni 1914 det ödesdigra skottet mot den österrikisk-ungerske tronföljaren — det var som om det blott hade behövts denna lilla luftdallring för att med lavinens fart sätta de europeiska »fredsrustningarnas» labila stenblock i rörelse. Och det var ingen tillfällighet, att detta skedde just i Sarajevo.

Det är ett underbart land, detta Bosnien, där i århundraden tre religionsbekännelser fått rum om varandra: de ortodoxa bosnjakerna (= serberna) utgöra 44 % av befolkningen, mohammedanerna (i vanligt tal kallade »turkar», fast de äkta turkarna numer äro lätt räknade i städerna och alldeles försvunna på landsbygden) 32 % och katolikerna (= kroater) 22 %. Bosniens blandning av orient och occident framträder kanske starkast i Sarajevo: moderna hus vid sidan av förfallna ruckel; stenlagda trottoarer längs Miljatsjkas stränder, men skräpiga gator, rysliga i regnväder. I det pittoreska kaféet Bend-Basji får man allt fortfarande »äkta turkiskt» kaffe, men både nargilén (vattenpipan) och tsjibuken (den långa rörpipan med lerhuvud) ha undanträngts av cigarretten, och i stället för de turkiska tidningarnas lustiga krumelurer får kunden som själaspis Wiens »Interessantes Blatt» och slikt. Ett veritabelt orientaliskt intryck gör alltjämt hantverks- och salukvarteret Tsjarsjija, vars slammer och stök står i skarp kontrast till den stilla frid, som råder på den stora moskén Begova Djamijas svala gård, där profetens oäkta söner två sig före andakten vid den vackra fontänen. Men utanför staden

ligger den moderna badanstalten Ilidzja, i vars svavelvatten krigets invalider nu få söka bot för sina krämpor, och en vackrare parkanläggning finns näppeligen söder om Donau-Save.

Sarajevo är numer ock ett verkligt sydslaviskt kulturcentrum. Dess nya Landesmuseum är det största och präktigaste på hela Balkanhalvön, rikt på arkeologiska och etnografiska skatter. Den kolossala stensarkofagen med reliefer från det femtonde århundradet visar, att det då fanns en slavo-bosnisk kultur, påverkad av medeltidens riddarpoesi.

Då jag hösten 1913 sista gången trampade bosnisk mark, fick jag förnyat tillfälle att bekräfta mina fördelaktiga intryck av de kulturella stordåd, som den österrikisk-ungerska förvaltningen onekligen har utfört i dessa förut så oroliga landsändar, där Herzegovinas kala högfjäll av gammalt varit nästen för frihetsälskande hajduker och där den religiösa fanatismen gjort Bosnien till härden för de av västerlandets radikala sekter påverkade bogumilerna. Dels har ordningen mönstergillt upprätthållits i det yttre, dels har en berömvärd pietet visats mot de religiösa bekännelserna, icke minst islam, som av sina trogna omfattas med en halsstarrighet, som är påvligare än påven själv. Turkarna ha mer än en gång haft obehag av sina bosniska undersåtars fanatism, och de ungturkiska påhitten med obeslöjade damer äro för den mohammedanske bosnjaken ännu en styggelse. Den ende »turk», som i Sarajevo lär bestå sig med lyxen av flera hustrur, är den lustige bibliotekarien i Ali-pasja-moskén, vars tröskel ännu icke har överskridits av en kristen fot, hade han ock tre par tofflor på sig! Insnärjd i trasiga kjolbyxor sitter gubben i sitt bibliotek på en dammig soffa bland cigarrettstumpar och gamla luntor, men mäkta lärd och förfaren är han både i turkiska och arabiska och persiska. Då en serb en gång bekla-

gade sig för honom över sin hustrus sjukdom, ryckte han blott på axlarna med den ironiska anmärkningen: »Ja, varför har ni bara en?»

Ju längre norrut man kommer i det vackra Bosnien, dess lägre bliva bergen, dess bördigare jordmånen, och hela trakten närmast Save är som en park av plommonträd. Staden Brtjka vid Save är ju den stora utförselorten för Bosniens berömda »zwetschken» (sviskon) och den välsmakande likören »slivovits». Men jag tyckte mig märka, att ju bördigare jorden är, dess torftigare är folket — samma nedslående iakttagelse kan man göra i södra Ryssland. Här syntes förfallna mohammedanska byar, totalt oberörda av all modern kultur. De välklingande hjältesångerna förstummas här, och Herzegovinas ståtliga resar ha i norr krympt ihop till framåtlutade, dystert blickande ättlingar av den forna rajan (fänaden, Turkiets kristna undersåtar).

Huru mycket regeringen än har sökt göra för den bosniska folkbildningen, lämnar den helt visst ännu mycket övrigt att önska. Det är ont om lärare och ont om lokaler, särskilt i de mindre städerna. Sämst är det naturligtvis beställt med undervisningen i de mohammedanska byarna, där hodjan (prästen) är religionslärare, men själv ej kan läsa. Undervisningen blir naturligtvis därefter — några minnesläxor ur koran eller dylikt. Den katolske franciskanermunken står då betydligt högre, men han verkar dock mest ad majorem ecclesiæ gloriam. Bäst är den ortodoxa befolkningen lottad, ty den har i regeln haft praktiska lärare, som icke blott lärt barnen de föreskrivna läxorna, utan framför allt kärlek till det stora serbiska fosterlandet. Och det är denna överdrivna och missriktade patriotism, som nu burit så förfärliga frukter.

Annekteringen av Bosnien-Herzegovina gav de forna turkiska provinserna en representativ institution

(s a b o r), vars författning var grundad på en vidsträckt valrätt med självständiga valmansgrupper som målsmän för de tre religionerna. Under Kallays regim gjordes mycket för landets ekonomiska förkovran, men den försummade tyvärr den serbiska befolkningen till förmån för kroaterna och mohammedanerna. Författningen skapade dock en relativt fri press och fri föreningsrätt, och här var det serberna, som från början togo ledningen och begynte en systematisk hetskamp mot monarkien. Man invaggade folket i föreställningen, att Österrike skulle falla sönder efter Franz Josefs död och att Bosnien-Herzegovina av sig själv skulle uppgå i det serbisk-montenegrinska riket; men regeringen aktade i början föga på dessa tecken och satte sin tillit till det parlamentariska systemets självuppfostrande kraft. Upprepade gånger hade tillfällen erbjudit sig, då en förening av hela det serbokratiska folket kunde ha lett till fredligt förverkligande av nationella ideal utan att rubba Österrike-Ungerns stormaktsställning och yttre enhetlighet, men på stora, vidsynta statsmän har Österrike sannerligen icke haft överflöd. Det har varit en schackrarpolitik från »fall till fall» med devisen: söndra och härska, i stället för: sammanbind och ena! Å andra sidan har Ungern alltid haft ypperliga statsmän allt ifrån Déaks tid, och Stefan Tisza är väl en av de dugligaste statsmännen i hela Europa. Ungern har alltid motsatt sig den trialistiska idén om ett habsburgskt Sydslavien i stor skala, liksom det helt visst kommer att sörja för, att ett galiziskt Storpolen icke växer för högt. Ungerns övervikt över Österrike visar sig kanske tydligast just under världskriget, och en tysk statslärd, professor Redlich, har rent ut skrivit, vad många tysk-österrikare tänka, men icke våga uttala: »Ungern lägger verkligen allvarliga faror i den habsburgska monar-

kiens väg vid dess behandling av den sydslaviska frågan.»

Katastrofen den 28 juni 1914 blottade med ett slag den vådliga situationen: den storserbiska agitationen, svagheten i det bosniska förvaltningssystemet och — icke minst — den bosniska polisens odugliget. Nu måste i sanning kraftiga åtgärder vidtagas. Österrike-Ungern var i sin goda rätt, då det krävde upprättelse för mordet och ville ge det lilla morska Serbien en allvarsam läxa. En annan fråga är, huruvida kriget var det enda möjliga medlet. Jag kan ej frångå den uppfattningen, att Serbien verkligen gjorde så stora eftergifter åt de framställda kraven, att det icke kunde gå längre utan att prisgiva sin värdighet som en självständig stat. Och en ännu viktigare fråga, som mitt sunda förstånd icke kan tillfredsställande besvara, lyder: Var det då absolut nödvändigt, att ett österrikiskt-ungerskt fälttåg, som ursprungligen kantänka »icke avsåg någon territoriell utvidgning», skulle leda till en världskatastrof?

Det är ännu icke möjligt att få en fullt klar överblick av hela den ödeläggelse, som denna storm vållat i Bosnien och Herzegovina, Dalmatien, det kroatiska kustlandet och vid den norra Savestranden. Har jäsningen varit stor och allmän, har den österrikisk-ungerska regeringen nu också gripit sig rensningsverket an så mycket hänsynslösare. Någon officiell statistik föreligger ännu icke. Jag överdriver dock säkerligen icke, om jag påstår, att antalet utvisade eller frivilligt emigrerande måste betecknas med ett 6-siffrigt tal, de häktade kunna räknas i myriader och de dödsdömda ha varit legio. Genom en lag av den 7 okt. 1914 blev alla politiska förbrytares egendom konfiskerad. Endast under perioden 20 febr.—27 mars 1915 publicerade den officiella »Bosnische Post» 5,510 fall av konfiskeringar.

Flertalet av borgmästarna i Dalmatiens kuststäder och på öarna ha internerats, försatts ur tjänstgöring eller avskedats och ersatts med k. k. regeringskommissarier. De båda kroatiska författarna Rikard Katalanitj Jeretov och Tugomir Alaupovitj ha suttit på de anklagades bänk och stuckits in i leden som rekryter. Alla undervisningsanstalter i Bosnien och Herzegovina, åtminstone de högre, ha längre eller kortare tid varit stängda. Många medlemmar av den kroatiska och dalmatinska lantdagen ha häktats, däribland presidenten Budilovitj i Agram och Svetozar Pribijevitj, ledaren av det serbiska oavhängighetspartiet i Kroatien-Slavonien. Vid Saves stränder har man ej behövt leta länge efter en Edith Cavells likar. Många serbiska kvinnor ha delat hennes öde, och jag känner ett fall, då en lärarinna i Slavonien blev hängd för att hon med vin och leverop hälsat de över floden anryckande serbiska landsmännen välkomna.

Och de politiska domstolarna ha arbetat med en febril hast, som erinrar om tillståndet i Ryssland under revolutionsperiodens akuta skede. Dödsdomar hava verkställts för högförräderi och majestätsförnärmelse. I staden Trebinje lära 78 personer ha blivit hängda på en dag. Blotta firandet av den nationella serbiska festen slava (skyddspatronens eller familjens namnsdag) har varit nog att väcka politiska misstankar. Den 3 mars 1915 begynte i Banjaluka en rättegång mot 35 studerande och 4 professorer, varav åtskilliga dömdes till flerårigt fängelse (rektorn till 4 månaders); den 12 maj och 13 juli i Sarajevo två processer mot 75 »högförrädare» (delvis gymnasister från Mostar), av vilka några hade försyndat sig genom att ropa: »Leve revolutionen! Leve Jukitj!» (Så hette den kroat, som 1912 skjutit på den ungerske regeringskommissarien i Agram.) Slutligen den 13 sept. i Bihatsj mot 38 elever

från Tuzla (somliga ännu icke 15 år gamla) samt tre lärare.

Den omfångsrikaste processen utspelades detta år i staden Banjaluka, och den ansågs så betydelsefull, att jag på nyåret fick påstötningar från London att resa dit, som om närvaron av en utländsk publicist skulle kunnat ha något inflytande på rättegångsförhandlingarna! Uppslaget till denna jätteräfst gavs genom en anteckningsbok, som polisen sade sig ha funnit i kläderna på en vid den serbiska staden Loznitsa dödad kapten Kosta Todorovitj. Denna notisbok innehöll nämligen namn på en mängd bosniska personer, som voro medlemmar av den revolutionära föreningen »Narodna Odbrana». Polisen häktade med anledning därav 156 personer, däribland direktören för handelsakademien i Sarajevo och sekreteraren i bosniska museet. För övrigt voro alla samhällsklasser representerade: advokater, präster, ämbetsmän, lärare, 4 kvinnor och 25 bönder. Under denna process, som räckte 175 dagar, dogo tre personer i fängelset.

Som bevis på den sympati, som de anklagade hade från den bosniska allmänhetens sida, må nämnas, att rättegångssalen av publiken en gång blev smyckad med blommor, vilket gav den officiella tidningen »Bosnische Post» anledning till en förgrymmad artikel om den sedliga urartningen i Bosnien, särskilt hos det kvinnliga könet!

Anklagelseskriften, som upptog 280 stora trycksidor, gick ut på att visa de häktades skuld som deltagare i de serbofila föreningarna »Narodna Odbrana», »Prosveta» och »Srpski soko» (idrottsförbundet). I sina anföranden, som räckte 25 timmar — försvarsadvokaterna höllo på i 70 timmar! — framhöllo de båda allmänna åklagarna i sin slutkläm följande:

»Med hänsyn till de fruktansvärda följderna kan

intet straff vara nog strängt för dessa medbrottslingar i Sarajevomordet. Under detta svåra krig, som påtvingats monarkien och där det handlar om dess bestånd, har den grekisk-orientaliska befolkningen i gränsområdena glömt sina heligaste plikter emot kejsare och fosterland, ja, till och med gripit till vapen mot

Vladimir Tjorovitj.

vår militärmakt i det ögonblick, då fienden satte foten på vår mark. Detta är ett verk av »Narodna Odbrana» och de här befintliga anklagade, som därför måste ställas till ansvar. Det var målet för deras strävande att förbereda folket för ett krig och i så fall få det över på serbernas sida. Detta blev också fallet överallt, där fienden visade sig. En stor del av den orto-

doxa befolkningen i Bosnien-Herzegovina har svårt församlat sig mot dynastien och monarkien. Det serbiska folket skall ännu länge minnas den olycka, som de anklagade och deras meningsfränder frambesvurit, och verkningarna därav skola spåras så länge, tills man har tydliga bevis på att folket icke har något gemensamt med dem, som nu sitta på de anklagades bänk.»

I domstolen sutto tre jurister: en tysk från Mähren, en magyar och en jude från Bukowina, men ingen bosnisk. Domen avkunnades den 22 april 1916. Till döden medelst hängning dömdes 16 personer, därav 4 präster och 2 ledamöter av den bosniska lantdagen, och det anfördes uttryckligt i domstolsprotokollet, att de, som voro senare i tur och ordning att hängas, skulle närvara vid de föregåendes avrättning; 88 fingo straffarbete från 2 till 20 år; 53 frikändes. Sekreteraren i museet, språkforskaren Vladimir Tjorovitj, måste med 5 års fängelse umgälla sina serbiska sympatier.

Men efter alla dessa symptom och fenomen i Böhmen och i de sydslaviska länderna — huru kan man ännu tala om »det österrikiska undret»? Hittills har jag endast kunnat konstatera verkningarna av den tysk-magyariska militärdiktaturen.

*

Här, liksom i Böhmen-Mähren, har den revolutionära rörelsen från hemlandet flyttat sig till utlandet, i det att tusentals sydslaviska landsflyktingar mer och mindre nödtvunget lämnat sin fosterjord och sökt en fristad på främmande botten. De begynte sin verksamhet först i Italien och utgåvo i Rom flera manifest mot den österrikisk-ungerska regeringen, varpå de förlade tyngdpunkten av sin agitation till Paris och London. Där konstituerade sig en sydslavisk kommitté, som

till president valde d:r Ante Trumbitj, f. d. borgmästare i Spalato, ombud för Zara i österrikiska riksrådet och ledare av det kroatiska nationalpartiet i den dalmatinska lantdagen. Kommittén består av 16 ledamöter, däribland flera framstående politici, Ante Biankini, president för den sydslaviska kommittén i Chicago, och Hinko Hinkovitj, medlem av ungerska riksdagen och kroatiska lantdagen. Den utger på franska och engelska ett veckoblad »Bulletin Yougoslave», redigerad av Milan Marjanovitj och Srgjan Tutsjitj i London, och söker genom en serie politisk-historiska småskrifter, Bibliothèque Yogoslave, sprida kännedom om de sydslaviska folken i västerlandet. På ett stort möte i London den 27 april 1915 försäkrade Hinkovitj — i motsats till greve Tiszas förklaring i den ungerska riksdagen — att kroaterna energiskt protestera mot kriget och att de fordra en fri, oberoende existens. »Om det kroatiska folket icke hade hållits tillbaka av en militärmakt, mot vilken det för närvarande ej kan uträtta något, skulle det redan ha rest sig mot dem, som tvinga kroaterna att kämpa under samma fana som magyarerna, deras sekelgamla förtryckare, tyskarna, deras rasfiende, och turkarna, kristendomens fiender.»

I maj 1915 överlämnade den sydslaviska kommittén till den franska och den engelska regeringen ett manifest, vars ordalydelse jag här återger, därför att det innehåller de revolutionära sydslavernas program:

> »Österrike-Ungern och Tyskland ha påtvingat sydslaverna ett brödrakrig. Åtta millioner sydslaver äro dömda att kämpa mot sina egna bröder och befriare. Tusentals av dem ha redan fördrivits från sin hembygd eller förts till döden, och fängelserna äro fyllda med politiskt anklagade. Man berövar det sydslaviska folket varje medel att uttrycka sina

önskningar; dess representativa församlingar äro upplösta, och ett stort antal deputerade ha kastats i fängelse eller stå under den strängaste polisuppsikt. De unga män, som lyckats fly, kämpa i de serbiska och montenegrinska lederna. Vi, som befunno oss i utlandet vid krigsförklaringen, betrakta som vår plikt att göra den civiliserade världen, i främsta rummet våra allierade nationer, bekanta med vårt folks önskningar och känslor. Våra sydslaviska bröder i Amerika, samlade i Chicago den 31 mars 1914 till ett antal av 563 ombud, ha enhälligt antagit vårt program.»

»Vi, serber, kroater och slovener, önska alla livligt ententens seger, ty vi vänta oss därav den sydslaviska nationens räddning. Vissheten om att ententen kämpar för nationalitetsprincipens seger har förlänat serberna och montenegrinerna den moraliska energi, som satt dem i stånd till övermänskliga ansträngningar, och har avhållit deras landsmän i Österrike från att alldeles förlora modet. Sydslaverna framhärda i sitt beslut att förena sig och bilda en enda, oavhängig stat. Världens inre organisation skall avgöras av nationerna själva i enlighet med deras önskningar och krav. Sydslavien (Y o g o s l a v i e) skall vara ordningens och fredens element. Det skall ägna alla sina krafter åt civilisationens framåtskridande, bryta med det fega förmynderskapets traditioner, fritt öppna sina hamnar för handel och därigenom tillförsäkra sina grannar i det inre, särskilt i Böhmen och Ungern, fria vägar. Vårt folk bekänner flera religioner, dess tolerans är väl bekant, och det skall kröna sin nationella enighet genom att garantera absolut fri religionsutövning. Säkra på våra ryska bröders bistånd, vädja vi till deras västerländska allierades sympati

i vår kamp för frihet. Av Frankrike och England väntar den sydslaviska nationen understöd för att efter seklers martyrskap omsider återfå sin enhet och sitt oberoende.»

Huru det än kommer att gå med världskriget, misstänker jag starkt, att den inre sydslaviska separatismen och bulgarerna nog skola sörja för att »Sydslavien» ej skall växa för högt, åtminstone i den närmaste framtiden, och jag är också tämligen säker på att kroaterna, med all sympati för de serbiska bröderna, icke äro benägna att som ett Hannover eller Sachsen uppgå i ett storserbiskt framtidsrike. Men en sådan där utländsk agitation mot hemlandet är alltid en farlig sak. En Masaryk skall först genom landsflykten få den välförtjänta världsberömmelse, som han icke kunnat vinna i sin tsjechiska studiekammare på »Lillsidan» i Prag, och Alexander Herzen, en av den ryska emigrationens störste och ädlaste män, skulle på sin egen banbrytande livsgärning kunna tillämpa sina ord »Från den andra stranden»: »I alla länder ha hängivna och dådlystna män rest bort i början av stora omvälvningar, då idén ännu var outvecklad och den fysiska makten otyglad. Deras fria tal har ljudit från fjärran, och just detta fjärran har förlänat deras ord en kraft och makt, som växt med avståndet, liksom hastigheten av en slungad sten. Emigrationen är det första tecknet till en annalkande omvälvning.»

Och man känner bra litet det serbiska nationallynnet, om man tror, att de serbiska exulanterna i London och Paris nu äro förtvivlade för sitt land och sitt eget öde. Övertygelsen om att ententen skall segra till slut lämnar dem aldrig, och lika visst tro de på sitt lands återuppståndelse i större skala. Bland de serbiska landsflyktingarna är den framstående bildhuggaren I v a n

Mesjtrovitj, som på en utlännings medlidsamma utrop: »Arma Serbien!» svarade: »Visserligen äro våra lidanden svåra och vår förödmjukelse stor, men med ett leende av smärtsam upphöjdhet skall det serbiska folket mottaga varje beklagande. Vi begära blott rättvisa och förstående, ej medömkan. Det är Österrike som har börjat detta krig, därför att det kände sin existens hotad genom Serbien, icke som om Serbien hade krigiska avsikter, men därför att det var fyllt av den frihetsande, som upprätthöll kejsardömets sydslaver i tron på befrielse och återförening. Serbien är nu alla förtryckta sydslavers målsman och det varken kan eller vill köpslå om några lösryckta landremsor eller godkänna lemlästandet av detta folk. Det blod, som runnit ut i Vardar, är för dyrbart, för att Serbien skulle kunna avstå från denna flod. De tårar, som bland Dalmatiens och Istriens klippor gjutits vid Adrias stränder, äro för bittra, för att några kanoner av vilken kaliber som helst eller några dreadnoughts skulle kunna avhålla oss från att höja vår fana över dessa stenar. Kroatiens suckar, offer och förhoppningar ha varit för ofantliga, slovenernas energi för livaktig, för att man skulle kunna vägra dessa länder trösten att återtaga den plats, som är dem värdig, och finna räddningen i broderlig förening med sina serbiska befriare. Serbien skall kämpa och serberna skola veta att dö, men jag skall aldrig utbrista: Arma Serbien!, ty dess ande är stark och ädel, och om det går förlorat, är det för en idé, som är större än Serbien själv.»

Denne onekligen genialiske konstnär, en bondson från Dalmatien, vilken redan på salongen i Paris 1908 gjort sig ett namn som skulptör, exponerade på den internationella utställningen i Rom 1911 — han var då 28 år — ett 70-tal alster i den serbiska paviljongen, däribland flera nationella motiv, avsedda för ett serbiskt Panteon på Kosovoslätten. I Belgrad hade jag efter

Balkankrigen tillfälle att se modellen till detta fantastiska jättetempel, vars detaljer konstnären själv förklarade för mig med livlig hänförelse. Det skulle bliva en med pelargångar smyckad byggnad, krönt med en månghörnad, pyramidliknande kupol och ett 118 meter högt torn. Här skulle bildstoder resas av de serbiska nationalhjältarna, grupperande sig kring den jättelike Milosj Obilitj, han som dödade sultanen Murad på Kosovo, och en serie karyatider, änkorna, skulle sinnebilda folkets lidande.

På detta verk hade Mesjtrovitj då arbetat redan i 7 år, och enligt hans egen beräkning behövdes ytterligare 15 år, för att det hela skulle kunna bliva färdigt. En avdelning i denna »Ruhmeshalle» hade konstnären med flit lämnat tom för framtida bilder. Tyvärr är hela monumentet på Kosovo ett tomt luftslott. Planen är under nuvarande förhållanden vanvettig, men det ligger väl ändå något sublimt i detta vanvett.

Ett av serbernas mest framträdande drag i nutiden synes mig vara deras storhetsvanvett eller politiska megalomani. Det är denna överspända självkänsla och självöverskattning som har vållat det serbiska folket alla dessa lidanden och förödmjukelser under världskriget och särskilt framkallat den för lång tid framåt ohelbara brytningen med Bulgarien rörande den makedoniska frågan. Mer än något annat har denna olycksaliga fråga varit i stånd att grumla den klara blicken, vanställa den historiska och språkliga forskningen och göra poesien till en hätsk smädediktning. Jag har själv haft obehagliga erfarenheter av denna konflikt. Då jag 1911 gjorde en resa genom Makedonien *, märkte jag, att de serbiska myndigheterna sågo något snett på mig bara därför att jag som utgångspunkt valt Sofia och

* Jfr mitt arbete »Kors och halvmåne».

Änka. Sfinxen.
Ivan Mesjtrovitj: Kosovo-studier.

följaktligen fått mina flesta rekommendationsskrivelser från bulgariska myndigheter, icke från serbiska. Och när jag på grund av egna iakttagelser ansåg mig kunna tryggt påstå, att t. ex. Ochrid är bulgariskt i etnografiskt-språkligt hänseende, drog en serbisk tidning i södra Ungern icke i betänkande att insinuera, att jag var köpt av den bulgariska regeringen.

Men slika småsaker kunna icke förvilla mitt totalomdöme eller minska mina sympatier för det serbiska folket som sådant. Jag hatar all chauvinism och har aldrig varit någon vän av det demagogiska partiregementet i Belgrad. Den straffdom, som drabbat Serbien, var icke oförtjänt eller oförskylld, och må den lända till lärdom! Men jag har sett för många goda sidor

Jovan Dutsjitj.

hos det serbiska folket på landsbygden, jag älskar det smidiga, välljudande serbiska språket, »slavernas italienska», och den serbiska poesien för högt för att icke behålla min goda tro på serbernas framtidsmöjligheter, och jag känner så många fint bildade, intelligenta och älskvärda serber, att jag icke misströstar om deras kultur. Bulgarerna kunna uppvisa 4—5 namn med litterär berömmelse (Vazov, Slavejkov, Javorov och Todorov), men i det stora hela är den serbokroatiska vitterheten vida mer kultiverad, formfulländad och europeiskt njutbar i sin eleganta, melodiska form än den knaggliga, hårda bulgariskans skönlitterära alster. Jag skulle kunna uppräkna en hel mängd serbokroatiska diktare i nyare tiden, som äro prydnader för sitt land, men jag inskränker mig till att nämna två personer, båda unga diplomater: Jovan Dutsjitj, f. n. anställd vid den serbiska legationen i Aten, en skönhetsträngtande grubblare med något av antikens kyliga skönhet i sitt plastiskt formade språk, och Milan Rakitj, vilken jag senast träffade som serbisk generalkonsul i Pristjina — en svårmodig, musikalisk enstöring, vilkens motiv från Kosovo hava en underbar poetisk tjuskraft i sin resignerat dämpade ton.

Det uttalas nu hårda ord om den serbiska föreningen »Narodna Odbrana», som genom sin hetsiga agitation framkallade katastrofen i Sarajevo med dess förfärliga verkningar. Ja, dess medel voro för visso delvis brottsliga, men dess syfte uppbars dock av en idé, som alltid skall fortleva och som ej är något annat än en följdriktig tillämpning av den nationalitetsprincip, om vilken de kämpande stormakterna nu föra så vackra fraser på tungan. Vi ha ju själva i Sverige en vällovlig rörelse, som bär namnet »Svenskhetens bevarande i utlandet». Tänkom oss nu, att det bodde dubbelt så många svenskar utanför Sveriges gränser, men icke i det av-

lägsna Amerika, utan i omedelbart grannskap, där icke ens en Östersjö åtskilde, och att dessa utomlandssvenskar intet högre önskade än att bliva återförenade med moderlandet. Vilka dimensioner kunde ett dylikt »nationellt värn» (det är betydelsen av Narodna Odbrana) icke få, och huru skulle det icke bliva en härd för »aktivister», som ivrade för energisk handling, även om vi med vår högre kultur och vårt besinningsfullare temperament stå lönmordet fjärran! Den storserbiska rörelsens medel må ha varit lika förkastliga som ofruktbara, men den är dock en idé, en strävan till ett ideal, även om detta för närvarande förefaller som en dåraktig utopi. Det var dock samma späda tanke, som i det förra århundradet skapade det stora Tyskland.

Hurudana äro nu Serbiens närmaste framtidsutsikter? Detta svar blir naturligtvis i främsta rummet beroende av den slutliga utgången på jättekampen mellan centralmakterna och ententen-Ryssland. Förblödande och slaget skall det arma Serbien i alla händelser utgå ur sitt vanvettiga vågspel, och mindre än någonsin är det behövligt, att Europa har två serbiska kungadömen med ett residens i Belgrad, ett annat i Cetinje. Möjligt är det ock, att Serbien nödgas avträda landområden både i norr åt Ungern och i söder åt bulgarerna. Men vad står då åter för det inklämda riket, mer avlägset än någonsin från fri förbindelse med havet? Och skulle det, mot all förmodan, totalt sönderstyckas, uppstode i sydöstra Europa en ny polsk fråga, som för långliga tider ej skulle lämna vår världsdel i fred.

För min del skulle jag inte se något ont i att det lilla kungariket Serbien införlivades med de sydslaviska områdena i Österrike-Ungern från Adria till Morava för att vid sidan av ett utvidgat, autonomt Polen bilda en enhetlig, mäktig lem i det habsburgska statsför-

bundet. För utvecklingen i allmänhet vore detta helt visst blott till godo. De ekonomiska och kulturella förmånerna av att tillhöra en stor stat framträda tydligt i det serbiska Bosnien i jämförelse med det hittills illa styrda, ruinerade Serbien. Men påtvingade välgärningar få sällan tacksamhetens lön, och serben är nu en gång sådan, att han hellre lever fattig och kujonerad av ett dåligt partiregemente än han avstår från sitt serbiska namn och sin yttre politiska oavhängighet. Och här, liksom fallet är med det polska problemet, har varje »trialistisk» tanke sin farligaste motståndare i Ungern, som inte vill veta av någon ny konkurrent, den där kunde fördunkla glansen av den helige Istvans diadem med det snedställda äpplet. Men vad Ungern vill, måste Österrike rätta sig efter, och bakom Österrike står hela Tyskland.

Mesjtrovitj' fantastiska dröm kommer nog aldrig att förverkligas på Kosovos bloddränkta högplatå i Gamla Serbien. Men historien skall en gång giva upplysning om, huruvida detta »Trastfält» skall bliva skådeplatsen för nya nederlag och blodsutgjutelser eller den fredliga jordmånen för kulturella skördar.

Kyrill- och Metod-katedralen i Sofia.

Bulgarien och det makedoniska problemet.

De båda sista gångerna, då jag hedrat Bulgariens huvudstad med mitt besök (1913 och 1916), anlände jag till Sofia under rätt otrevliga förhållanden. Det var sent lidet på kvällen; ingen automobil eller droska stod att få vid bangården, ty alla åkdon hade redan upptagits av militära resande, och för mig var ej annat val än att treva mig fram bland hopar av sovande soldater och hemlösa flyktingar, som sökt nattkvarter vid bangården, och till fots tillryggalägga den minst en kilometer långa vägen' till stadens centrum. Någon risk erbjuder en sådan nattlig vandring visserligen icke; snarare kunde man säga, att en främling är alltför mycket uppmärksammad av polisen i dessa tider. Och

båda gångerna var det nu på Sofias gator mer polis och nattpatruller än vanligt.

I jämförelse med Belgrad, sådant det var före världskriget, verkar Sofia trots sin ungdom som den slaviska storstaden på Balkanhalvön. Spårvägar, drosk- och automobilstationer, breda, regelrätta gator och mestadels prydliga eller åtminstone hemtrevliga hus giva Sofia en mer modern prägel än Belgrad. Affärslivet och gatutrafiken tyckes här livligare, och stadens stora utsträckning på den vidsträckta slätten mellan Balkan, Rilabergen och Vitosj ger den sken av större betydenhet än den kanske i själva verket äger.

Här finnas ock åtskilliga praktbyggnader, som ej ha sin like i Belgrad. Här är t. ex. det nya, i orientalisk stil byggda badhuset med utsökt lyx och den nya livsmedelsbasaren, gentemot vilken Stockholms saluhall vid Kungsbron erbjuder en tröstlös anblick av tomhet. Det allra ståtligaste byggnadsverket är dock den nya katedralen, det största och invändigt vackraste kristna tempel på hela Balkanhalvön, uppförd i äktbysantinsk stil efter ritning av den ryske konstnären Pomerantsev samt invändigt prydd med väggmålningar, också utförda av ryska konstnärer, delvis med ryska penningmedel. Ursprungligen skulle katedralen fått namn efter Alexander Nevskij, men när den öppna brytningen med Ryssland inträdde, ersattes detta dopnamn med det mer nationellt klingande »Kyrill och Metod». Minst tre millioner francs har denna byggnad slukat — och detta i ett land, vars befolkning är den minst religiösa i hela den slaviska världen och ekonomiskt ännu länge får känna verkningarna av Balkankrigen.

Någon egentlig nöd kunde jag visserligen icke skönja, men dyrtiden gjorde sig även här mycket påmind. Bröd kunde erhållas utan brödkort, och köttpriserna voro blott dubbelt högre än vanligt (annor-

städes ha de som bekant stegrats mångdubbelt), men det var brist på så viktiga förnödenheter som socker, tobak, fotogen och tändstickor, och den förträffliga fårosten (kasjkamal) stod ej att få för pengar. Av själva kriget spårades dock nästan intet i det yttre gatulivet. Rekryternas övningar voro minsann ingen nyhet i detta militäriska land, och Balkankrigens turkiska krigsfångar voro nu utbytta mot ryska och serbiska officerare och soldater, som fredligt strövade kring utan särskild bevakning. Däremot hade nu invasionen av makedoniska flyktingar alldeles upphört, och av invalider eller tiggare syntes inga spår.

Men inte behöver en främling ströva länge på Sofias gator, innan han känner sig vara i en halvt orientalisk stad, som ännu är tämligen obesmittad av den västerländska kulturen på gott och ont. De myllrande kaféerna hava en äkta sydländsk prägel, och de bulgariska allmogedräkterna äro här vida mer i ögonen fallande än de serbiska i Belgrad. Den krigiska tiden bidrar naturligtvis ock till att öka det brokiga gatulivet: diverse uniformer omväxlande med fårskinnspälsar och zigenarnas bjärta paltor, ystra kavallerihästar sprängande fram mellan makligt lunkande bufflar och oxar, och den bulgariska alliansen med Tyskland åskådliggjordes genom åtskilliga marinsoldater från »S. M. S. Goeben», vilka fraterniserade med blåjackor från Svarta havet. Och över allt detta sorl och stim tidningspojkarnas gälla röster, skrikande ut de senaste upplagorna av de många tidningslapparna med svassande rubriker. I detta vimmel påträffade jag till och med en landsman så till sägandes. På ett torg, som är ett slags trasmarknad, särskilt för skodon (en mycket eftersökt vara i dessa tider!), stod en gammal jude och bjöd med livliga åtbörder ut en bunt stora färgtryck; jag trädde närmare och si, det befanns vara Olle Hjortzbergs

reklamplakat till de olympiska spelen i Stockholm 1912! Jag köpte ett för 10 centimes för att giva de kringstående ett gott föredöme och öka intresset för den svenska idrotten.

Men efter kl. 10 på kvällen är Sofia en död stad. Inga offentliga lokaler få hållas öppna, och det privata umgängeslivet har domnat bort. Polis och gendarmer uppträda på skådebanan, och ingen främling får vistas ute. Då jag hos en bekant dröjde mig kvar ända till kl. 11, var värden nog omtänksam att eskortera mig hem till hotellet.

Det vetenskapliga livet har kunnat fortgå rätt obehindrat trots kriget, och Sofias universitet fortsätter sin verksamhet, ehuru antalet kvinnliga studerande är ofantligt mycket större än de manliga — en verkan av kriget som även märkes i Prag, Wien och Graz. Däremot har den bulgariska vitterheten, som för ett årtionde sedan var ganska löftesrik, råkat in i en stagnationsperiod. Ännu lever den gamle Ivan Vazov, som trots 66 år på nacken är lika rak i ryggen och produktiv som förut; men hans senaste diktsamling, »Sånger om Makedonien», uteslutande ägnade den omättliga krigsguden, har näppeligen ökat hans skaldeära i litterär mening, även om hans popularitet därigenom blivit ännu större. Men var äro de andra? Oåterkalleligt borta, och ännu synas ej förebuden till de nya männen.

Vilja bulgarerna vallfärda till Pentjo Slavejkovs grav, måste de resa till Brunate vid Comosjön i Italien, ty där dog den 11 juni 1912 den sjuke skalden — det största poetiska snille, som Bulgarien hittills har alstrat, och den kanske mest sympatiska av alla de slaviska skaldepersonligheter, som jag lärt känna. Lyckligtvis hann han dö före Balkankrigens desillusioner och världskrigets fasor, och hans i livstiden oskiljaktiga väninna, änka efter den 1893 mördade ministern

Beltjev, Stambolovs vapendragare, ägnar nu sitt återstående liv åt att samla och utge skaldens postuma skrifter.

Vilja bulgarerna besöka den främste bulgariske prosaisten och dramatikern Petka Todorovs sista vilorum, måste de begiva sig till Lausanne i Schweiz. För ett par månader sedan dog där denne unge grubblare och svärmare, som i sin reflexionsdiktning förenade något av Ibsens och Hauptmanns symbolik med äktbulgarisk folkepik. Redan länge hade han burit dödsfröet — tuberkulosen — inom sig, men ju svagare hans kroppsliga hälsa blev, dess högre spändes hans andes flykt, och hans sista sagospel, det på ett folkpoetiskt motiv byggda dramat »Drakens giftermål», blev en litterär succès, när det i våras uppfördes i Wien av bulgariska skådespelare.

Och borta är slutligen den demoniske lyrikern Peju Javorov, regissör vid den bulgariska nationalteatern. Äventyrlig var hans korta levnad, ty allt ifrån sin barndom hade han som insurgent strövat och kämpat i Makedonien för sitt bulgariska frihetsideal, därutinnan lik de gamla hajdukerna och sin själsfrände Christo Botjov, revolutionspoeten från Stambolovs ungdomstid, som stupade på Balkan för en turkisk kula. Men Javorovs slut blev gräsligt. För ett år sedan begingo han och hans unga maka självmord på grund av svartsjuka från hennes sida. Hon dog, men han blev vid liv, ehuru med förlust av sin synkraft. Leva ville han dock icke längre: i början av detta år förgiftade han sig...

Månne icke världskriget i någon mån har varit en bidragande orsak till så många psykiska rubbningar, som vi på de sista åren nödgats bevittna? Från Tyskland och Österrike-Ungern förtäljas många husliga tragedier och äktenskapliga konflikter, som måste stå i sam-

band med den manliga partens långa vistelse i fält. Och det finns väl även fall, då de döda stått upp ur sin förmenta grav och återfordrat rättigheter, som de faktiskt gått förlustiga. Ett hemskt fall känner jag från Prag inom min närmare umgängeskrets. Det var en intelligent, rikt begåvad fru, en gång prisad för sin skönhet. Under kriget stegrades hennes nervösa sjuklighet — hon trodde, hon skulle mista förståndet — ända därhän, att livsbördan blev för tung. Först sökte hon döden i badet genom att avskära en pulsåder. Då detta misslyckades, tillgrep hon (det skedde våren 1915) ett verksammare medel: kläderna indränktes med fotogen och antändes...

*

Det är beaktansvärt, att tre så subtila skalder som Slavejkov, Todorov och Javorov kunnat alstras på en mark så prosaiskt torr som den bulgariska. Landet är naturskönt, men det bulgariska folket är övervägande strävt och segt, om ock »fullt av hetsigheter». Särskilt efter Balkankrigen och genom bulgarernas allians med centralmakterna ha de icke haft någon god press i Europa utom den tyska. Man har kallat dem Balkanhalvöns barbarer, och det ligger en viss sanning däri, ty de ha något av de forna germanernas ursprungliga råhet och okänslighet, och den finsk-bulgariska härstamningen från Asien röjer sig nog ännu hos dessa slaver både i det yttre och det inre. Serberna kalla dem numer rent ut för »hunner» och frånkänna dem släktskap med sydslaverna, ehuru de naturligtvis äro vida mer slaver än t. ex. rumänerna äro romaner. Det kan emellertid ej nekas, att de i hela sitt sätt äro mycket olika de veka, fantasirika serbokroaterna och att det i den bulgariska nationalkaraktären med dess

småsnåla hushållning och sluga beräkningskonst ligger något brackaktigt, kälkborgerligt, ett drag som ock har fått sin litterära typ i författaren Aleko Konstantinovs dråpliga »Baj Ganju», en bulgarisk Trögelin, som reser till utställningen i Prag och sedan gör politisk karriär i det korrumperade parlamentariska livet. Där saknas i Bulgarien ännu en s. k. »intelligens», d. v. s. en verkligt bildad medelklass, och penningen spelar en för dominerande roll i det socialpolitiska livet, där advokater och kapitalistiska uppkomlingar göra sig mest bemärkta. Men bulgarerna besitta å andra sidan en ovanlig arbetskraft och ihärdighet, och det är med sådana praktiska egenskaper som stater säkrast grundas. Och i tsar Ferdinand ha bulgarerna fått en utomordentligt energisk, klarsynt, arbetsam och, om så behöves, hänsynslös realpolitiker, som just är rätte mannen för detta slaviska Preussen. Nästan allt är den mannens förtjänst — alltifrån den ordnade statsstyrelsen och folkbildningen till den zoologiska trädgården i Sofia. Varför fick ej Serbien en sådan Koburg i stället för sina ömkliga ättlingar av de duktiga svinaherdarna Kara Gjorgje och Obren?

Bulgarien är nu först och främst den starka militärstaten, som repat sig förunderligt fort efter den fruktansvärda motgången i det andra Balkankriget. Det är helt visst för den militäre fackmannen en sann vällust att åskåda, hur hurtigt, säkert och kraftigt de unga rekryterna utbilda sig — de må vara bondpojkar från Rodope eller studenter från Sofia. Men ännu mer gladde det mig höra, att det i den bulgariska hären finns högst 2 procent analfabeter.

Det är sålunda icke underligt, att jag nu i våras återfann Bulgarien i en starkt krigisk stämning. Den bäste bulgariske litteraturkännaren i bibliografisk mening, d:r Michov, befann sig naturligtvis redan i ett

makedoniskt läger, och docenten i bulgarisk litteraturhistoria vid universitetet, Bojan Penev, satt som ämbetsman med blanka knappar i den tsariska censuren för att genomläsa utländska tidningar och brev, naturligtvis även mina, om de också ej voro adresserade till honom. Och om tidningarna eljest innehöllo något utom sanna och, framför allt, falska notiser från krigsskådeplatsen och från Ferdinands ceremoniösa hov, var det idel krigiska eller historiska ämnen på vers och prosa. Jag anför som exempel på de förra några diktprov av en ung poet Iv. P. Jontsjev, som anses vara en av de mest lovande.

Sångernas sång.

»Vad heter din mor, soldat utan fruktan? — Fosterjorden. — Grät hon, då du gick till en ojämn kamp? — Nej, hon band mig en bukett av förfädrens lysande bragder och sade: Må den ledsaga dig i striderna, min son! — Och vad heter din far, segerrike soldat? — Han heter plikten mot min mor. — Nå, grät han, då du drog åstad? — Nej, han bjöd mig vin i en huvudskål och sade: Drick, mitt barn, det är tron. Drick och berusa dig därav! — Vad heta dina bröder, frejdade krigare? — Våra fäders testamenten. — Följde de dig vid avfärden till utkanten av byn? — Ja, icke blott dit, utan ända till stridsplatsen, där de under kampens fasor lyste för mig som stjärnor i en mörk natt. — Och vad heter din älskade, odödlige soldat? — Kärleken till fosterlandet. — Har hon tänkt på dig? — Nej. Hon följde mig glättigt till fosterlandets gränser och sade: Om du återkommer som segrare, skall du få stanna hos mig. Men blir du besegrad, är porten stängd för dig.»

Blombuketten.

»En ung flicka väntade sin hjärtevän på vägen och räckte honom sorgsen en bukett med orden: Jag hade

plockat dessa blommor för ett annat tillfälle. Vi hade ämnat inbjuda alla i byn till om söndag. Men på grund av Guds vilja är det nu icke dans, utan bekymmer. I stället för bröllop är det kamp med fienden, och skilsmässan är bitter. Om dessa blommor skulle vissna i striden, så trösta dig och begråt dem icke, ty i mitt hjärta bär jag en annan blomma, och den vissnar varken sommar eller vinter.»

De dödas själar.

»Fader, vad äro stjärnorna på Guds himmel? — Mitt barn, det är de dödas ögon, alla deras, som dött för sitt land. — Och vad äro markens blomster, som spira upp så ljuvt vid solens strålar? — Min son, det är de dödas hjärtan, alla deras, som offra sig för kriget. — Vad äro västanfläktarna, som susa så milt och smeka träden? — Mitt barn, det är deras själar, vilka irra kring för att återfinna sin fosterbygd. — Men vad är då solen, som lyser över vårt land, fader? — Min son, det är den ära, som varje odödlig krigare lämnar efter sig.»

*

I olösligt samband med hela den östeuropeiska frågan i nyaste tid och den serbisk-bulgariska konflikten står det makedoniska problemet. Som bekant finns det i den s. k. karstregionen på Balkanhalvön floder, som plötsligt tyckas försvinna i jordens innandömen genom den porösa kalkstenen för att åter med ens dyka upp i dagsljuset, och så är det ock med den segslitna makedoniska frågan. Ena dagen tyckes den vara som bortblåst från dagspolitiken, men gör sig snart åter påmind med fördubblad häftighet, och för närvarande är ju Salonichi en av världskrigets politiska brännpunkter.

Att Makedonien genom det första Balkankriget rycktes från Turkiet var en historisk nödvändighet, för att detta alltifrån Alexander den stores död svårt hemsökta land skulle kunna bliva mottagligt för europeisk kultur, och ur rent ideell synpunkt låg det onekligen något förödmjukande för Europa däri, att flera millioner kristna trosbekännare i början av vårt århundrade fortfarande skulle sakna alla rättsliga garantier och vara prisgivna åt det turkiska godtycket. Det ligger väl ock en skärande ironi i det sakförhållande, att kristendomens båda förnämsta tempel — den heliga gravens kyrka i Jerusalem och kejsar Justinians basilika i Konstantinopel (Hagia Sofia) — alltjämt äro i de »otrognas» ägo. Men denna förödmjukelse är icke oförtjänt, och för resten må dessa klenoder fortfarande gärna förbli turkiska. Jag känner mig mer religiöst stämd av en stilla mohammedansk gudstjänst i Aja Sofia än om jag där hörde en rysk pops bölande »Gospodi pomiluj!», och den heliga graven skyddas nog bäst av sultanens soldater mot den kristna fanatismen.

Mina personliga erfarenheter och intryck av turkarna äro nästan oblandat angenäma och sympatiska, och ur »estetisk» synpunkt är jag rent av benägen att ställa den äkta turken högre än mina kära sydslaviska hajduker och himmelshögt över den grekiske kleften (fribytaren). Men äkta turkar börja bli sällsynta i Europa, och Turkiet saknar, i stort sett, förutsättningarna för kulturella utvecklingsmöjligheter i västerländsk mening. Jag vill härmed ingalunda påstå, att denna västerländska kultur är enbart av godo — tvärtom, och jag är ännu inte överbevisad om att tyskarna under sin tilltänkta frammarsch till Konstantinopel och Bagdad skola lyckas bättre i sin kulturella exploatering än fransmännen och engelsmännen. Men om nu tyskarnas bundsförvant vid »det gyllene hornet» vill betraktas som

en länk i det europeiska statssystemet, måste han naturligtvis moderniseras i mångt och mycket. Detta göra ju turkarna ock med liv och lust — särskilt damerna! Men inte blir »den sjuke mannen» andligt friskare därigenom.

Å andra sidan är den sydslaviska civilisationen på Balkanhalvön, trots sin späda ålder, redan brådmoget skämd i många stycken, men slaverna äro dock arier som vi och ha utvecklingsmöjligheter, som delvis redan förverkligats. Åt slaver och greker tillkommer det att övertaga det makedoniska arvet, och det är ett rikt arv. Ty Makedonien är ett av himlen välsignat land. Bördiga floddalar och slätter utbreda sig mellan de i snövitt förtonande bergstopparna, från Ljubotern i norr till Olympos* i söder, från Mokrafjällen vid den underbara Ochridsjön i väster till det heliga Atos i öster, och rosenprakten i det natursköna Vodena står ej efter den vårliga fägringen i det bulgariska Kazanluk vid Balkans fot.

Men Makedonien är ock ett av människorna förbannat land, en tummelplats för nomader, stråtrövare och äventyrare. Dess slaviska befolkning har av naturen den passivitet och resignation, som kännetecknar hans ras, men sekellångt förtryck har stålsatt både själ och kropp och därjämte väckt dåliga instinkter till liv. Man lever ej ostraffat i tusenårig rättslöshet. Makedoniern måste förlora aktningen för lagen, därför att den turkiska samhällsordningen uteslöt honom från rätten; av den slaviska gästfriheten finns det ej mycket kvar, ty han har vant sig att i varje främling (»främmande»)

* Detta klassiska berg har i nyaste tiden fått en herostratisk ryktbarhet som förvaringsort för en tysk ingenjör eller fotograf från Jena, den där av oädla grekiska rövare kvarhölls som gisslan i många kvalfulla månader. Man trodde dock i Sofia, att tysken handlade i maskopi med några banditer för att med dem dela den ansenliga lösesumman. I så fall ett storartat knep, som kan lyckas en gång — observandum, non imitandum!

se en fiende, och den slaviska naturens språksamhet kräver här en längre tids umgänge för att tina upp under den hårda skorpan av stel ordknapphet och skygg försiktighet. Ja, om den makedoniske sydslaven beskylles för grymhet, falskhet och bakslughet, är det att undra på? Hans turkiska och grekiska läromästare ha gett honom dåliga föredömen i dessa färdigheter.

Å andra sidan har dock det asiatiska herraväldet även haft ett välgörande inflytande på den slaviske makedoniern: han har lärt sig arbeta i sitt anletes svett för att få sin utkomst av den knappt tillmätta jordtorvan, och han har lärt sig spara som bulgaren. Det är två ekonomiska dygder, icke alltför vanliga i södern, och båda ha främjats genom den orientaliska lättjan och det turkiska lyxbegäret. Ingen nationell konstslöjd i Europa torde i smakfullhet överträffa den makedoniska och albanska: vävnader, vapensmiden o. d. En smula har väl ock makedoniern tagit intryck av den orientaliska renligheten, ty även om hans snygghet lämnar något övrigt att önska, är den dock större än den slaviska vid Save — att icke tala om nordslavens. Om turkarna plötsligt alldeles utdreves ur Europa, skulle dock mycket turkiskt ändå stanna kvar på den sydslaviska jorden i form av klädedräkt, levnadsvanor, uttryckssätt och världsåskådning, det turkiska kaffet icke till förglömmande.

Att lösa den makedoniska frågan enligt den s. k. nationalitetsprincipen är totalt omöjligt, ty Makedonien, frånsett det rent serbiska Gamla Serbien med Novibazar ned till Skopje (Yskyb), erbjuder en etnografisk mosaik, som kan bringa både diplomater och filologer till förtvivlan, och för denna knut vore ett nytt Alexanderhugg av nöden. Av Makedoniens 2 ½ millioner i 4,000 städer och byar äro 1,200,000 bulgarer, men härtill kommer 16 andra nationaliteter, om man medräknar

sådana små folkfragment som tsjerkesser, armenier och negrer. Och förutom de kristna sydslaverna finns det 150,000 mohammedanska bulgarer, pomakerna vid Rodopebergen och torbesjerna på Sjar Planina. Turkarna, vilkas folkmängd visar en stadigt sjunkande tendens på grund av mindre nativitet och större mortalitet än de kristna, torde uppgå till en halv million — så talrika voro turkarna ensamt i vilajetet Salonichi före Krim-

Parlamentsbyggnaden i Sofia.

kriget — och även bland dem finns det en liten kristnad bråkdel, de s. k. vardarioterna, företrädesvis i Zeljachovo (sydöstra Makedonien). Makedoniens greker anslås till 300,000 (före Balkankrigen). Den romanska stammen representeras av ett hundratusental kutsovallacher, ett idogt, boskapsskötande och industriidkande nomadfolk, och judendomen av lika många spanska judar (spanioler), huvudsakligen i Salonichi. Men huvudstommen är bulgarisk, och i andra rummet komma serberna, vilka ömsevis i äldre tider tagit landet i besittning.

När serberna under det andra Balkankriget hade intagit hela Makedonien till och med Ochrid i förening med grekerna, tillfogades bulgarerna ett slag, som tillintetgjorde årtiondens kulturarbete från bulgarisk sida, och genom att slitas från Turkiet har det arma Makedonien tills vidare endast råkat ur askan i elden. Det har lidit förfärligt under Balkankrigen och världskriget, även om inga belgiska konstskatter därvid gått förlorade, och Carnegiekommissionens digra utlåtande lämnar förfärliga intyg om serbers, bulgarers och grekers svåra framfart. Ehuru serberna icke fingo kvarstanna länge i de ockuperade områdena, ha de dock hunnit »serbisera» ganska betydligt. Barnen tvungos att lära sig serbiska, även om deras bulgariska börd var oomtvistlig; överallt i bulgariska städer anlades tryckerier, och tryckskrifter med bilden av tsar Stefan Dusjan »den mäktige» spredos på landsbygden. Nu åter är det — tills vidare — bulgarernas tur att ersätta dessa läroböcker med bulgariska och smycka dem med träsnitt av de frejdade tsarerna Asen och Samuel...

Men bulgarernas livliga intresse för Makedonien har ock en ekonomisk bevekelsegrund. I grund och botten är bulgaren en fridsam, sparsam jordbruksarbetare eller herde, som dock i farans stund visar prov på storartad, spontan tapperhet. Ekonomien är dock för honom huvudsaken, och den politiska friheten är så ljuv därför att den ger den bästa garantien för materiell välgång; såväl av den turkiske a g a n (godsägaren) som den grekiske f a n a r i o t e n (prästen) har den bulgariske bonden haft alltför sura erfarenheter. Och det är just det ekonomiska skälet, som drivit bulgaren att ingripa i den makedoniska frågan. Redan före det rysk-turkiska kriget 1877 utvandrade slaver från Makedonien österut, och efter 1895, då de makedoniska friskarornas vårliga strövtåg blevo konstanta, ha fågelfria makedonier i

massor flytt över Osogovska bergen till det fria furstendömet-konungariket. I dessa immigranter ha de infödda bulgarerna funnit sina övermän i sparsamhet, flit och slughet; den husville brodern från väster hotade att »äta ut» den bofasta befolkningen, och ensamt i Sofia fanns det före Balkankrigen minst 30,000 makedoniska landsflyktingar. Dessa hetsade upp bulgarerna och skapade en s. k. folkstämning, som på massmöten krävde Makedoniens befrielse från turkisk träldom, med hotelse att regeringens vägran kunde få oberäkneliga följder. Vazovs patriotiska diktning satte också sinnena i brand.

Redan före Balkankrigen saknades icke i Bulgarien röster, som varnade för vågspelet att tända en islamitisk brand för Makedoniens skull, och fruktade, att Bulgarien i händelse av ett stort krig kunde nödsakas att kämpa med mer än en fiende eller att stormakterna i sista stunden skulle skörda en bulgarisk segers dyrköpta frukter genom att dela upp Makedonien utan Bulgariens hörande. Freden bevarades ock i det längsta av den starka ministären Gesjov, som i sin politik visade en viss sympati för både England och Ryssland.

Så kom världskriget, och nu lät den skarpsynte och kloke tsar Ferdinand alla betänkligheter fara. Makedonien nu eller aldrig! Ögonblicket syntes lägligt, och den djärva kuppen företogs. Men spelet är högt, och ryssvännerna i Bulgarien torde i själva verket vara fler än man officiellt låtsas om. Bulgarien står nu tämligen isolerat i den slaviska världen, och om Ryssland skulle vinna i den sista instansen, kan det bliva ett svårt bakslag. Och bulgarerna själva äro icke omedvetna om den stora risken; under den kyliga ytan döljer sig säkerligen en ganska nervös stämning. Då jag näst sista gången var i Belgrad (omedelbart efter Balkankrigen), sade mig den gamle, beprövade Vladan Gjorgjevitj: »Om bulgarerna åter vilja ingå i Balkanförbundet, skall

Balkans fred vara tryggad en god tid framåt. Men inlåta de sig på någon äventyrspolitik genom ett förbund med Turkiet, kan Bulgariens politiska existens komma på spel.»

I Sofias nyinredda etnografiska museum vid torget, där ryttarstatyn av kejsar Alexander II, »Bulgariens befriare», är riktad mot det bulgariska parlamentshuset, såg jag en fläckig trasa med en klumpig bild av ett lejon och inskriften: Za sloboda ili smrt (För frihet eller död). Den förskriver sig från den vanvettiga, av Pentjo Slavejkov besjungna resningen i Panagjurisjte år 1876. Över den tiden låg det ändå ett visst romantiskt skimmer, och den stora kampen uppbars då verkligen av en stor idé, kristendomens och kulturens kamp mot islam och barbari, och denna idé har förlänat den sydslaviska poesien dess säregna karaktär — jag behöver blott erinra om ragusanaren Gundulitj' stora renässansepos »Osman» eller om den montenegrinske furstbiskop Njegosj' »Gorski vijenats» — den senare hjältedikten införlivad med den svenska litteraturen under titeln »Montenegros ärekrans», men därför troligen icke känd av den svenska allmänheten...

Huru ha ej tiderna ändrats sedan dess! Nu är det Tyskland, kulturlandet par excellence, som ingår förbund med »hundturken» mot nästan hela vår världsdel och har som allierade de halvasiatiska magyarerna och bulgarerna. Det ligger något hemskt komiskt i detta politiska faktum.

Men när jag nu i våras lämnade Sofia, sade mig en framstående bulgarisk lärd: »Hälsa edra landsflyktiga serbiska vänner från både levande och döda, att alla i Bulgarien ej tänka så, som tidningarna nu skriva och som soldaterna handla.»

Jag bevarar gärna dessa avskedsord i minnet, ty

de innebära kanske varsel om en morgongryning, som väl en gång måste följa efter den långa sydslaviska natten.

Serbiska krigsfångar i Makedonien.

»Panslavismen» och världskriget.

Under världskriget har ordet panslavism ofta spökat i bladen, och det kan därför vara skäl att närmare undersöka, vad detta ord innebär.

Den slaviska världen med en totalmängd av 161 millioner * fördelar sig på olika stater och folk sålunda:

Slaviska folk i Europa.	Ryska riket	Österr.-Ungern	Preussen	Balkanstater	Summa mill.
Ryssar (d. v. s. storryssar)	75	—	—	—	75
Polacker	12	5	4	—	21
Ukrainare (lillryssar, rutener)	25	5	—	—	30
Vitryssar	6	—	—	—	6
Tsjecher	—	7 1/2	—	—	7 1/2
Slovaker	—	1 1/2	—	—	1 1/2
Slovener	—	2	—	—	2
Serbokroater	—	5	—	6	11
Bulgarer	—	—	—	7	7
Summa	118	26	4	13	161

Vad som förenar dessa nio folk är egentligen ingenting annat än språket, d. v. s. den gemensamma slaviska språkstammen (till skillnad från den germanska och romanska), men inom denna stora språkgrupp äro

* Denna approximativa statistik gäller naturligtvis tiden omedelbart före världskriget. Om denna tabell i alla detaljer icke exakt överensstämmer med förut lämnade uppgifter, är detta i viss mån ursäktligt på grund av svårigheten att kontrollera de statistiska talen i dessa abnorma tider.

skiljaktigheterna rätt betydliga, såsom fallet ju ock är inom de germanska och romanska språkområdena. En ryss och en ukrainare kunna utan större svårighet förstå varandra (liksom en svensk och en dansk); mellan slovaken och tsjechen eller slovenen och serbokroaten är skillnaden, praktiskt taget, ganska ringa, och till och med en tsjech och en polack kunna något så när göra sig begripliga för varandra. Men kommer en moskovit till Böhmen eller en polack till Bulgarien, står han sig lika slätt i början som en svensk i Tyskland, och vid den första slavkongressen — i Prag 1848 — befanns språkförbistringen så stor, att slaverna i sin förlägenhet måste tillgripa — det tyska språket som »det slaviska universalspråket».

Med denna filologiska frändskap upphör emellertid den reella samslaviskheten. Det finns varken etnografisk, religiös eller historisk enhetlighet. I den slaviska världen äro snart sagt alla konfessioner representerade, från den luterska i Lausitz till islam i Bosnien, och likheten mellan en moskovitisk bonde vid Norra ishavet och en serbisk fiskare vid Adria är ungefär lika stor som mellan en dalkarl och en siciliansk herde. Slavernas historia har splittrats åt öster, väster och söder, och det enda historisk-geografiska, som förenar dem en smula, är det sakförhållande, att de i stort sett ha blivit inlandsbor (jordbrukare) och undanskjutna åt östern. Slaverna — vår världsdels talrikaste folkstam — ha, såsom Herder uttryckte sig, verkligen intagit ett större rum på jordens yta än i hennes historia.

En panslavism, d. v. s. samslaviskhet i reell mening kan sålunda icke finnas. Det slaviska medvetandet vaknade visserligen tidigt nog hos olika folk — så var fallet i Böhmen under Hus, i den ragusanska diktningen på 1500-talet och i Polen på 1600-talet, men härifrån var steget långt till en slavisk samhörighet. Den förste

verklige »panslavisten» var en kroatisk präst Krizjanitj, som i det sjuttonde århundradet sökte göra slavisk propaganda i Moskva, men det dåtida Ryssland stod ännu utanför Europa, och Krizjanitj lönades för sitt slaviska nit med förvisning till Sibirien.

Panslavismen är endast en poetisk fiktion, alstrad av den tyska romantiken och utvecklad enligt samma tankegång, som skapade ett »Alldeutschland» på Arndts tid. Denna panslavism har uträttat stora poetiska ting alltifrån slovaken Kollárs vidunderliga sonettsamling »Slavia», men i realpolitiken har den skingrats som ett töcken vid första vindpust eller avslöjat sin rätta skepnad — panrussism. Sammalunda är förhållandet med slagordet »pangermanism», som också omhuldats av skalder (t. ex. Björnstjerne Björnson). Men vad innebär pangermanismen? Innebär den månne, att engelsmännen, om man nu räknar dem till den germanska världen, skulle upphöra att betrakta sig som engelsmän till förmån för ett stort, vittfamnande Germania? Eller att de skandinaviska folken skulle pruta av något på sin nationella individualitet eller självständighet? Finns det någon mening med »pangermanismen», måste den naturligtvis i realiteten också tendera till ett »Alldeutschland».

Världskriget har ju bland mycket annat uppvisat »panslavismens» politiska chimär, ty den slaviska världen är nu splittrad mellan centralmakterna och ententen-Ryssland, om ock övervikten avgjort ligger på den senare vågskålen. Med Ryssland stå öppet serberna och i själ och hjärta kroater, slovener, tsjecher, slovaker samt en bråkdel av det polska folket; med Tyskland gå bulgarerna, rutenerna och flertalet polacker. Dessa »avfällingar från den slaviska saken» ha också fått uppbära hårda ord: bulgarerna betecknas som »finnar», de kroater, som icke blint följa serbernas

lystringsord, avfärdas som »förtyskade» eller »magyaroner», och ukrainarna äro kantänka icke annat än storryska renegater.

Till en viss grad kan man förstå de mindre slaviska nationernas dragning till Ryssland, även om alls inga andliga band förena dem därmed, ty de veta dock, att det stora tsardömet kan vara deras bästa, stundom enda moraliska värn mot den övermäktiga tyskheten, liksom det faktiskt var moskoviterna som befriade bulgarerna från det turkiska oket, ehuru den innersta bevekelsegrunden inte var alldeles oegennyttig. Icke ens en så europeiskt bildad fiende till tsardömet som Alexander Herzen kunde blunda för Rysslands betydelse för den slaviska världen. »Utom Europa,» säger han på ett ställe, »finns det ingen framtid för den slaviska världen, och utan Ryssland kan den icke utveckla sig, utan faller isär och måste uppslukas av det germanska elementet. Den blir österrikisk och förlorar sin självständighet. Men detta är, enligt vårt förmenande, icke slavernas öde och uppgift. Centralisationen strider mot den slaviska andan, och federalismen är vida mer förenlig med dess karaktär. Endast genom att gruppera sig i ett förbund av fria, självständiga folk kan den slaviska världen slutligen få en äkta historisk tillvaro. De historiska statsformer, vari slaverna levt, motsvarade icke deras inre nationella krav — ett, om man så vill, obestämbart, instinktivt krav, som dock röjer en ovanlig vitalitet och lovar mycket för framtiden. Kunde man icke ha rätt att betrakta Ryssland som den kristalliseringscell, det centrum, mot vilket den slaviska världen strävar att förena sig till en enhet, och detta så mycket mer som Ryssland tills vidare är den enda del av den stora folkstammen, som organiserat sig till ett starkt och oavhängigt rike? Svaret på denna fråga skulle vara alldeles tydligt, om regeringen i Peters-

burg sökte klargöra för sig sin nationella uppgift, och om denna slöa, likbleka despotism kunde upptaga någon mänsklig mening. Men vilken hederlig människa kan under nuvarande förhållanden komma sig för med att föreslå västslaverna en förening med ett kejsardöme, där spiran förvandlats till en ihjälpryglande knölpåk?»

Detta skrev en ryss 1851. Det synes mig vara värt att upprepas år 1916.

Världskriget är för komplicerat och omfattande för att kunna betecknas enbart som den stora kampen mellan slaver och germaner, men vad fälttåget i öster beträffar, är det ju en väldig kraftmätning mellan de båda folkstammarna, och det är de rikstyska härarna som i väsentlig mån förhjälpt österrikarna till framgången i Galizien och bistått ungrarna gentemot sydslaverna. Men den slaviska idén är naturligtvis därmed icke kvävd, tvärtom. Ju större tyskarnas framgångar ha varit, dess mer har slavernas fruktan för »pangermanism» under preussisk hegemoni stegrats, och denna fruktan är icke alldeles obefogad. Då Österrike-Ungerns slaver nu kämpa för dubbelmonarkien, har det naturligtvis icke skett med lätt hjärta, för att öka den tyska övermakten.

För min ringa del tror jag, att rubbningarna i Europa skola bliva mindre våldsamma, om centralmakterna kunna behålla övertaget, och om Tyskland nu segrar, skall segraren utföra den allra största bragden genom att visa måttfullhet, respektera de slaviska nationaliteternas individualitet och språk samt så mycket som möjligt främja deras autonomi inom vissa gränser, och detta gäller i all synnerhet gentemot de ömtåliga polackerna. Denna ädelmodets politik skall ock vara klokhetens. Bättre att ha goda bundsförvanter än opålitliga vasaller. Dessa »små» folk — de må heta

polacker eller ukrainare, tsjecher eller slovaker, kroater eller slovener — begära sannerligen icke att få »komma i solen». Historien har lärt dem att hålla till godo med blygsammare platser.

I den mån dessa folk bliva mer respekterade och få utveckla sig i frihet, skola de också få ögonen öppna för sin kulturella samhörighet med västerlandet och för den enkla sanningen, att Ryssland för och måste föra en rysk politik, icke en serbisk eller bulgarisk. Faran för de små slaviska nationaliteterna kommer ej längre från Österrikes sida, ty dess tyskar ha redan lärt sig, att de ej kunna reda sig utan de talrikare slaverna och att de till och med behöva dem gentemot Ungerns stegrade anspråk. Faran ligger snarare däri, att väst- och sydslaver till äventyrs kunde bli regerade från Berlin och Budapest, ej från Wien, men detta skulle inte gå i längden och mer än något annat medel framkalla ett fruktansvärt »österrikiskt under» i en motsatt riktning. Många österrikare hava redan inom sig en förkänsla av denna förödmjukelse, även om de icke våga uttala den.

Och vad Ungern beträffar, spelar det nu ett högt spel, vida riskablare än Bulgarien, och Tisza med sin ovanliga kraft och klarsynthet kan ej vara omedveten härom — därom vittna de utomordentliga kraftåtgärderna mot Serbien och mot slaverna i allmänhet. I »La nation tchèque» påstår en författare, Edouard Bielsky, rent av, att Tisza, räknande med möjligheten av ett tyskt nederlag, hade gjort en hemlig överenskommelse med den ungerska oppositionen, att i händelse »den ryska ångvälten» rullade fram på de ungerska slätterna, ett parlamentsutskott i en adress till konungen skulle föreslå Ungerns fullständiga skilsmässa med Österrike för att få fria händer gentemot de allierade. Detta må vara ett grundlöst påstående, och nu vore det i alla

fall för sent. Men skulle den martialiska vinden plötsligt kasta om, kunde det magyariska statsskeppet lätteligen kantra, och den ungerska storhetssagan vara all.

Men jag tror på Österrike-Ungerns framtid, icke blott därför att jag hoppas det, utan redan därför att jag finner dess upplösning otänkbar eller, om den vore möjlig, skadlig just för slaverna själva. Ett fullt självständigt »Tsjechien» eller ett »Sydslavia» skulle knappt kunna bestå mellan Tyskland och Ryssland, allra minst det förra, därför att Böhmen-Mähren icke är ett enhetligt slaviskt land. Mer än någonsin är ett federativt utvidgat Österrike-Ungern en tvingande nödvändighet för varaktig fred, och om d e t problemet kunde lösas förnuftigt, skulle vi bakom möjligen skymta konturerna av drömbilden »Europas förenade stater». Jag känner icke blott slavernas rika utvecklingsmöjligheter, utan har ock mer och mer lärt mig värdera de goda sidorna hos tyskarna söder om Riesengebirge. Vilka tyskar kunna tävla med wienarna i kulturell urbanitet, älskvärd belevenhet?

Habsburg har redan fyllt en världshistorisk mission i Europa, och en ännu större uppgift står det nu åter. Felet är bara, att det saknar de verkligt stora statsmännen och de ledande idéerna, liksom det i den gamla goda tiden nog hade duktiga fältherrar, fast olyckan ville, att fienden ej infann sig i det rätta ögonblicket. Den österrikisk-ungerska diplomatien har många missgrepp och underlåtenhetssynder att försona, och världskriget skall giva hälsosamma lärdomar för framtiden. »Både tyskar och slaver ha förut gjort ansträngningar för att pånyttföda Österrike-Ungern, men dessa ha alltid misslyckats på grund av byråkratiens egoism och trångsynthet. Österrikes framtid beror på den kraft, som vi kunna ha för att bryta byråkratiens hemliga makt.»

Detta skrev nyligen ingen slavisk irredentist, utan en

tysk-österrikare i en wientidskrift, och kanske har han slagit huvudet på spiken. Bryt med den byråkratiska slentrianen och »det österrikiska undret» skall kanske tima. Den store polske statsmannen Smolka uttalade i wienparlamentet ungefär samma tanke med orden: »Låt oss vara polacker och tsjecher och vi skola vara goda österrikare. Men vill ni med våld göra oss till österrikare, förbliva vi bara polacker och tsjecher.»

»Justitia ergo omnes nationes est fundamentum Austriæ.» Dessa ord läsas på Wiens Hofburg. Utan rättvisa mot alla Österrikes folk undergrävas Habsburgs grundvalar.

*

Har nu världskriget som sådant varit ett, om ock våldsamt medel att försona nationalitetsmotsatserna och länka de olika folken samman? Jag förnekar detta på det bestämdaste. Vart jag blickar kring mig, har jag funnit endast negering, destruktion, söndring, meningslöshet, absurditet. Ärliga fredsvänner inbillade sig, att de ständiga försvarsrustningarna skulle vara det bästa medlet att värna freden, men vart ha dessa lett med sin omotståndliga logik? Nationalekonomer beräknade, att världskrigets ekonomiska resurser skulle vara uttömda inom så och så många månader, men de ha fått en grundlig bakläxa och måste hitta på nya teorier. Världskriget har snart varat lika många år och tycks »livnära sig själv», liksom på Banérs och Torstensons tid. Och om den militära sakkunskapen har trott, att den sinnrika artilleritekniken och den överväldigande masstaktiken skulle göra't, har mullvadsarbetet i skyttegravarna bevisat raka motsatsen.

Men världskriget bevisar i alla fall, att Tyskland är »oövervinnligt» och att det ej kan »uthungras», åt-

minstone ej förr än andra länder, säger man på somliga håll. Båda påståendena äro relativt sanna eller åtminstone troliga. Men lika sant är det i så fall, att Frankrike aldrig kan krossas och att England ej kan uthungras. Och Ryssland blir aldrig tillintetgjort — man dödar ej en monstruös bläckfisk genom att skära av några sugarmar. Ryssland kunde mista både Polen och Finland, men förbleve ändå Ryssland, och även om Petrograd sjönke ned i Nevas kärr, står Moskva dock kvar.

Men hela Europa kan bliva besegrat, och det måste det bli förr eller senare genom en långvarig självmordsprocess. Däri ligger den stora faran, att det kan förlora sin kulturella och ekonomiska ledning i världen, och inför den faran äro de belgiska och makedoniska frågorna av underordnad betydelse. Ligger det ej något vanvettigt i att Europas »stora kulturfolk» sönderslita varandra, för att de snedögda japanerna och de med bibelspråk kalkylerande dollarspatronerna ska triumfera? När man upplever sådant, frestas man att instämma i den tsjechiske satirikern Machars tvivel: »Ho kan påstå, att världshistoriens princip är framåtskridande? Nej, den är blott rörelse, liv, en kretsande spiral.»

Samme författare skrev redan år 1901 en dikt »Europa», som synes mig så tidsenlig, att den förtjänar räddas från glömskan. Den lyder på ordagrann prosa:

»Vilken anblick vore det ej att från en stjärna blicka ned genom den eviga etern på vår jord! Inhöljt i ett lager av grå dunst, rullar det tillplattade klotet kring solen, och fram skymta kaleidoskopiskt silverglänsande berg, gröna dalar, städer och slätter, hav och floder, klippor och skogar. Men med förfäran skulle man varsna ett stort, förfärligt odjur, som ligger där på marken. Havets bukter tränga in på dess kropp, och vågorna slicka dess lemmar. Ett ohyggligt blötdjur kväver jorden med skälvande armar, som glänsa

i solskenet och stjärneglittret. De enfaldiga ana icke, att det är en här av bajonetter, som Europa har uppställt för fredens bevarande och för folkens lycka. O, huru skola ej dessa enfaldiga jubla vid åsynen av, huru ömt Europa bekymrar sig om sina barns väl! Där äro hundratusentals kanoner, fästningar och skansar, arsenaler fulla med granater, kartescher, bomber och shrapnels; där vimlar det i kaserner som i myrstackar; dag och natt förfärdigas underbara redskap, skjutvapen konstrueras, kanoner gjutas — huru skola icke dessa naiva själar gjuta tårar av ljuv rörelse!»

»Men ännu aldrig har du, Europa, varit så maktlöst, svagt och sjukt, som du nu är i den skräckfulla glansen av mordiska vapen. Aldrig har du varit så moget till fall, så dömt till undergång av det eviga ödet som du nu är i din inbillade storhet och din förmenta makt. Se här din sista frukt — detta stål, dessa granater och bomber, som dina söner alstra på din mark. Denna mark har dock burit bättre frukter.»

»Vad skall nu komma? Skola det hungriga Indien och hundra millioner av dessa gula människor med sneda ögon, vilka vi hittills känt blott från löjliga pagoder och elfenbenssniderier — skola de översvämma vallarna, som klämma in och pressa dem, överskrida floderna och klättra över bergen för att sätta sina smutsiga fötter på din nacke, bränna dina städer, palats, tempel och bygga sina små hyddor överallt? Eller skall den kallblodige yankeen från Columbi jord köpa dig för en spottstyver, leja dig som tjänstekvinna och svälta ut dig för att späcka sin egen pung? Eller skola dina egna söner med sina sista krafter gripa dig om strupen och giva dig dödsstöten? Eller skall du låta deras blod flyta i brödramord och skall du dricka det med vissna läppar, liksom en gammal häxa söker föryngra sig, för att

sedan åter leva och kokettera med skönhet och dygd, liksom katten leker med råttan»...

Huru det än kommer att gå på slagfälten, skall den slutliga utgången dock bäst visa krigets intiga meningslöshet, ty vid uppgörelsen skall det finnas endast dödströttade, besegrade och missnöjda, men ingen absolut segervinnare. De tyska vapnens glänsande bragder och den tyska kulturens storartade organisationsförmåga måste tilltvinga sig respekt, men i längden är Tysklands ställning ändå ohållbar för den europeiska jämvikten. Det har många vänner och beundrare, men ännu fler fiender och avundsmän. Mänsklighetens verkligt stora frågor avgöras dock ej blott genom järn och blod — därtill behövs ock »humanitetens lazarol», och den slutlige segraren blir den, som för sin seger har att tacka den etiska idé, för vilken han kämpar.

Därpå tvivlar ej den tyske idealisten, men fransmannen är lika säker på sin goda sak, och det finns både tsjechiska och serbiska idealister, som äro fyllda av samma trosvisshet. Detta gäller ock i minst lika hög grad om ryssarna med deras mystiska fatalism. Slavofilismen är ju ytterst blott en överflyttning av hegelianismen på rysk jordmån, och självkänslan eller självöverskattningen är lika stor hos Dostojevskis landsmän som i de tyska lederna, även om den ej yttrar sig i den plumpa formeln: »En tysk soldats liv är mer värt än katedralen i Löwen.» Ja, för visso är människolivet värdefullare än en stenhop, helst om denne tyske soldat råkat heta J. W. von Goethe. Men intet folk har monopolet och det enda saliggörande världsfrälsningsreceptet. Kulturen tillhör alla civiliserade nationer, stora som små, och litet är blott det folk, som har små idéer, såsom Masaryk uttrycker sig.

Om eljest någon folkstam skall utgå ur världskampen som den relativa segraren, tror jag, att det är

just slaverna. De ha haft jämförelsevis få kulturskatter att riskera, därför att de äro unga folk i historisk mening. Men just därför att de äro unga, ha de framtiden för sig, och de besitta vida större vitalitet i rent biologisk mening, vilket ock statistiken bekräftar. Ryssland förblir ändå jätten Anthevs, som genom beröring med moder jorden får nya krafter. Polen är genom världskriget så långt ifrån förlorat, att dess fulla autonomi nu är blott en snar tidsfråga. Bulgarien har ryckt upp som ett Preussen bland sydslaverna. Ukraina har genom kriget ingått i det europeiska medvetandet som ett självständigt etnografiskt begrepp; det halvt slaviserade Albanien är ej längre ett Tibet i Europa, och den tsjechiska nationaliteten skall just genom det starka trycket få ökad spänstighet. Även om Serbien tillfälligtvis utplånades på den politiska kartan, skall dock den serbiska idén få ökad spridning genom martyrskapet, huru mycket än landet vid Save och Morava må »magyaroniseras» eller »kroatiseras». Även här utför Tyskland en slavisk kulturmission genom den organisatoriska ordning, utan vilken en rättsstat ej kan grundas, och i Makedonien äro Mackensens pickelhuvor pioniärer för slavisk odling.

Jag har under dessa resor hört vackra och sanna ord om krigarnas hjältemod, offervillighet och plikttrohet, men jag har ock sett åtskilligt av medaljens mörka baksida. Läkare kunna lämna märkliga upplysningar om könssjukdomarnas utbredning under de tre sista åren; uppfostrare ha gjort nedslående iakttagelser om den minderåriga ungdomens sedliga förvildning och om smakens förråande genom sensationella »krigskinon» (biografer). Militärläkare av olika nationaliteter ha förtrott mig, att kriget i vissa skeden eller moment väcker bestialiska instinkter och att »kulturmänniskor», berusade av ett slags vanvettig yrsel, ha begått ungefär samma bar-

bariska våldshandlingar, varöver Europa skenheligt förfasade sig, så länge det bara gällde serber och bulgarer. Och jag glömmer ej, vad en ung österrikisk kvinna (jag nämner med flit ej nationaliteten) en gång sade mig: »Om detta massmördande fortgår länge, måste vi kvinnor, bestämda att bli mödrar, strejka.» Kan man fullt fatta innebörden av denna hotelse och dess eventuella verkningar på mänskligheten?

När offren för zeppelinarnas meningslösa bomber begravdes i Paris, sade ärkebiskopen: »Må vi böja oss inför offren för det tyska barbariet.» På ett gravkors i det förödda Polen läsas de ryska orden: »Detta kors skall besegra det förbannade Tyskland.» Och Wiens härliga Ratskeller har vanhelgats genom att man på en vägg ännu har kvar det ohyggligt råa plakatet: »Gott strafe England!»

Det är just under sådana abnorma tider som slika hätska folkmeningar konstlat skapas, lika övergående som när en pöbelhop i dag hurrar utanför ett legationshotell, men i morgon är färdig att slå sönder fönsterrutorna. Dessa vilda utbrott kalla sig ändå kristna, ty Gud Fader får aldrig vara i fred, när folken skola mörda varandra, och massan skriker: »Folkets röst — Guds röst!», den dummaste av alla fraser. Men på verkligt nationalhat i längden tror jag dock icke. Handel och samfärdsel, industri, vetenskap och konst äro starka föreningsband, och vad som förenar människorna är dock starkare än det, som söndrar dem. Spörj soldaten på slagfältet efter striden eller i sjukhuset, om han hatar sin segrande eller besegrade motståndare! Nej,

»blott på livet hämnden ser,
vid graven hatar ingen mer».

Men var finns då meningen i detta människoslaktande? Behövs det så starka argument för att påvisa,

att den Marxska Internationalen har överlevt sig själv, eller för att påskynda den nya statssocialismen? Är det för att efter den långa krigskrisen skapa en lika lång fredskris med onaturligt stegrade priser på vårt dagliga bröd, med arbetslöshet för de lemmalytta invalidernas legioner, med platslöshet för de f. d. krigsfångarnas myriader och med skärpt social konkurrens mellan könen? Eller är det bara för att militären som en gynnad kast fortfarande skall behålla sitt övertag, stifta särskilda lagar över den borgerliga rätten och göra det byråkratiska oket ännu tyngre?

— — —

Bland mina många reseintryck är kanske starkast den enkla bilden av den vid korset knäböjande änkan på den galiziska heden. Men det är icke nog med att ligga vid korsets fot och sucka — man måste följa Hesiodos' råd:

»Bed med handen på din plog!
Då välsignar bönens kraft din möda.»

Och den synen mötte mig i det på serbiska män totalt blottade Serbien, där kvinnor gingo på fälten att plöja och så för framtida skördar. Ja, kanske är det kvinnorna förbehållet att slutligen bryta krigets udd och bringa de späda fröna till mognad.

Ty just i detta världskrigs otaliga dödsåkrar hava dock många fredsfrön blivit nedlagda, och den som inte tror på denna framtidssådd, han står ännu kvar på den barbariska nivån, och för honom blir utvecklingen en spiral, som skenbart slingrar sig uppåt, men i själva verket återkommer till samma utgångspunkt — en orm, som biter sig själv i stjärten. Fredsrörelsens medel och metoder kan man misstaga sig om, och d e må strängt

kritiseras. Men den, som försmädligt avfärdar eller kallt betvivlar det civiliserade fredsidealets möjliga förverkligande, begår en synd mot den helige ande.

Den redan omnämnde tsjechiske skalden Otakar Březina säger i en av sina underbara dikter på prosa: »Krig med hela jorden och med det, som lever däruppå, ha lämnat märken efter sig i vårt blod. Erövrarnas förbrända städer täcka med aska våra vingårdar och våra drömmar. Med tjärfacklor gå vi ej blott att upplysa, utan ock att bränna. Vi fatta ännu icke, att kärleken är den enda atmosfär, vari ordet kan tränga till bröders själar och tvinga ljuset att bryta fram därur. Men kärlekens mysterium bär människan inom sig som en dold skatt, och det överträffar allt, som vi hittills hört av jordens samtal med stjärnorna. Ty människan upphör aldrig att sjunga och älska, att tro och dikta.»

Vad skall då uppstå på ruinerna av det förstörda? Därom veta vi ännu intet, men något måste det bliva, och från den tyske rikskanslerns egen mun ha vi ju hört de orakelmässigt dunkla, men profetiskt löftesrika orden: »Detta ohyggliga krig, som kommer världen att rämna i sina fogningar, skall icke leda tillbaka till gamla, förgångna tider. Något nytt måste uppstå.»

Som motto för min inledning satte jag ett yttrande av Alexander Herzen. Jag slutar mina reseintryck om slaverna och världskriget med att citera ett annat av samme författare:

»Sök icke lösningar på problem i denna bok — sådana finnas ej här och över huvud icke hos den nutida människan. Det, som har blivit löst, är redan avslutat, och den anryckande omvälvningen har nyss börjat. Vi bygga ej upp, men krossa. Vi förkunna ingen ny uppenbarelse, men utrota gammal lögn. Den nutida människan, en bedrövad pontifex maximus, slår bryggan,

men en annan, okänd, skall i framtiden gå fram därpå. Du, min son, skall kanske få skåda honom. Men stanna icke på den gamla stranden! Bättre att förgås med honom än att rädda sig i reaktionens fattighus.»

INNEHÅLL.

ALBERT BONNIERS FÖRLAG.

Olov Sundström:

Under Polens örn. Några intryck och anteckningar från en resa. 3: 25.

Gustaf Siösteen:

Bakom tyska krigets kulisser. Ett svenskt ögonvittnes iakttagelser från krigsutbrottet till Serbiens fall. Med talrika bilder. 7: 50.

Gustaf F. Steffen:

Krig och kultur. Socialpsykologiska dokumenter och iakttagelser från världskriget 1914—1916. 3 delar. Pris: del I (3:e uppl.) 4: 50; del II 5: 50; del III 6: 50.

Rudolf Kjellén:

Världskrigets politiska problem. 3: 50.

Sven Hedin:

Från fronten i Väster. September—november 1914. Med 300 bilder och 4 kartor. 10 kr.; inb. 12 kr.

Kriget mot Ryssland. Minnen från fronten i Öster. Mars—augusti 1915. Med över 400 bilder samt 11 kartor. 12 kr.; inb. 15 kr.

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

D Jensen, Alfred Anton
550 Slaverna och varldskriget
J4